
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 10/2013

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Омельчук В.В. Підготовка й укладення Ферраро-Флорентійської унії та її міжнародно-правове значення 7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Филипович Л.О. Соціальний і духовний розвиток України: наукова експертиза та її законодавче закріплення 18

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Сервецький І.В., Сапрун О.В. Нові функціональні завдання ОВС – попередження, виявлення, припинення злочинів 29

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Волкова Т.І. Витоки та генезис кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів 38

Мороз А.О. Витоки, історія кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи та сучасний стан проблеми 50

Мороз В.Г. Встановлення місця злочину – необхідна умова правильної кваліфікації вчиненого діяння 58

Ольховенко О.І. Витоки, історія кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків 66

Салій П.І. Об'єктивна сторона складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи 79

КРИМІНАЛІСТИКА

Карпенко М.І. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: методика розслідування цих злочинів 91

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гайдулін О.О. Як порозумітися з Європою?
(Досвід інтерпретації тексту Угоди про асоціацію ЄС – Україна) 118

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 10/2013

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Омельчук В.В. Подготовка и заключение Ферраро-Флорентийской унии и ее международно-правовое значение 7

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Филипович Л.А. Социальное и духовное развитие Украины: научная экспертиза и ее законодательное закрепление 18

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

Сервецкий И.В., Сапрун А.В. Новые функциональные задачи ОВД – предупреждение, выявление, пресечение преступлений 29

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Волкова Т.И. Истоки и генезис уголовно-правовой охраны рыбных, звериных или других добываемых водных ресурсов 38

Мороз А.А. Истоки, история уголовной ответственности за вмешательство в деятельность защитника или представителя лица относительно современной историографии 50

Мороз В.Г. Установление места совершения преступления – необходимое условие правильной квалификации совершенного деяния 58

Ольховенко О.И. Истоки, история уголовной ответственности свидетеля, эксперта или переводчика за невыполнение возложенных на них обязательств 66

Салий П.И. Объективная сторона преступления нарушение неприкосновенности жилища и иного владения лиц 79

КРИМИНАЛИСТИКА

Карпенко Н.И. Нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии отношений подчиненности: методика расследования этих преступлений 91

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Гайдулин А.А. Как понимать Европу? (Опыт толкования
текста Соглашения про ассоциацию ЕС — Украина) 118

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 10/2013

CONTENTS

HISTORY OF STATE AND LAW

Omelchuk V.V. Preparation and conclusion Ferraro-Florentine agreements and it internationally is a legal value 7

CONSTITUTIONAL LAW

Fylypovych L.A. Social and spiritual development of Ukraine: scientific expertise and its legislative recognition 18

ADMINISTRATIVE LAW

Servetskyy I.V., O.V. Saprun. New functional tasks ATS – prevention, detection, suppression of crime 29

CRIMINAL LAW

Volkova T. Origin and genesis of the penal protection of fishery, animal or other water drawing resources 38

Moroz A.O. The sources and history of criminal liability for interference with the lawyer or legal agent in modern historiography 50

Moroz V.G. The establishment of the crime scene – a necessary condition for the proper qualification of the offense 58

Olhovenko O.I. Origins, the history of the criminal responsibility of deponent, an expert or a translator from performing their duties 66

Salij P.I. The objective of the offense of trespassing and other possessions of persons 79

CRIMINALISTICS

Karpenko N. Violation of the personal relations in the absence of subordination relations: a methodology for the investigation of these crimes 91

INTERNATIONAL LAW

Gaydulin O.O. How to understand Europe? (Interpretation Experience of the EU – Ukraine Association Agreement's Text) 118

**ПІДГОТОВКА Й УКЛАДЕННЯ
ФЕРРАРО-ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ
ТА ЇЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ**

В.В. Омельчук

*кандидат історичних наук,
створобітник Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника*

Постановка проблеми. Нормативно-правове забезпечення державно-церковних взаємин Візантійської імперії виступає важливою складовою правової спадщини Середньовічної Європи. Це зумовлено значенням ромеїв у тогочасній політико-правовій історії, їхнім впливом на формування сучасних правових традицій. Частиною нормативно-правового забезпечення державно-церковних взаємин Візантійської імперії є міжнародно-правові акти, такі як Ферраро-Флорентійська угода 1439 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У російській дорадянській, а згодом і у радянській науці домінували відверто негативні оцінки Ферраро-Флорентійської унії, які знаходилися під впливом антизахідних ідеологем. Західна наука вивчала цю подію у руслі європейської дипломатичної історії. На сьогодні детально висвітлено хід переговорів Візантії і Базельського Собору. М. Пашкін розглядав церковну унію як засіб візантійської дипломатії [21, с.7-9]. Окрему увагу М. Пашкін звернув на дипломатичну місію Іоанна Рагузанського у 1435–1437 рр. до Константинополя [25]. Специфіки Ферраро-Флорентійського Собору торкнувся В. Грабарь [3]. Особливості впливу Константинопольського Патріархату на вироблення зовнішньополітичного курсу Візантії висвітлював Є. Ломізе. Дослідником підкреслено активну роль грецького духовенства у підготовці Ферраро-Флорентійського Собору [12] та процес впровадження його рішень у політико-правові норми Морейського деспотату [13]. Діяльності Візантії щодо підготовки унії, особливостям її укладення та міжнародно-правовому характеру присвячено ряд досліджень німецьких істориків [34; 37]. Окремих аспектів міжнародно-правової діяльності Константинопольського Патріархату автор торкався при аналізі джерел з церковно-правової історії Візантії [17], впливу її традицій на киеворуські землі [16], рішень соборів у контексті державно-церковної політики ромеїв [15]. Зазначимо, що окремої уваги потребує оцінка цієї угоди як важливого державно-церковного акту міжнародно-правового характеру, політико-правові особливості її підготовки, попередні спроби укладення міжнародно-правових угод щодо унії Західної та Східної Церков.

Основні результати дослідження. Однією зі складових імперського бачення християнського світу була доктрина пентархії. Вона передбачала, що Вселенська Церква очолювалася п'ятьма патріархами – Риму, Константинополя, Олександрії, Антіохії та Єрусалиму. На Вселенському Соборі вимагалася їхня присутність або їх повноважних представників. Відновити єдність Християнської Церкви можна було лише на Вселенському Соборі [21, с. 48-49]. Суперечності, які існували між Римською курією і Константинопольським Патріархатом, підірвали політичний вплив християнської Церкви у регіоні і тому на самих різних етапах історичного розвитку робилися спроби їх владнати. Таким прецедентом був відомий Собор 879–880 рр., який санкціонував примирення Римського Папи Іоанна VIII і Константинопольського Патріарха Фотія. Собор розглядав себе Вселенським [14, с. 86]. Тема унії між Західною і Східною церквами піднімалася на урядовому рівні напередодні організації IV Хрестового походу. Проте Римський Папа Інокентій III, незадоволений позицією імператора Олексія, невдовзі почав його звинувачувати у нехтуванні справами християнства [32, с. 322].

Офіційне оформлення унії Східної і Західної церков відбулося на Соборі католицького духовенства у Ліоні, куди наприкінці червня 1274 р. прибули послы Михаїла Палеолога. Греки визнали три основних положення унії – супрематію Папи над усією християнською Церквою, верховну юрисдикцію Папи у канонічних питаннях і необхідність поминок Папи під час церковних богослужінь [18, с. 83]. Імператор Михаїл VIII проводив переговори з папськими послами, які прибули до Константинополя, найімовірніше, вже навесні 1278 р. У цей час Римський Папа Микола III (1277–1280 рр.) став проводити курс на неухильне дотримання візантійською стороною всіх домовленостей, аж до встановлення повної єдності у літургії православної і католицької церков і визнання ними обома всіх положень католицької догматики. З цією метою вже на початку 1278 р. до Константинополя прибули папські послы Марко і Марчето. Під час переговорів з ними Михаїл VIII вказував на складнощі у виконанні всіх положень унії, покликаючись на опір з боку її опонентів [4, с. 126]. Прихильники унії (придворна знать, верхівка чиновницького апарату, частина вищого православного духовенства) не знайшли підтримки всередині держави. У 1281 р., після сходження на Папський престол Мартіна IV, василевса, як головного винуватця зриву унії, відлучили від Церкви [18, с. 86].

Взаємини між Константинополем і Римом продовжували перебувати у стані постійного протистояння попри посилення тюркської, а згодом і османської загрози у Середземномор'ї. У 1328-1329 р. Римський Папа навіть планував організувати похід, причому не лише проти «аланів, болгар, турків», а й проти «схизматиків греків» [1]. Латинські джерела тієї доби рідко писали про Османів як окрему силу, натомість персоналізуючи їх очільників Османа, Мурада, Орхана, не виділяючи серед інших тюркських володарів Малої Азії. Подекуди тюрки навіть виступали союзниками чи найманцями західних держав [33, с. 119-121]. Недооцінка османської загрози призводила до неготовності компромісу з візантійцями, які сприймалися як еретики та реальна противага впливу Заходу в регіоні. Натомість, у візантійському суспільстві після

1204 р. вкорінилося глибоко вороже ставлення до Заходу, латинян. Історична пам'ять про IV Хрестовий похід та його наслідки, звинувачення у схизмі визначала позицію пізньовізантійського суспільства до всіх західних ініціатив. Пануюча політико-правова доктрина підживлювала подібні настрої [11, с. 318].

У 1334/35 р. до Константинополя прибули два латинські легати від Римського Папи Іоанна XXII – архієпископ Боспору Франческо да Камеріно та єпископ Херсону Ріккардо – з метою відновити переговори щодо унії [2, с. 380]. Тоді видатний вчений і придворний Никифор Григора виступив на запрошення Константинопольського Патріарха Іоанна XIV Каліки перед єпископами Константинопольського Синоду [6, с. 207] (зокрема митрополитом Діррахію Григорієм, який допоміг переконати інших [7, с. 272]), закликаючи їх не продовжувати переговори з латинянами [6, с. 207]. У своєму творі Никифор Григора зупинився на методи, до якого слід звертатися при цитуванні Отців Церкви [8, с. 123]. Ідея унії, підтримана урядом, не знаходила підтримки серед широкого загалу та частини кліру Константинопольського Патріархату [6, с. 207]. У ході дискусій з папськими легатами з'явився антилатинський твір Варлаама Калабрійського. Тоді до Варлаама через свого учня Григорія Акиндіна звернувся Григорій Палама [7].

Через напружену ситуацію у суспільстві василевс Андронік III Палеолог був змушений перемовини щодо укладання унії вести таємно. Марино Санудо Торселло у 1334 р. також переконував Папу і французького короля у тому, що імператор готовий на переговори, але таємні, через побоювання заворушень. Підтвердженням став підписаний Франческо да Камеріно і Ріккардо 8 квітня 1335 р. з Андроніком III акт про привілеї комуні Пери [2, с. 384-390].

Проте загострення ситуації усередині держави та посилення зовнішнього тиску змушувало візантійський уряд ініціювати нові дії щодо пошуку порозуміння Східної Церкви з папством. 15 грудня 1355 р. Іоанн V Палеолог направив на адресу Римського Папи урочистий хрисовул з текстом латинською і грецькою мовами. 23-х річний імператор приносив Римському Папі клятву вірності як Вселенському Главі і обіцяв повернути до католицизму грецьке духовенство упродовж півроку. Імператор зобов'язався передати папському легату палац і церкву. Три столичні будівлі пропонували виділити під школи для вивчення латинської мови. Для старшого сина імператора, семирічного Андроніка (майбутнього Андроніка IV) передалося виділити латинського наставника. Натомість імператор вимагав надання Візантії 15 бойових галер з 500 вершниками та інших галер з тисячею піхотинців для організації боротьби з турками. Заручником досягнутих домовленостей мав стати п'ятирічний син імператора Мануїл, для доставки якого до Авіньйону передбачалася спеціальна галера. Старший син імператора Андронік мав правити під покровительством колишнього єпископа Смірни Павла, який був послом Іоанна V до Інокентія VI. Крім того, Римський Папа мав отримати грошову компенсацію у 4 тисячі флоринів за кожний корабель і всі володіння на Родосі, Хіосі і Кіпрі.

Імператорське посольство досягло резиденції Папи в Авіньйоні лише за п'ять з лишнім місяців, на свято Трійці 1356 р. Папська відповідь затрималася майже на рік і не містила особливого ентузіазму. Несприятлива геополітична

ситуація (союз Генуї з турками, війна Угорщини з Венецією) завадили Папі використати цю пропозицію для повернення до Риму. Відповідь на імператорський хрисовул, доставлена кармелітом Петром Фомою і домініканцем Вільгельмом Конті, досягла Константинополя лише у квітні 1357 р. Фому радісно зустрів імператор, обіцяючи замінити противника унії Патріарха Калліста.

Ще до цього активну дипломатичну діяльність розгорнув Римський Папа. Він 17 липня 1356 р. звернувся до короля Кіпру Лузиньяна, дожа Венеції Іоанна Градоніко, а також попросив госпітальєрів і Геную погодитися на надання допомоги візантійському імператорові. Одночасно Інокентій VI звернувся до тих візантійців, які перейшли до католицизму чи були готові до конверсії. Він прагнув заручитися їхньою підтримкою.

У лютому 1366 р. в Авіньйон прибула візантійська місія на чолі з послом Георгієм Манікайтісом. На папській аудієнції йшлося про особисті відвідини Іоанном V Палеологом столиці Угорщини з метою отримання військової допомоги на умовах прийняття візантійським імператором та усіма його підданими латинської віри [26, с. 237-241]. На 60-ті роки XIV ст. у Візантії оформилося пролатинське угруповання. Його представники поступово посилювали свій вплив у суспільстві, особливо у контексті зростання турецької загрози. За правління Мануїла II Палеолога (1391–1425 рр.) це угруповання отримує підтримку при дворі [11, с. 318]. Проунійну політику Палеологів, попри окремі застереження, підтримали константинопольські патріархи Євфимій (1410–1416 рр.) і Йосиф II (1416–1439 рр.). До латинофілів належав архієпископ Нікейський Віссаріон [29, с. 297].

У витоків пізнього латинофільства стояв Димітрій Кидоніс, який не лише відверто демонстрував свої пролатинські настрої, але й власним прикладом продемонстрував готовність визнати вищість римського понтифіката, прийнявши хрещення за західним зразком. За своїм вчителем Кидонісом у католицтво перейшли його учні Андрій і Максим Хрисоверги, Мануїл Хрисолора, Димитрій Скаран [11, с. 318-319]. У 1385–1386 рр. ситуацію навколо союзу з Римо-Католицькою Церквою напружило прибуття у Фессалоніку легата Римського Папи Урбана VI архієпископа Патра Павла Фоскарі. Обложена турками Фессалоніка очікувала на допомогу Заходу, а той, натомість, на поступливість ромеїв у релігійних питаннях. Димитрій Кидоніс у столиці переконував вимагати натомість від легата воєнного союзу.

Ставлення Константинопольського Патріархату до Західної Церкви чітко засвідчили місії Іосифа Врієнія на Крит (1382–1402 рр.) і Кіпр (1406–1412 рр.) Направлений у якості «священнопроповідника» на Крит Йосиф публічно обстоював православ'я, боровся з розкладом грецького духовенства острова, ізольованого від Константинопольського Патріархату і був нарешті вигнаний венеціанською адміністрацією острова. Призначаючи таку особу патріаршим місцеблюстителем на Кіпр Грецька Церква однозначно маркувала свою позицію напередодні переговорів щодо унії [12, с. 105]. Уряд продовжував тиск на Константинопольський Патріархат, намагаючись зробити його поступливішим. У 1399–1402/3 рр. з візитом на Заході перебував візантійський імператор Мануїл II Палеолог, здійснюючи пошук союзників проти

турків. Серед інших кроків до надання допомоги Римська курія розглядала прийняття унії [11, с. 323].

Знову питання про укладання унії підняли на Констанцькому Соборі, який відкрився 5 листопада 1414 р. Тут була присутня не лише духовна еліта, але й чимало впливових світських осіб, послів різних держав. Для візантійців це була нагода привернути увагу до своїх проблем. Уже 28 жовтня у складі супроводу Папи Іоанна XXIII у Констанцу прибув Мануїл Хрисолора. Він брав активну участь у підготовчій фазі діяльності Собору. 3 березня 1415 р. сюди прибув візантійський посол з вірчими грамотами для Хрисолори. Однак 15 березня останній помер, що не дозволило завершити розпочаті ініціативи. Тому спеціальний меморандум, опублікований у лютому 1416 р., включив питання церковної унії з греками у порядок денний наступного Собору [21, с. 59-61]. Посол Мануїла II Микола Євдемоноіоанн привіз до Констанцу пропозиції щодо унії, що склали враження готовності греків її прийняти [12, с. 105]. Разом з тим, греки відмовилися вести перемовини перш, ніж Римська Церква отримає нового Папу [24, с. 112].

Константинопольський Патріархат участі у делегації не брав. З православних ієрархів брав участь у Соборі митрополит Київський Григорій Цамблак, який прибув з литовським посольством у складі православного духовенства ВКЛ. Зроблені ним заяви не пов'язуються з позицією Константинопольського Патріархату, оскільки настановлений він був на помісному Соборі у Новогрудку (1415 р.) за живого митрополита Київського Фотія (1408–1431 рр.) без його благословення, за що Патріарх Євфимій скинув його з сану, відлучив від Церкви і прокляв [12, с. 105].

У 1420 р. митрополит Фотій спеціально прибув до Новогрудка, щоб взяти участь у переговорах Вітовта з візантійським послом Мануїлом Філантропіном, який відвідав Литву після переговорів про унії з імператором Сигізмундом. Восени 1422 р. до Константинополя прибув папський легат Антоніо де Маса [12, с. 107].

Питанням унії і антитурецького союзу була присвячена місія Мануїла Філантропіна у 1420 р., 17 лютого він разом з Євдемоном, який вже кілька місяців перебував у Венеції, передав Сенату чергову пропозицію про посередництво. Посол передав що примирення Венеції з угорським королем є запорукою успішної боротьби з турками. Формально Сенат прийняв пропозиції. У відповідній ноті йшлося, що Венеція зі свого боку також прагне, у той час як Сигізмунд ігнорує це, попри дії попередніх посередників (зокрема представників Римського Папи) [21, с. 34]. Перемовини між православною і католицькою церквами йшли під особистим контролем імператора Мануїла II. Однак у 1423 р. він відійшов від активного життя і через два роки помер. Його син і наступник Іоанн VIII усіяко підштовхував православних ієрархів до унії з огляду на погіршення геополітичного становища Візантії [27, с. 116-117]. Проте новий імператор змушений був зважати на протидію православного духовенства. Спочатку Іоанн VIII кілька разів переносив дату відповіді на 9 глав Мартіна V, а згодом передоручив відповідь Патріархові. У посольство 1426 р. увійшли грецькі ієрархи Макарій Нікомідійський і Євфимій, а у посольство

1430 р до Римського Папи Мартіна V ігумен монастиря Пантократора Макарій Макрі [12, с. 107]. Вже у 1430 р., незадовго до своєї смерті, Мартін V видав розпорядження про організацію Церковного Собору [31, с. 17].

Після прийняття у Базелі декрету «*Sicut pia mater*» подальші дії Собору засвідчили серйозність намірів щодо греків. Почався збір коштів на проведення уніатського Собору, теологів, що володіли грецькою мовою. Пролунали пропозиції щодо розв'язання спірних питань між двома церквами. У першу чергу йшлося про організацію посольства у Константинополь, склад якого був проголошений на генеральній сесії 14 травня 1434 р. Делегацію очолив доктор богослів'я, магістр ордена домініканців Іоанн Рагузанський. Він мав дипломатичний досвід, володів грецькою мовою і у силу свого далматинського походження (Рагуза) був близько знайомий з православним світом. Собор довіряв йому і як ревному прихильнику конциліарної доктрини. Поряд з ним до посольства були включені Генріх Менгер і Симон Фрерон. Посли мали домогтися від візантійського імператора ратифікації декрету «*Sicut pia mater*» і на місці простежити за виконанням тієї частини, яка стосувалася греків [21, с. 97]. Це розглядалося як обов'язкова передумова подальшого проведення переговорів та укладення союзу проти османів [35].

24 червня 1434 р. латинська делегація у супроводі трьох візантійців, які на той час ще перебували у Базелі, вирушила у дорогу, обравши морський шлях. В істрійському портовому місті Пула послы зустрілися з папським легатом Христофором Гаратоні, який теж прямував до Константинополя [21, с. 98]. Натомість до Базеля у липні 1434 р. прибула візантійська делегація. В неї входили родичі імператора Димитрій Палеолог Метохіт, Іоанн Дісіпат, ієромонах Ісидор. В урочистій атмосфері послы вручили Собору імператорський хрисовул, в якій василевс виражав готовність прийняти укладені домовленості [24, с. 113].

24 вересня 1435 р. західні делегати досягли Константинополя. 2 жовтня вони були прийняті імператором і вручили вірчі грамоти і виклали мету свого прибуття. Імператор Іоанн VIII відповів, що має ретельно вивчити укладені у Базелі угоди. Наступного дня у Святій Софії відбулася зустріч з Патріархом. Було встановлено контакти з представниками латинських купецьких кіл, які мешкали у Константинополі. На зустрічі з ними Іоанн Рагузанський розповів про мету своєї місії і звернувся за допомогою. Через деякий час в одній з церков міста сторони приступили до офіційних переговорів [21, с. 98]. Вже сам факт відкриття переговорів засвідчив перемогу в оточенні імператора прихильників союзу з Заходом, причому мотиви візантійського уряду були вкрай прагматичні: вимагати твердих гарантій надання військової допомоги проти турків [36].

Переговори проходили складно. Вже на самому початку розпочався скандал. Його причина полягала у необережному ставленні до преамбули документу. Складачі документу зафіксували, що Собор має намір подолати «новий розкол з гуситами і старий – з греками» [21, с. 98]. Цим візантійці були поставлені поряд зі звичайними еретиками. Іоанн Рагузанський спочатку намагався переконати іншу сторону у зворотньому, але згодом оголосив, що це

помилка переписувача. Візантійці наполягли на внесенні поправок до тексту документа. Складність полягала у тому, що члени делегації не мали таких повноважень і згодом ці зміни слід було перезатверджувати у Базелі. Дискусію викликало і місце проведення майбутнього уніатського Собору. Західні делегати знову запропонували візантійцям прибути до Базеля. Це викликало заперечення з боку візантійців. Інші суперечності були подолані порівняно легко.

Однак у цей момент у хід переговорів втрутився папський легат Гаратоні, який на момент прибуття делегатів перебував у Константинополі. Він повів себе так, ніби не було ніякої формальної угоди між Римським Папою і Собором, переконуючи візантійців, що Собор не має ні волі, ні коштів виконувати свої зобов'язання перед ними, а переговори проводяться для його продовження. Тоді базельці заявили, що візантійці мають вести справу лише з ними, а не з Папою. Незрозуміло повели себе і візантійські послы, які перебували на Заході. Димитрій Палеолог Метохит почав заперечувати неправдиві твердження Гаратоні, тоді як Исидор і Мануїл Дисіпат раптом підтримали Гаратоні.

Василевс і Константинопольський Патріарх не висловили свої симпатії позиції жодної зі сторін. По завершенні переговорів вони звернулися з посланнями до Папи і Собору. Їхні автори просили для проведення уніатського Собору визначити приморське місто, бажано у Італії, куди могли б прибути і східна делегація, і сам Папа. Зробити вибір мали у Базелі, на основі прийнятого там декрету. Імператор просив надіслати галери до Константинополя не пізніше травня. Окрім того, Собор мав ще ратифікувати поправки, внесені до преамбули. З цією метою Генріх Менгер 2 грудня 1435 р. виїхав назад до Базеля. Приблизно у цей самий час залишив візантійську столицю і Гаратоні. Іоанн Рагузанський, який залишився у Константинополі, розглядав свою місію як успішну [21, с. 99-100].

Восени 1437 р. у Константинополі пройшли переговори з представниками обох латинських угруповань. Делегати з Базеля переконували імператора не їхати до Папи в Італію, а прямувати за Альпи. Однак імператор Іоанн VIII (1425–1448 рр.) був не готовий зробити однозначний вибір. Навіть його рішення прибути на папських галерах супроводжувалося прагненням відігравати роль посередника між Папою та його опонентами. Вже у дорозі на Пелопоннесі їх наздогнала звістка про смерть німецького імператора Сигізмунда. Це поставило під сумнів доцільність подальшої подорожі. Однак вони продовжили рух і 8 лютого 1438 р. галери кинули якір у венеціанському порту. Венеціанський дож дозволив візантійській делегації необмежено довге перебування у місті, попри початкові побоювання ускладнень з турками. У Венеції імператор, щоб прийняти остаточне рішення, провів нараду з членами ради, щоб узгодити позиції. Патріарх Йосиф II відмовився з тим, щоб імператор спочатку визначився щодо цих питань зі своїм найближчим оточенням, натомість розпочавши закулісні переговори з венеціанцями [20, с. 355-356].

На початку 1438 р. усі приготування були завершені і імператор Іоанн VIII разом з делегацією прибув на Церковний Собор, який відкрився у Феррарі. Згодом, у січні 1439 р., засідання перемістилися до Флоренції [27, с. 116-117]. Папа Євгеній IV навіть видав членам візантійської делегації (васи-

левсу, його брату, деспоту Дмитрію, Константинопольському Патріарху, представникам інших східних патріархатів, 17 архієпископам, єпископам, канонікам Святої Софії) щомісячну допомогу [31, с. 17]. Трапезундську імперію представляли митрополит Дорофей та посол трапезундського імператора Іоанна IV Іоанн (Макродука) [5, с. 43]. Візантійський імператор Іоанн VIII для уникнення загострення ситуації на Соборі заборонив грецькій делегації торкатися питань, пов'язаних з ісихазмом [13, с.114].

На Ферраро-Флорентійському Соборі було укладено унію між Західною і Східною церквами на умовах визнання зверхності римських пап. Однак реальної допомоги у боротьбі з турками угода не дала. Римським папам вона була потрібна лише для закріплення своєї супрематії у церковній ієрархії. Попри підтримку влади ця угода викликала гостре незадоволення широкого загалу [30, с. 369]. Вже на самому Ферраро-Флорентійському Соборі зіткнулися інтереси різних угруповань архонтів, тогочасної управлінської еліти (як світської, так і духовної) [9, с.75].

Складнощі при реалізації положень унії виникли в Морейському деспотаті, який входив до складу Візантійської імперії. Тому противники унії на чолі з митрополитом Лакедедону Іоанном Євгеніком на початку 1450-х років звернулися до правителя Морей Дмитрія з проханням усунути чотирьох єпископів, які за попереднього деспота Константина Палеолога (на час звертання вже імператора) підтримали унію (насамперед єпископа Амікли (Ніклі) і єпископа Елосу, підпорядкованого митрополитові Монемвасії) [13, с.112].

Принагідно зазначимо, що у проведенні Ферраро-Флорентійського Собору 1439 р. взяв участь Київський митрополит Ісидор. Він ще до унії приримувався прозахідних поглядів [10, с. 375-376]. Митрополит Ісидор став переконувати Василія у необхідності взяти участь в унійному Соборі, отримав заборону. Тоді Ісидор як дієвий політик заручився підтримкою інших руських ієрархів. До нього прибув новгородський архієпископ Євфимій, який озвучив свою позицію Вічу Великого Новгороду. Підтримку Ісидор отримав від свого намісника у Пскові. М. Тіхоміров припустив підтримку унії Великим князем Тверським [28, с. 169-170].

Висновки. У ході підготовки об'єднаної Церковної Собору його ідея зазнавала трансформацій, зумовлених політико-правовим розвитком Візантії та конкретною геополітичною ситуацією у регіоні.

Проведена на Ферраро-Флорентійському Соборі 1439 р. унія не дала бажаних реальних наслідків для безпеки Візантії, навпаки розхитавши гуманітарно-просторову єдність, викликавши опір значної частини грецького духовенства. Підтримка Заходу залишилася декларативною. Прагнення кожної зі сторін виторгнути собі найбільш вигідні умови, неготовність до істотних компромісів, недооцінка небезпеки з боку Османів тривалий час призводили до затягування перемовин щодо унії, а згодом і унеможливили фактичну реалізацію її основних положень.

Попри факт укладення угоди, реальні наслідки для ромеїв були менші очікуваних. Та, незважаючи на це, вона за характером підготовки та укладення (з одного боку їх вели Римська курія за участі дворів багатьох католицьких

держав Європи, з іншого — Візантійська імперія та Константинопольський Патріархат за участі представників Трапезундської імперії, православних ієрархів, які опинилися у володіннях латинських та мусульманських держав), міжнародно-правовими наслідками, виступає державно-церковним актом міжнародно-правового характеру.

Відповідно, доцільним видається продовження вивчення впливу положень унії на церковно-канонічне законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гаген С.Я.* Образ Византии в донесении французского доминиканца первой трети XIV в. / С.Я. Гаген // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2009. – Вып. 39. – С. 360 – 374.

2. *Гаген (Красиков) С.Я.* Политический фон папской миссии 1334/1335 г. в Константинополь / С.Я. Гаген (Красиков) // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2003. – Вып. 34. – С. 380 – 391.

3. *Грабарь В.Э.* Вселенские соборы Западно-христианской церкви и светские конгрессы XV века / В.Э. Грабарь // СВ. – Вып. II. – 1946. – С. 253 – 277.

4. *Карпов С.П.* Трапезундская империя и западноевропейские государства в XIII–XV вв. / С.П. Карпов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1981. – 232 с.

5. *Карпов С.П.* Трапезундская империя и русские земли / С.П. Карпов // ВВ. – Т. 38. – 1977. – С. 38 – 47.

6. *Красиков С.В.* Божественная трансцендентность и императорская власть у Никифора Григоры / С.В. Красиков // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – Вып. 33. – С. 207 – 213.

7. *Красиков С.В.* К вопросу об идейной полемике с латинянами в Византии в 30-х гг. XIV в. / С. В. Красиков // АДСВ. – Екатеринбург: Урал. гос. ун-т : Волот, 1999. – Вып. 30. – С. 271 – 287.

8. *Красиков С.В.* Метод анализа починений Отцов Церкви, предложенный Никифором Григорой в 1334/1335 годах / С. В. Красиков // ВВ. – Т. 62 (87). – 2003. – С. 123 – 132.

9. *Кучина И. А.* Византийские архонты XIV–XV вв. как властвующая элита / И. А. Кучина // АДСВ. – Свердловськ : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1997. – Вып. 28. – С. 72 – 78.

10. *Куц Т.В.* Исидор Киевский как эпистолограф / Т.В. Куц // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2009. – Вып. 39. – С. 375 – 382.

11. *Куц Т.В.* Латиняне в восприятии латинофилов / Т.В. Куц // АДСВ. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2006. – Вып. 37. – С. 318 – 328.

12. *Ломизе Е.М.* Константинопольская патриархия и церковная политика императоров с конца XIV в. до Ферраро-Флорентийского собора (1438 – 1439) / Е.М. Ломизе // ВВ. – Т. 55 (80). – Ч. 1. – 1994. – С. 104 – 110.

13. *Ломизе Е.М.* Морейский деспотат и Флорентийская уния / Е.М. Ломизе // Византия. Средиземноморье. Славянский мир: Сборник; [ред. кол.: Г.Г. Литаврин и др.]. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – С. 110 – 120.

14. *Мейендорф И. Ф.* Флорентийский Собор: причины исторической неудачи / И. Ф. Мейендорф // ВВ. – Т. 52. – 1991. – С. 84 – 101.

15. *Омельчук В.В.* Діяльність церковних Соборів в контексті управлінської системи Візантії / В. В. Омельчук // Болховітінський щорічник 2012. – К. : НКПКЗ; ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 61– 80.

16. *Омельчук В. В.* Вплив візантійських традицій на адміністративно-церковні процеси та церковно-канонічне право на українських землях / В. В. Омельчук // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку [за ред. В. Д. Бондаренка та І. М. Мищака] – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 184 – 194.

17. *Омельчук В. В.* Джерела з церковно-правової історії Візантійської імперії / В. В. Омельчук // Наукові записки ІЗ ВР України. – 2013. – № 1. – С. 22 – 27.

18. *Осипова К. А.* Востановленная Византийская империя. Внутренняя и внешняя политика первых Палеологов / К. А. Осипова // История Византии. – В 3 т. – Т. 3 [отв. ред. Г. Г. Литаврин]. – М. : Наука, 1967. – С. 72 – 96.

19. *Пашкин Н. Г.* Византийская внешняя политика первой половины XV в.: между папством и конциляризмом / Н. Г. Пашкин // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – Вып. 32. – С. 328 – 334.

20. *Пашкин Н. Г.* Византийская делегация на Западе в преддверии Ферраро-Флорентийского собора / Н. Г. Пашкин // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. – Вып. 37. – С. 355 – 362.

21. *Пашкин Н. Г.* Византия в европейской политике первой половины XV в. (1402 – 1438) / Н. Г. Пашкин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2007. – 238 с.

22. *Пашкин Н. Г.* Византия и проблема религиозно-политической консолидации Запада / Н. Г. Пашкин // АДСВ. – Екатеринбург : Урал. гос. ун-т, 2004. – Вып. 35. – С. 218 – 225.

23. *Пашкин Н. Г.* Византия и проблема унии как фактор международной политики накануне Флорентийского собора / Н. Г. Пашкин // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – Вып. 33. – С. 280 – 293.

24. *Пашкин Н. Г.* Византия и соборное движение в Европе первой половины XV в. / Н. Г. Пашкин // АДСВ. – Свердловськ : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1997. – Вып. 28. – С. 110 – 115.

25. *Пашкин Н. Г.* О некоторых аспектах дипломатической миссии в Константинополь Иоанна Рагузанского (1435 – 1437 гг.) / Н. Г. Пашкин // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2003. – Вып. 34. – С. 392 – 398.

26. *Поляковская М. А.* Судьба византийского проекта 1355 г. об унии церквей / М. А. Поляковская // АДСВ. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2008. – Вып. 38. – С. 237 – 245.

27. *Рансимэн С.* Великая церковь в пленении. История греческой церкви от пленения Константинополя в 1453 г. до 1821 г.; [пер. с англ.] / С. Рансимэн. – СПб. : Изд-во О. Абышко, 2006. – 464 с.

28. *Тихомиров М. Н.* Греки из Морей в средневековой России / М. Н. Тихомиров // СВ. – Вып. 25. – 1964. – С. 166 – 175.

29. *Удальцова З. В.* Борьба партий в Византии XV вв. и деятельность Виссариона Никейского (Автореферат) / З. В. Удальцова // ВВ. – Т. II (XXVII). – 1949. – С. 294 – 307.

30. *Удальцова З. В.* Византия в XIII – XV вв. / З. В. Удальцова // История Средних веков: В 2-х т.; [под общ. ред. С. Д. Сказкина]: Учебник. – [изд. 2-е, переработ.] – Т. 1. – М. : Высш. шк., 1977. – С. 363 – 371.

31. *Эрс Ж.* Повседневная жизнь папского двора времен Борджиа и Медичи. 1420 – 1520 [пер. с фр.] / Ж. Эрс. – М. : Молодая гвардия, 2007. – 220 [4] с.

32. Angold M. Cesarstwo Byzantynyjskie. 1025 – 1204: Historia polityczna [prz. W. Brodzki] / M. Angold. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo, 1993. – 350 s.

33. Luttrell A. Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389 / Anthony Luttrell // The Ottoman Emirate (1300 – 1389) (Halcyon Days in Crete I: A Symposium Held in Rethymnon, 11 – 13 January 1991) [ed. by E. Zachariadou]. – Rethymnon: Crete University Press, 1993. – P. 119 – 134.

34. Sieben J. Griechische Konzilsidee zur zeit des Florentinums / J. Sieben // ThPh. – 1990. – Bd. 65. – S. 184 – 215.

35. Tuilier A. La mission à Byzance de Jean de Raguse, docteur de Sorbonne, et le rôle des Grecs dans la solution de la crise conciliaire // A. Tuilier // Bull. Philologique et Historique. – 1979. – P. 137 – 152.

36. Vrancić P. Johannes von Ragusa um die Teilnahme der Griechen am Basler Konzil / P. Vrancić // Synodus: Beiträge zur Konzilien- und allgemeinen Kirchengeschichte [hrsg. von R. Bäumer]. – Paderborn, 1997. – S. 463 – 486.

37. Zunkeller A. Drei Augustinertheologen des beginnenden 15. Jahrhunderts im Dienste der Union / A. Zunkeller // Wegzeichen: Festgabe zum 60. Geburtstag Prof. Dr. Hermenegild M. Biedermann [hrsg von E. Suttner]. – Würzburg, 1974. – S. 133 – 148.

Омельчук В.В. Підготовка й укладення Ферраро-Флорентійської унії та її міжнародно-правове значення

У статті розглядаються особливості підготовки та укладення Ферраро-Флорентійської унії, її міжнародно-правове значення у тогочасній Європі. Ця угода є складовою системи нормативно-правового забезпечення державно-церковних взаємин у Візантійській імперії. Автор аналізує її у контексті реалізації компетенції Церкви та держави.

Ключові слова: міжнародна угода, церковно-канонічне право, державно-церковні акти, канонічні акти, церковне законодавство, нормативно-правові акти.

Омельчук В.В. Подготовка и заключение Ферраро-Флорентийской унии и ее международно-правовое значение

В статье рассматриваются особенности подготовки и заключения Ферраро-Флорентийской унии, ее международно-правовое значение в тогдашней Европе. Это соглашение является составляющей системы нормативно правового обеспечения государственно-церковных взаимоотношений в Византийской империи. Автор анализирует ее в контексте реализации компетенции Церкви и государства.

Ключевые слова: международное соглашение, церковно-каноническое право, государственно-церковные акты, канонические акты, церковное законодательство, нормативно-правовые акты.

Omelchuk V.V. Preparation and conclusion Ferraro-Florentine agreements and it internationally is a legal value

In this article the features of preparation and conclusion are examined Ferraro-Florentine agreements, it internationally is a legal value in of that time Europe. This agreement is the constituent of the system normatively legal providing state church mutual relations in the Byzantium empire. An author analyses it in the context of realization of jurisdiction of Church and state.

Keywords: international agreement, church canonical right, state church acts, canonical acts, church legislation, normatively legal acts.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013.

**СОЦІАЛЬНИЙ І ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ:
НАУКОВА ЕКСПЕРТИЗА
ТА ЇЇ ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ**

Л.О. Филипович

*доктор філософських наук, професор,
завідувач відділом історії релігії і практичного релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

Постановка проблеми. Відомо, що ефективність прийнятих управлінських рішень у різних сферах життєдіяльності суспільства залежить від експертної оцінки ситуації та рекомендацій фахівців. Постає питання про існування в Україні експертного середовища, яке може змінити щось у прийнятті управлінських рішень і вплинути на якість керування сучасного соціально-економічного та духовно-культурного життя. Важливо знати, чи функціонування експертних співтовариств здатне полегшити існування звичайних українців у ситуації екологічної кризи, політичного маніпулювання свідомістю громадян, мультикультуральності та поліконфесійності, які характеризують нинішню Україну. Відповіді на поставлені питання актуалізують оформлення фахових товариств і діяльність експертів у різних сферах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальними питаннями соціальної експертизи займалися фахівці з Інституту соціології НАНУ, які визначились із методологією, методикою та досвідом впровадження такого роду діяльності. Про необхідність політичної аналітики в державному управлінні пишуть співробітники Національної академії державного управління С.О. Телешун, Ю.Г. Кальниш, І.В. Рейтерович, С.В. Ситник, С.І. Вировий, О.Р. Титаренко [7; 8; 9]. На роль комплексної експертизи та інтегрованої оцінки екологічних проблем звертає увагу Т. Гардашук. Доцільність релігієзнавчої експертизи в сфері релігійних відносин доводять А. Колодний, М. Бабій, С. Качурова, Л. Майданевич, В. Титаренко, К. Елбакян, А. Пчелінцев, Л. Филипович та ін. [2; 4; 5; 6; 10; 12; 13; 14; 15; 16].

Мета статті. Базуючись на теоретичних доробках зарубіжних та вітчизняних дослідників, аналізуючи Закон про наукову експертизу, враховуючи власний досвід експертування, вивчити стан експертного середовища України і запропонувати шляхи його актуалізації для прийняття адекватних управлінських рішень у сфері політики, екології та релігії.

Основні результати дослідження. Треба визнати, що структурованого, цілісного, розвинутого експертного середовища в Україні немає, на що були свої об'єктивні і суб'єктивні причини. Воно тільки-но починає формуватися,

але цей процес відбувається стихійно, в гострій конкуренції, без знання закономірностей і правил створення таких спітовариств [11]. У нас на слуху, і то завдяки мас-медіа, які розкручують їх популярність постійним звертанням по коментарі, деякі аналітичні центри, наукові установи, експертні підрозділи державних і громадських організацій, які фактично здійснюють експертизу. Їхня функціональність може бути навіть прописана як уставна у відповідних документах, але існування експертного середовища як сукупності певних спільнот, товариств чи асоціацій законодавчо ніяк не закріплено.

В Україні з 1995 р. діє Закон про наукову і науково-технічну експертизу (з додатками 1999, 2006 і 2012 рр.) [1], яким визначаються правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності в науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-технічної експертизи з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм та проектів, визначення напрямів науково-технічної діяльності, аналізу та оцінки ефективності використання науково-технічного потенціалу, результатів досліджень. Стаття 1 Закону визначає, що таке наукова і науково-технічна експертиза, фіксуючи, що це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.

У Законі практично нічого не говориться про експертні спітовариства. Але, прописуючи суб'єкти експертизи (замовники, організатори експертизи, а також експерти), Закон називає потенційних експертів: органи виконавчої влади у межах своєї компетенції; підприємства, установи та організації всіх форм власності; тимчасові творчі колективи, що здійснюють наукову і науково-технічну діяльність; спеціалізовані експертні організації, а також окремі експерти, групи експертів та експертні ради. Під експертами Закон розуміє таке: фізичні особи, які мають високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо здійснюють наукову чи науково-технічну експертизу та несуть персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій відповідно до вимог завдання на проведення експертизи. Проголошується обов'язковість створення Експертних рад для проведення наукової і науково-технічної експертизи проектів міждержавних, державних цільових програм.

Закон визначає, ким може проводитися наукова і науково-технічна експертиза у сфері науково-технічних розробок та дослідно-конструкторських робіт, фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування (впровадження, використання, наслідки використання тощо): науково-дослідними організаціями та установами, вищими навчальними закладами, іншими організаціями та окремими юридичними і фізичними особами, які акредитовані на цей вид діяльності.

Виходячи з таких загальних положень Закону, маємо визнати, що ні він, ні якийсь інший правовий документ, які регулюють експертну діяльність,

прямо не говорять про аналіз і оцінку соціально-економічної, політичної, екологічної чи релігійної ситуації з боку експертів. Закон прямо не називає жодну сферу, яка нас цікавить з точки зору її експертування, але пробує максимально широко визначити конкретні об'єкти для експертизи: діючі об'єкти техніки (в тому числі військової) та промисловості, споруди, природні об'єкти тощо, стосовно яких виникає потреба отримати науково обґрунтовані експертні висновки. Крім цього, експертуванню підлягають проекти, програми, пропозиції різного рівня, щодо яких необхідно провести науково обґрунтований аналіз і дати висновок про доцільність їх прийняття, впровадження, подальшого використання тощо.

Якщо взяти цей закон за основу, оскільки іншого немає, для діяльності експертних середовищ і використати для проведення соціально-політичної експертизи, то наскільки нам відомо, жодний суб'єкт такого експертування не має акредитації на проведення експертизи. Згідно зі ст. 7, державна акредитація фізичних та юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи вважається обов'язковою.

Фізичні особи, які на постійній або професійній основі здійснюють діяльність, пов'язану з наданням експертних послуг, та юридичні особи, статутом яких передбачено таку діяльність, повинні пройти державну акредитацію й отримати свідоцтво, що підтверджує кваліфікацію його отримувача з питань організації та проведення наукової і науково-технічної експертизи.

Роз'яснюючи порядок проведення державної акредитації фізичних і юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи, Закон вказує, що форму свідоцтва на право проведення такої експертизи та перелік документів державного зразка, що дають фізичним особам право на провадження експертної діяльності і надання експертних послуг без отримання свідоцтва, визначає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки (тобто Міністерство освіти і науки України). Цей же орган проводить і державну акредитацію фізичних і юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи.

Виходячи з таких норм Закону, можна констатувати, що діяльність більшості експертів та експертних спільнот щодо аналізу суспільних подій і явищ, що завершувалася підготовкою і друком відповідної експертизи, була нелегітимною, оскільки чітко не визначала об'єкт і суб'єктів експертизи, не провадилась у відповідності до утверджених методик експертизування; експертні послуги не були акредитовані державою відповідним свідоцтвом.

Не завжди були й підстави для проведення експертиз, зокрема рішення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийняті в межах їх повноважень; договори на проведення наукової та науково-технічної експертизи, укладені підприємствами, установами та організаціями, фізичними особами.

Практика експертизування свідчить, що експертиза часто проводилася з порушеннями, оскільки ніхто не перевіряв, чи дотримуються експерти принципів такого виду діяльності, про що пише Закон:

- компетентність і об'єктивність осіб, установ та організацій, що проводять експертизу;
- врахування світового рівня науково-технічного прогресу, норм і правил технічної та екологічної безпеки, вимог стандартів, міжнародних угод;
- експертиза громадської думки з питання щодо предмету експертизи, її об'єктивна оцінка;
- відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій експертизи.

Тут логічно виникає запитання: навіщо потрібні експерти та експертні товариства? А відповідь на них очевидна: для проведення і написання ними експертизи.

Про це в Законі написано багато і докладно. Серед основних завдань, які ставляться перед науковою експертизою, а відтак і перед усіма іншими галузевими експертизами, Закон називає:

- об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи;
- перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства;
- оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності (це потребує адаптації, зокрема, до політики, екології та релігії як об'єктів експертизи);
- аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінка результативності науково-дослідних робіт і дослідно-конструкторських розробок (так само);
- прогнозування науково-технічних, соціально-економічних і екологічних наслідків реалізації чи діяльності об'єкта експертизи;
- підготовка науково обґрунтованих експертних висновків.

Закон розрізняє форми і види експертизи (Розділ II). Так, ст. 9 визначає, що «наукова і науково-технічна експертиза проводиться у формі державної, громадської та іншої експертизи» [1]. Далі описується, хто проводить державну експертизу: органи виконавчої влади; державні підприємства, установи та організації; визначається, що підлягає обов'язковому державному експертизуванню — державні цільові і міждержавні науково-технічних програми.

Стаття 11 дозволяє проводити громадські наукові і науково-технічні експертизи у будь-якій сфері наукової та науково-технічної діяльності, що потребує врахування громадської думки, з ініціативи громадськості, об'єднань громадян, трудових колективів на основі договорів на проведення громадської наукової і науково-технічної експертизи.

Інші наукові і науково-технічні експертизи регулюються ст. 12, згідно з якою це право надається науковим і науково-технічним установам, підприємствам та організаціям різних форм власності і підпорядкування, а також спеціально створеним експертним організаціям, статутна діяльність яких передбачає проведення таких експертиз, з ініціативи фізичних та юридичних осіб, зацікавлених в отриманні експертних висновків. Далі визначаються види експертизи.

пертизи: попередня (ст. 14), первинна (ст. 15), повторна (ст. 16), додаткова (ст. 17), контрольна (ст. 18).

Важливою частиною Закону є те, що в ньому ст. 21 визначаються права та обов'язки експерта. Він має право вільно викладати особисту думку з питань експертного аналізу, наукової і науково-технічної експертизи; брати участь у проведенні експертного аналізу і оцінці об'єктів на всіх стадіях наукової і науково-технічної експертизи; брати участь у проведенні експертизи або відмовитися від участі в ній, якщо це не пов'язано з прямим виконанням службових обов'язків; вимагати надання додаткових матеріалів, розрахунків і обґрунтувань, необхідних для підготовки об'єктивних висновків; одержувати стосовно об'єкта експертизи достовірні відомості, довідкові та інформаційні матеріали, в тому числі й такі, що не підлягають розголошенню; обнародувати у засобах масової інформації підготовлені висновки наукової і науково-технічної експертизи, якщо це передбачено дорученням або договором на проведення експертизи. В Договорі можуть передбачатися й інші права експерта, якщо вони не суперечать цьому Закону. Особисті немайнові права на результати, матеріали та висновки експертизи належать експерту, творчою працею якого їх створено. Права експерта виникають на підставі укладеного з ним договору, доручення на проведення експертизи або його службових обов'язків, якщо експертиза здійснюється як службове завдання. Експертам надають права на вільний доступ до державних баз даних, інших джерел науково-технічної інформації стосовно питань, пов'язаних з об'єктом експертизи. Держава гарантує реалізацію цих прав експерта.

Разом з тим, зі свого боку експерт наукової і науково-технічної експертизи зобов'язаний: пред'являти на вимогу замовника або організатора експертизи свідоцтва або документи, що їх замінюють, та які підтверджують його досвід та рівень кваліфікації; не допускати розголошення інформації, що міститься у матеріалах експертизи, якщо інше не передбачено договором або дорученням на проведення експертизи.

Експерт не має права приймати від фізичних та юридичних осіб, зацікавлених у певних висновках експертизи, коштовні подарунки, грошову винагороду тощо. Експерт несе відповідальність за несвоєчасне, неякісне і неправне проведення наукової і науково-технічної експертизи, невиконання умов договору на її проведення.

Закон у IV розділі (ст. 22-25) визначає Порядок проведення експертизи. Першою й обов'язковою умовою проведення експертизи є договір, оскільки він регламентує відносини між замовником і організатором у сфері наукової і науково-технічної експертизи. У договорі визначаються: сторони договору; предмет й об'єкти експертизи; умови проведення експертизи; права та обов'язки сторін; термін проведення експертизи; термін, протягом якого висновки експертизи зберігають чинність залежно від характеру об'єкта експертизи; порядок розрахунків; умови, що впливають на зміну або припинення договірних відносин; відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; відповідальність за достовірність висновку експертизи, термін дії такої відповідальності та конкретні особи, на яких вона покладається.

ся стосовно окремих розділів або за експертизу в цілому, інші суттєві умови, які впливають із специфіки об'єкта експертизи.

Висновок державної експертизи є обов'язковим для прийняття фізичними й юридичними особами до розгляду та врахування (ст. 24). На відміну від державної, висновки громадської та інших наукових і науково-технічних експертиз мають, як правило, рекомендаційний характер: вони беруться до уваги державними органами поряд з висновками державної експертизи при прийнятті рішень (ст. 25).

Розділ V визначає повноваження різних рівнів органів влади в управлінні у сфері експертизи. Розмежовує компетенції центральних і місцевих органів влади.

Закон вирішує і питання фінансування державної експертизи (ст. 31), проведення якої здійснюється за рахунок державного бюджету, позабюджетних фондів або коштів замовника.

Експертиза, яку за дорученням державних органів проводить державна установа (організація), що перебуває на державному бюджеті, може фінансуватися за рахунок бюджетних коштів, передбачених на утримання цієї організації. Діяльність спеціалізованих державних експертних організацій, що здійснюють наукову і науково-технічну експертизу на замовлення фізичних та юридичних осіб на платних засадах, підлягає обов'язковій державній акредитації. Наукові організації академій наук України, засновані на державній власності й атестовані Міністерством освіти і науки, вищі навчальні заклади, провідні науково-технічні установи галузевих міністерств і інших центральних органів виконавчої влади можуть здійснювати спеціалізовану експертну діяльність без додаткової державної акредитації на підставі статутних положень, якими така діяльність передбачається.

Фінансування громадської експертизи здійснюється за рахунок коштів замовників — об'єднань громадян, фондів, інших науково-технічних товариств, з ініціативи яких вона проводиться, а також за рахунок цільових добровільних внесків громадян, підприємств, установ та організацій. Фінансування інших наукових і науково-технічних експертиз здійснюється згідно з договором на її проведення за рахунок коштів замовника експертизи, інших зацікавлених фізичних і юридичних осіб. Надання експертних послуг підприємницькими структурами на платній основі має бути передбачено їх статутами. Статтею 34 визначено, що держава матеріально стимулює експертів у сфері наукової і науково-технічної експертизи. Там так прямо і сказано: фінансову підтримку діяльності експертів забезпечує держава.

Як бачимо, наукова і науково-технічна експертизи докладно прописані в спеціальному Законі, що спонукає поцікавитися, чи законодавчо закріплені експертизи інших сфер нашого життя. Недавно з'явилось дослідження про експертизи в соціальному полі [11]. Особливою увагою суспільства користуються екологічні експертизи. Нижче зупинимося на проблемі релігієзнавчої експертизи, щоб на її прикладі розкрити можливості експертизування як такого.

Релігієзнавча експертиза законодавчо не закріплена в правовому полі України. На сьогодні сферу релігійного життя регулює Закон України про

свободу совісті та релігійні організації, де про релігієзнавчу експертизу спеціально не говориться. Вона згадується в контексті визначення повноважень Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії і має забезпечувати її проведення шляхом «забезпечення релігієзнавчої експертизи за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів» (ст. 30) [3]. Не розроблено положення про її проведення, хоча Положення про судову експертизу є, Положення про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації прийняли, Положення про громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади затвердили. В деяких документах, наприклад, в Положенні про державний орган у справах релігії, можна прочитати про експертизу в такому завуальованому вигляді, як «комплексне дослідження відповідності законодавству України віросповідної доктрини та практики діяльності релігійних організацій, що належать до релігійних течій, не представлених в Україні».

Незважаючи на законодавче закріплення релігієзнавчої експертизи, її наслідки у формі аналітичних записок, матеріалів, рекомендацій, управлінських рішень різних організацій, у тому числі й органів влади, спеціальних програм та їх реалізацій зберігаються в державних, відомчих та приватних архівах, що говорить про існування такого явища, як релігієзнавча експертиза. Так, жодний орган влади не зареєструє якусь релігійну громаду без наявності такого документу. Але порядок проведення експертизи, визначення кола експертів, тобто методика підготовки експертизи не прописані. Все, що робиться, належить сфері так званого звичаєвого права: так спонтанно склалося, що хтось колись за ініціативи якого чиновника, який прагнув убезпечити себе від неприємностей щодо реєстрації якоїсь незнайомої громади, звернувся до когось, хто міг щось написати про цю громаду і гарантувати її безпечність для громадського порядку, для існування інших громад, для здоров'я і життя людей.

Багато було написано таких експертних оцінок, а їх якість залежала від рівня професійної підготовки, життєвого досвіду експерта. Як правило, цим займалися або теоретики (науковці, викладачі), або практики (держслужбовці, журналісти, юристи, священики). Зусиль згаданих експертів вистачало, оскільки релігійне життя було упорядковане, а поява нових релігій була майже неможлива.

Ситуація різко змінилася після 1986 р., а стала майже некерованою — після 1989 р., коли релігійне життя України вибухнуло новими релігіями і церквами. Їх кількість за один рік зросла в 2 рази (з 4,5 тис. до 9 тис. організацій). Все це потребувало відповідних коментувань, досліджень, експертних оцінок. Ситуативно почало формуватися експертне середовище, куди вливалися різні організації, різні люди. Час відсіяв якісні експертизи від неякісних, об'єктивні від суб'єктивних, конфесійні від позаконфесійних. Природно сформувалося коло авторитетних експертів, до яких постійно звертаються в першу чергу органи влади, останніми роками надто інтенсивно ЗМІ, окремі громадяни, різні державні, громадські та релігійні організації.

Серед відомих центрів з релігієзнавчої експертизи — державні і громадські організації: Національний інститут стратегічних досліджень (Відділ гума-

нітарної політики), Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Національна академія державного управління при Президентові України; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства); Центр Разумкова; Інститут релігійної свободи; Українська асоціація релігієзнавців; Київський національний університет імені Тараса Шевченка (кафедра релігієзнавства); Львівський Музей історії релігії; Чернівецький національний університет (кафедра релігієзнавства і теології, кафедра соціології); Тернопільський університет (Центр дослідження духовної культури); Центр релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків; Центр релігійної інформації і свободи; Центр компаративістських досліджень; Українська асоціація релігійної свободи; Український католицький університет (Інститут релігії і суспільства); Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі; Комітет ВР України з питань духовності і культури; Міністерство культури (Департамент у справах релігій і національностей); Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій; Українська Гельсінська спілка з прав людини; інститут омбудсмена тощо. Є конфесійні аналітичні центри: Діалог, Апологетичний центр, Інститут прав людини, протидії ксенофобії та екстремізму (О. Фельдман). Безумовно експертами є відомі спеціальні Інтернет-портали: РІСУ і Релігії в Україні. За ці роки сформувалася формальна і неформальна, інституційна і неінституційна експертна спільнота, куди входять такі відомі експерти, як: Т. Антошевський, А. Арістова, М. Бабій, А. Бабінський, А. Бойко, В. Бондаренко, М. Васін, В. Докаш, Г. Друзенко, В. Єленський, О. Заєць, С. Здіорук, С. Качурова, В. Климов, І. Козловський, А. Колодний, М. Маринович, О. Недавня, Ю. Решетніков, О. Саган, В. Титаренко, О. Турій, Л. Филипович, М. Черенков, Ю. Чорноморець, К. Щоткіна, А. Юраш, М. Якубович, П. Яроцький та ін.

Чималий список тих, хто може фахово пояснити процеси, які відбуваються в релігійному житті країни та світу. Але експертів критично не вистачає, щоб вчасно попереджувально досліджувати конфліктні сфери міжрелігійного чи міжцерковного протистояння, суперечки між різними суб'єктами державно-церковних відносин, між окремими віруючими. Перерахованих експертів і експертних установ має бути більше. Вузькоспеціалізованим експертним товариством є Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, яке від самого свого постання (1991 р.) щільно втягнуто в експертну роботу. Тільки за останніх 5 років його співробітниками було написано понад 50 експертиз, аналітичних записок, практичних рекомендацій. Серед них: Експертний матеріал для Мінкультури «Наукові основи удосконалення державно-церковних та толерантизації міжконфесійних відносин в Україні»; Експертний матеріал для Мінкультури і ВРУ «Збереження сакральних пам'яток історії та культури і відповідальність за це церковних структур»; Експертний матеріал для Кабміну, Мінюсту, Мінкультури, АПУ, ВРУ «Внутрішні інституційні процеси в мусульманській уммі України і шляхи їх толерантизації»; Релігієзнавча експертиза Статуту і друків так званої Української Правовірної Греко-Католицької Церкви (запит Мінкультури); Експертна записка для Кабміну Криму «Конфесійна природа кримських караїмів і проблема відносин їх з іудейською спільнотою»; Експертні записки на

замовлення Національної комісії з питань захисту суспільної моралі з аналізом мусульманських друків про Халіфат, змісту бігбордів про Патріарха Кирила; Експертна оцінка віровчення і діяльності нових релігійних течій Фалуныгун, Школи здоров'я і Радості, Схорон еж словен — для Мінкультури; Експертний матеріал для Мініюсту «Загроза національним інтересам в релігійній сфері». Відділення давало наукову оцінку проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу світоглядів і релігійні організації» (надіслано до ВРУ, Міністерства культури, Мініюсту). Підготовлена Науково-експертна записка «Діяльність в Україні організацій релігійно-екстремістської спрямованості і функціонування нових релігійних течій» (на запит РНБО); Науково-експертна записка «Стан релігійної мережі України і проблеми міжконфесійних відносин», яка розіслана в різні центральні державні органи. Відділення написало Лист-пропозицію в МОН «Інформація про співробітництво Відділення релігієзнавства з освітянською сферою і побажання щодо його розширення». Крім того, підготовлено Інформативний матеріал для преси «Двадцятиріччя свободи совісті в Україні» і багато іншого.

Не без участі Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ в Україні сформована толерантність у відносинах між релігіями. Відділення всяк призупиняло активність деяких інституцій, спрямованих на розпалювання міжрелігійної ворожнечі, всяк захищало свободу світоглядного і релігійного вибору людини. На основі експертиз, які готувалися співробітниками Відділення, були прийняті адекватні управлінські рішення, які дозволили Україні перебувати в колі цивілізованих держав, де поважають гідність людини, її права і свободи.

Висновок. Процеси оформлення та функціонування експертних співтовариств України в різних сферах суспільного життя демонструють стійке зростання їх ступеня впливу та інституалізації, а їх вивчення здатне внести істотний внесок в оптимізацію соціального менеджменту через формування адекватної стратегії взаємодії органів державного управління та експертних співтовариств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80>, вільний. — Мова укр.
2. *Загребина И.* Этические аспекты государственной религиоведческой экспертизы // Религия и право. — 2010. — № 3.
3. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>, вільний. — Мова укр.
4. *Качурова С.В.* Етичні проблеми релігієзнавчої експертизи і нові релігійні течії // Українське релігієзнавство. — 2000. — № 14. — С. 78-89.
5. *Колодний А.* Практичне релігієзнавство як нова дисциплінарна складова фаху // Дисциплінарне релігієзнавство: Колективна монографія. — К., 2009. — С. 212-214.
6. *Майданевич Л.О.* Релігієзнавча експертиза: сутність і її особливості // Українське релігієзнавство. — 2011. — № 59. — С. 155-163; Основы религиоведческой экспертизы. Сб. науч. ст. — М.: Ин-т религии и права, 2002;

7. Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні / С.О. Телешун, О.Р. Титаренко, І.В. Рейтерович. — К. : НАДУ, 2009. — 168 с.

8. Основи публічної політики та управління / Авт. кол.: С.О. Телешун, С.В. Ситник, І.В. Рейтерович, О.Р. Титаренко, С.І. Вировий. — К. : НАДУ, 2011. — 312 с.

9. Політична аналітика в державному управлінні / С.О. Телешун, Ю.Г. Кальниш, І.В. Рейтерович, О.Р. Титаренко. — К. : НАДУ, 2012. — 228 с.

10. *Пчелинцев А.В.* Образование и мировоззрение эксперта как факторы государственной религиоведческой экспертизы // Право и образование. — 2011. — № 2. — С. 102-110.

11. Соціальна експертиза в Україні: методологія, методика, досвід впровадження. — К. : ІС НАНУ, 2000. — 194 с.

12. *Титаренко В.* Сущностные и методологические проблемы религиоведческой экспертизы в практическом религиоведении // NOMOS. — 2013. — № 79 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nomos-kwartalnikreligioznawczy.blogspot.com/>, вільний. — Мова рос.

13. *Титаренко В.В.* Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин у суспільстві // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. — Чернівці : ЧНУ, 2013. — С. 78-85.

14. *Томаева Т.В.* Методологические принципы религиоведческой экспертизы // Религия, политика и права человека: Материалы конф. — М. : Институт религии и права, 2002.

15. *Хаварівський У.Б.* Державна релігієзнавча експертиза в Україні: досвід та перспективи // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник — 2012 рік. — Львів : Логос, 2012. — Кн. 2. — С. 432-444.

16. *Элбакян Е.С.* Научность религиоведческой экспертизы: возможность и необходимость // Новые вызовы свободе совести в современной России. Материалы Межд. науч.-практ. конференции. — Москва: Центральный Дом журналиста, 26 июня 2012 г. — М., 2012.

Филипович Л.О. Соціальний і духовний розвиток України: наукова експертиза та її законодавче закріплення

У статті містяться результати аналізу стану експертного середовища України та пропонуються шляхи його актуалізації для прийняття адекватних управлінських рішень у сфері політики, екології та релігії, ґрунтуючись на теоретичних доробках зарубіжних та вітчизняних дослідників, аналізуючи Закон про наукову експертизу та враховуючи власний досвід експертування.

Ключові слова: наукова та науково-технічна експертиза, Закон України про наукову і науково-технічну експертизу, суб'єкт та об'єкт експертизи, форми і види експертизи, релігієзнавча експертиза.

Филипович Л.А. Социальное и духовное развитие Украины: научная экспертиза и ее законодательное закрепление

В статье содержатся результаты анализа экспертной среды Украины и предлагаются пути ее актуализации для принятия адекватных управленческих решений в сфере политики, экологии и религии, основываясь на теоретических разработках зарубежных и отечественных исследователей, анализируя Закон о научной экспертизе и учитывая собственный опыт проведения экспертиз.

Ключевые слова: научная и научно-техническая экспертиза, Закон Украины о научной и научно-технической экспертизе, субъект и объект экспертизы, формы и виды экспертизы, религиозоведческая экспертиза.

Fylypovych L.A. Social and spiritual development of Ukraine: scientific expertise and its legislative recognition

The article contains the results of the analysis of the expert community in Ukraine and suggests ways to update it to make appropriate management decisions in the sphere of politics, ecology and religion, based on the theoretical development of foreign and domestic researchers, analyzing the law on scientific expertise and taking into account its own experience of the expert.

Keywords: scientific expertise, scientific and technological expertise, Law of Ukraine on scientific and scientific and technological expertise, subject and object of expertise, forms and types of expertise, religious expertise.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2013.

**НОВІ ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ОВС —
ПОПЕРЕДЖЕННЯ, ВИЯВЛЕННЯ,
ПРИПИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ**

І.В. Сервецький

доктор юридичних наук, доцент

О.В. Сапрун

*ад'юнкт кафедри управління в органах внутрішніх справ
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України [2] та законів України, які прийняті з метою його впровадження, дещо змінилось тлумачення функціональних завдань правоохоронних органів, на які покладаються: охорона громадського порядку, попередження, виявлення, припинення злочинів [3]. Тобто, попередження, виявлення, припинення злочинів має значно ширше значення, а ніж це тлумачилось до прийняття Кримінального процесуального кодексу України — це виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідження проблем теорії і практики попередження, виявлення, припинення злочинів знайшли відображення у працях відомих вчених: Г.А. Аванесова, О.М. Бандурки, А.А. Герцензона, В.В. Голіни, Н.О. Гуторової, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшина, П.С. Дагеля, А.І. Долгової, О.М. Джужі, А.Е. Жалинського, А.П. Закалюка, В.П. Ємельянова, В.К. Звірбуля, А.Ф. Зелінського, М.В. Костицького, І.І. Карпеця, М.Й. Коржанського, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.М. Куца, І.П. Лановенка, О.М. Литвака, В.Г. Лихолоба, Ф.А. Лопушанського, П.П. Михайленка, Г.М. Мінковського, П.І. Орлова, О.Б. Сахарова, В.М. Смітєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.М. Трубникова, І.К. Туркевич, В.Б. Харченка, В.І. Шакуна, Л.В. Франка, О.М. Яковлева та інших.

Поряд з тим слід зауважити, що глибокого наукового дослідження, як функціонального завдання правоохоронних органів у нових умовах щодо «попередження, виявлення, припинення злочинів» не знайшло свого відображення.

Мета статті. Полягає у вивченні поняття такого функціонального завдання, як: попередження, виявлення, припинення злочинів, які повинні забезпечувати права і свободи людини.

В умовах євроінтеграційних процесів співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципів поваги до прав люди-

ни та основоположних свобод, верховенства права, боротьби з корупцією, транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, боротьби з різними формами злочинності як:

а) незаконне переправлення через державний кордон нелегальних мігрантів, торгівля людьми і вогнепальною зброєю та незаконний обіг наркотиків;

б) контрабанда товарів;

в) економічні злочини, зокрема злочини у сфері оподаткування;

с) корупція як в приватному, так і в державному секторі;

д) підробка документів;

е) кіберзлочинність [4].

Важливим завданням у цих нових умовах є виконання функціональних завдань з виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили як гласними так і негласними оперативно-розшуковими заходами [5].

Основні результати дослідження. Питання попередження, виявлення, припинення злочинів завжди буде стовбуром оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів у забезпеченні життєдіяльності людини, громади, держави.

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу поняття функціонального завдання «попередження, виявлення, припинення злочинів» необхідно з'ясувати сутність його складових: попередження, виявлення, припинення. Кожне з цих понять має як і загальнотеоретичне значення, так і спеціальне значення поєднане з таким соціальним явищем як «злочинність».

Думку про те, що попередження злочинності повинно мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив ще Платон у IV ст. до н. е. Ця думка дістала правову аргументацію у працях юристів класичної школи кримінального права у XVIII ст., які заклали основу нової політики в боротьбі зі злочинністю. Сутність цієї політики полягає в такій формулі: «мудрий законодавець попередить злочин, щоб не бути змушеним карати за нього» [6]. Отже, ще з давніх часів було переконання, що злочинне діяння легше попередити, а ніж ліквідувати його наслідки.

Попередження — це «повідомляти кого-небудь про щось, застереження проти чого-небудь. Наказ, вказівка, пропонувати зробити що-небудь. Погроза. Один із видів адміністративного, партійного і т. ін. стягнення. Запобігання вияву чого-небудь небажаного» [7].

З тлумаченням такої категорії як попередження, необхідно не тільки спиратись на сучасні тлумачні словники української мови, так як вони мають більше спільного ніж протилежного («профілактика» — запобігання; «попередження» — запобігання; «запобігання» — відвертання) [8]. Більш за все виникає проблема під час тлумачення у спеціальному значенні поєднане з таким соціальним явищем як «злочинність». Дана категорія «попередження», як функціонального завдання правоохоронного органу, не з'явилась з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, воно завжди існувало, можливо в іншому тлумаченні (запобігання правопорушенням та їх припинення) [9].

Понятійному апарату, що відноситься до попереджувальної функції правоохоронних органів, приділено багато уваги зі сторони науковців, проте, незважаючи на тривалі наукові пошуки і дискусії, вчені використовують різноманітні твердження: превенція, припинення, боротьба, протидія, тиск, контроль, запобігання і багато інших, і поки що не визначились з єдиною дефініцією цієї функції. Тому, науковцям необхідно підштовхнути законотворців до нормативного закріпленого поняття, та відповідної градації розподілення обов'язків на різних рівнях адміністративно-територіальних організацій суспільства.

Попередження злочинів — це вид діяльності працівників органів та підрозділів внутрішніх справ щодо виявлення, послаблення впливу та нейтралізації дії причин і умов, які сприяють їхньому вчиненню, вживання заходів до осіб поведінка яких свідчить про високу ймовірність вчинення ними злочину. Забезпечення активного залучення громадськості до цієї роботи, інформування населення про засоби і способи право мирного захисту від злочинних посягань [10].

Деяка спроба законодавчого закріплення понятійного апарату «попередження», також відбулася 12 травня 1998 р. Верховною Радою України в другому читанні проекту Закону України «Про профілактику злочинів», у ст. 1, в якій зазначалося, що під профілактикою злочинів слід розуміти здійснення системи заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів [11]. На жаль, даний закон й досі не прийнятий, що так і не закріпив на законодавчому рівні попереджувальну діяльність. Не визначено систему попереджувальних заходів щодо злочинності зі сторони всіх суб'єктів попереджувальної діяльності.

Термін «превенція» є синонімом, «попередження», від лат. — випередження, попередження, яке розуміється, як «попередження, дії з попередження» [12].

Серед європейських науковців термін «превенція» також ототожнюється з поняттям «попередження злочинів». Він визначається як: заходи превентивного впливу (заходи попередження), які переслідують мету недопущення вчинення у майбутньому злочинів, усунення причин злочинності, а також ситуацій, що призводять до вчинення злочинів [13].

Запобігання злочинності — це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [14].

Науковий світ різноманітний своїми поглядами поняття попередження злочинності, найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення Я.Ю. Кондратьєва, який сутність профілактики визначає як усунення, нейтралізація причин і умов, обставин та факторів стосовно ймовірного злочинця [15, с. 17]. У даному визначенні присутня ліквідація першопричин зародження злочинної діяльності, хоча з прив'язкою до ймовірного суб'єкту злочину.

На думку А.Ф. Зелінського, попередження злочинності — це система заходів, що вживаються суспільством з метою стримування поширення зло-

чинності і зниження її рівня шляхом запобігання й припинення конкретних злочинів [16]. Отже А.Ф. Зелінський, профілактику ототожнює з діяльністю по усунення, нейтралізації або послаблення всіх факторів, не асоціюючи до конкретного злочину чи суб'єкту злочинної діяльності. При цьому профілактичну діяльність не поділяє між суб'єктами її діяльності, а ототожнює з обов'язком всього суспільства, що є також позитивним у цьому твердженні.

Е.О. Дідоренко і С.С. Овчинський у попереджувальній діяльності, дотримуються терміну профілактики, зазначаючи про те, що — це комплекс заходів, здійснюваних поза рамками і методами ОРД [17, с. 13]. Відокремлюючи та зводячи нанівещь профілактичну діяльність оперативних підрозділів під час їхньої діяльності.

Профілактика — діяльність державних органів і громадських організацій щодо реалізації системи заходів, спрямованих на виявлення, усунення причин злочинів і умов, які сприятимуть їх вчиненню [18, с. 242].

В своєму визначенні П.І. Іванов охопив більш ширше значення профілактики, включаючи в нього і «припинення», «профілактику», «запобігання», під яким розуміє, що: профілактика — система розвідувально-пошукових заходів, які здійснюються працівниками оперативно-розшукових апаратів ОВС з використанням переважно спеціальних сил, засобів і методів з метою виявлення і усунення причин злочинів, умов, що їм сприяють, а також осіб, які готуються вчинити злочин, вжиття до них заходів щодо недопущення переростання підготовчих дій у замах, а замах — у завершений злочин [19, с. 48].

Опрацювавши вищенаведені тлумачення, можна прийти до власного висновку, що попередження — це всеохоплююча категорія всіх спеціальних заходів, зі сторони суб'єктів попереджувальної діяльності щодо недопущення та мінімізації злочинного прояву.

Для ефективної попереджувальної діяльності насамперед необхідний законодавчо закріплений державний план щодо недопущення та мінімізації злочинного прояву, довгострокового характеру, з неухильним його виконанням на який би не впливала зміна керівництва держави, чи зміна курсу інтеграційних процесів. Головною метою, завжди повинна залишатись людина.

Деякими прикладами цільових програм попереджувальної діяльності можуть виступати: Державна програма боротьби зі злочинністю, ухвалена Верховною Радою України 25 червня 1993 р., затверджена Президентом України Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 рр. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затверджена Президентом України, від 25.12.2000 № 1376/2000. Указ Президента України від 11 вересня 2006 р. № 742 «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 рр., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 р. № 1911-р.

Наступним не менш важливим елементом функціонального завдання правоохоронного органу є «виявлення».

Виявлення — це «дія за значенням виявити. Виявляти — показувати, робити явним, помітним. Розповідати про що-небудь, висловлювати щось. Шукаючи, знаходити. Викривати кого-, що-небудь. Перевіривши що-небудь, установлювати якийсь факт» [20].

Щодо літературного тлумачення «виявлення», то все більш менш зрозуміло, натомість виникає деяка невизначеність та розмитість з тлумаченням «виявлення», як функціонального завдання правоохоронного органу.

В процесі нашого дослідження ми наштовхнулись на визначення яке майже повністю відповідає нашому уявленню про виявлення кримінальних правопорушень правоохоронними органами. Виявлення — це важливий вид правоохоронної діяльності. У процесі її здійснення розв'язують специфічні завдання, спрямовані на повне й швидке розкриття кожного злочину, розшук злочинців і осіб, які зникли, своєчасне притягнення до кримінальної відповідальності. Виявлення злочину — це процес, що розгортається в часі та просторі, в якому встановлюють, досліджують, оцінюють численні фактичні обставини, здійснюють цілеспрямовані пошукові, перевірочні, контрольні та правові дії [21]. Важливим моментом цього визначення є те, що «виявлення» включає все би розшук злочинців і осіб, які зникли, яке пояснює відсутність цього виду діяльності, як окремого функціонального завдання правоохоронного органу з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та внесення змін до законів України, що регулюють правоохоронну діяльність.

Виявлення і розслідування злочинів — напрямки правоохоронної діяльності, які тісно пов'язані між собою, у зв'язку з чим їх дуже важко розмежувати. Найчастіше виявлення злочину передує розслідуванню, оскільки у разі отримання достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину, порушується кримінальна справа і проводиться її розслідування. Але нерідко під час розслідування кримінальної справи виявляються інші злочини, і в такому випадку діяльність по виявленню злочинів є складовою частиною досудового розслідування [22]. У даному визначенні є логіка, але зі зміною законодавства воно потребує деякої трансформації, а саме: кримінальні справи замінити на кримінальне провадження, злочини — на кримінальні правопорушення.

Отже, можна прийти до висновку, що виявлення — це функціональне завдання правоохоронного органу по здійсненню комплексу заходів щодо повного викриття злочину, розшук злочинців і осіб, які зникли, та нейтралізація та мінімізація наслідків злочинної діяльності.

При дослідженні «припинення», як елемента функціонального завдання правоохоронного органу, в словнику з української мови наведено таке визначення терміну припинення — це дія за значенням припинити і припинитися.

Припинити — це зупиняти рух кого-, чого-небудь, перев. на якийсь час. Змушувати кого-небудь зупинятися (про щось). Зупиняти потік чого-небудь. Переставати постачати кого-небудь чимось. Переривати яку-небудь дію, процес, стан і т. ін., що триває. Змушувати кого-небудь перестати робити щось. Відміняти чинність чого-небудь. Бути причиною переривання якої-небудь дії, діяльності, якогось процесу. Переставати виконувати або переривати на якийсь час яку-небудь дію, діяльність, якийсь процес [23].

Припинення злочинів — сукупність видів діяльності, спрямованої на припинення (недопущення завершення) початого злочину шляхом розробки та здійснення спеціальних заходів [24].

Радянськими науковцями зазначалося, що запобігання злочинів здійснюється на стадії готування до злочину, а припинення відбувається на стадії замаху на злочин [25, с. 27].

Припинення злочинів — виявлення осіб, які підготовлюють вчинення злочину, і прийняття до них заходів (головним чином оперативно-розшукових) з метою недопущення переростання підготовчих дій в замах, а замаху — в закінчений злочин» [26, с. 3].

О.О. Черепенко, вважає, що запобігання злочинів є перешкоджанням здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на злочин. Відповідно, припинення злочинів він розглядає як «вид попереджувальної діяльності, що являє собою сукупність заходів, направлених на ненастання шкідливих наслідків злочинної діяльності, що вже розпочалась» [27, с. 143].

На думку Я.Ю. Кондратьєва, припинення є стадією запобігання злочину з використанням оперативних можливостей для припинення вже розпочатих протиправних дій — припинення злочинів, як остання стадія запобігання характеризується діяльністю щодо упередження або зменшення втрат від розпочатої злочинної діяльності, припинення протиправних дій суб'єктів та недопущення їх поширення у середовищі [15, с. 18].

О.М. Сура вважає, що «запобігання злочинів полягає у завданні перешкоди доведенню початкових злочинних дій до кінця шляхом виявлення осіб, що готуються до його здійснення і прийняття до них заходів, що не допускають переростання підготовчих дій у замах або закінчений злочин. Припинення злочинів включає в себе створення перешкод доведення до кінця фактично початого або триваючого злочину» [28, с. 207].

О.О. Юхно визначив «запобігання конкретним злочинам» як: «недопущення реалізації замислених злочинів шляхом встановлення осіб, що намагаються їх вчинити, а також вжиття до них необхідних заходів, передбачених законом, поєднане із оздоровленням обстановки в мікросередовищі». Припинення конкретних злочинів О.О. Юхно розглянув як: «перешкодження продовженню розпочатого злочину та доведення його до завершення шляхом встановлення осіб, які намагались його вчинити, та прийняття до них заходів, у тому числі кримінально-правових, а також створення обстановки, яка виключає злочинну діяльність і надалі» [29, с. 17 — 18].

Висновок. Розглянувши думки науковців, можна прийти до висновку, що припинення злочину є останнім етапом діяльності правоохоронних органів під час якого вони можуть вплинути на завершення вчинюваного злочинну та його результату.

По-перше, попередження злочинів — це вид правоохоронної діяльності працівників правоохоронних органів та підрозділів внутрішніх справ із залученням громадськості щодо виявлення, послаблення впливу протиправної поведінки окремих осіб та злочинних організацій, нейтралізації і ліквідації причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, вжиття превентивних заходів

до осіб, поведінка яких свідчить про високу ймовірність вчинення ними злочину.

По-друге, виявлення і розслідування злочинів є основними напрямками діяльності правоохоронних органів, які тісно пов'язані між собою, у зв'язку з чим їх дуже важко розмежувати. Найчастіше виявлення злочину передує розслідуванню, оскільки у разі отримання достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину, починається кримінальне провадження. Але часто під час розслідування кримінального провадження виявляються інші злочини, і в такому випадку діяльність по виявленню злочинів є складовою частиною досудового розслідування.

Отже, можна прийти до висновку, що виявлення — це функціональне завдання правоохоронного органу по здійсненню комплексу процесуальних, оперативно-розшукових, організаційно тактичних заходів щодо повного викриття злочину та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

По-третє, припинення злочинів як елемента функціонального завдання правоохоронного органу означає не допустити його вчинення.

Припинити — це означає зупинити задуманий процес здійснення. Припинення вчинення злочину означає здійснити низку конкретних заходів, які у своїй сукупності спрямовані на припинення (недопущення завершення задуманого, підготовленого, розпочатого) шляхом здійснення спеціальних заходів правоохоронних органів.

Таким чином, законодавче визначення функціональних завдань попередження, виявлення та припинення злочинів, їх рівнів і системності застосування всіма державними і недержавними суб'єктами попереджувальної діяльності необхідне, а подекуди неможливе одне без іншого для успішної боротьби зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР Ст.3 [Електронний ресурс] //Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. Кримінальний Процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (Офіц. текст). — К. : Палівода А.В., 2012. — 382 с.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України, Верховна Рада України; Закон від 13.04.2012 № 4652-VI [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22.

5. Проект Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та європейським союзом і його державами — членами, з іншої сторони. Електронний ресурс http://www.kmu.gov.ua/docs/Agreement/AA_Body_text.pdf
6. Електронний ресурс: <http://www.ukrreferat.com>
7. Словник української мови: В 11 томах. — Т. 7, 1976. — С. 187-188.
8. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. — К. : Вид-во «Аконіт», 1998. — Т. 2. — С. 89, 827; Т. 3. — С. 569.
9. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 4 (з наступними змінами та доповненнями).
10. Про затвердження Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів: Наказ МВС України від 25.06.2001 р., № 507. — К., 2001. — 14 с.
11. Про профілактику злочинів: Проект Закону України від 12.05.1998 р. // Кримінологія: Спеціальний курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): Навч. посібник. / О.М. Джу́жа, Є.М. Моїсеєв, В.В. Васи́левич. — К. : Атіка, 2001. — С. 182—193.
12. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Л.П. Крысин. — 2-е изд. — М. : Русский язык, 2000. — С. 480.
13. Кримінологія: Словарь-справочник / [сост. Х.-Ю. Кернер; пер.с нем.; отв. ред. пер. А.И. Долгова]. — М. : НОРМА, 1998. — С. 229.
14. Електронний ресурс: <http://pravnyk.info>
15. Кондратьев Я.Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: Монографія / Кондратьев Я.Ю. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. — 444 с.
16. Електронний ресурс: <http://www.ukrreferat.com>
17. Дидоренко Э.А. Оперативно-профилактическое наблюдение / Дидоренко Э.А., Овчинский С.С. — К. : МВД УССР, 1982. — 96 с.
18. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Термины и определения: Учебное пособие. — К. : НИИ РИО КВШ МВД СССР, 1988. — 312 с.
19. Иванов П.И. Проблемы совершенствования оперативно-розыскной профилактики / Иванов П.И. // Права человека и проблемы обеспечения законности. — Н. Новгород : Высш. шк. МВД РФ, 1993. — С. 45—49.
20. Словник української мови: У 11 т. — Т. 1, 1970. — С. 547.
21. Електронний ресурс: <http://www.ebk.net.ua>
22. Електронний ресурс: <http://radnuk.info/pidrychnuku>
23. Словник української мови: В 11 т. — Т. 7, 1976. — С. 704.
24. Голіна В.В. Попередження злочинності: Конспект лекцій / В.В. Голіна. — Х. : Укр. юрид. академія, 1994. — С. 9.
25. Горшенич К.М. Деятельность органов расследования, прокурора и суда по предупреждению преступлений / К.М. Горшенич, Г.О. Густов. — М. : ВНИИ криминалистики при Прокуратуре СССР, 1963. — 97 с.
26. Лекарь А.Г. Профилактика преступлений / А.Г. Лекарь. — М. : Юрид. лит, 1972. — 104 с.
27. Черепненко О.О. Поняття, сутність і значення попередження злочинності / О.О. Черепненко // Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах: Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України, спец. вип. — 2005. — № 4, ч. 1 — С. 137-142.
28. Сура О.М. Попереджувально-профілактична спрямованість діяльності ОВС в сучасній теорії ОРД / О.М. Сура // Методологічні проблеми теорії та прак-

тики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах: Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України, спец. вип. — 2004. — № 2, ч. 1 — С. 3 — 18.

29. Юхно О.О. Теорія та практика оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ: Монографія / О.О. Юхно. — Одеса : Інтерпринт, 2010. — 368 с.

Сервецький І.В., Сапрун О.В. Нові функціональні завдання ОВС — попередження, виявлення, припинення злочинів

У статті розглянуто питання суті попередження, виявлення, припинення злочинів, як функціонального завдання, з'ясовано сутність його складових таких, як: попередження, виявлення, припинення злочинів. Розкрито зміст такого соціального явища, як громадський порядок.

Ключові слова: реформування, поліція, функціональне завдання, попередження, виявлення, припинення злочинів.

Сервецький І.В., Сапрун А.В. Новые функциональные задачи ОВД — предупреждение, выявление, пресечение преступлений

В статье рассмотрены вопросы сущности предупреждения, выявления, пресечения преступлений, как функциональной задачи, выяснена сущность его составляющих таких, как: предупреждение, выявление, пресечение преступлений. Раскрыто содержание такого социального явления, как общественный порядок.

Ключевые слова: реформирование, полиция, функциональную задачу, предупреждения, выявления, пресечения преступлений.

Servetskyy I.V., Saprun O.V. New functional tasks ATS — prevention, detection, suppression of crime

The question essentially prevention, detection, suppression of crime as functional tasks clarified the nature of its components such as: prevention, detection, suppression of crime. The content of such social phenomena as social order.

Keywords: reform of the police, functional tasks, prevention, detection, suppression of crime.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013.

ВИТОКИ ТА ГЕНЕЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РИБНИХ, ЗВІРИНИХ АБО ІНШИХ ВОДНИХ ДОБУВНИХ РЕСУРСІВ

Т.І. Волкова

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Початок кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів та генеза кримінальної відповідальності за діяння, що посягає на відносини, що їх охороняють має важливе значення для теорії кримінального права та практики застосування чинного законодавства стосовно цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясуванням проблем витоків та історією змін законодавства стосовно кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища займалися такі вчені, як: В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, С.Б. Гавриш, В.К. Матвійчук, І.О. Харь, В.М. Присяжний та ін. Проте цей напрям не стосувався витоків та генези кримінальної відповідальності за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Мета статті полягає в з'ясуванні витоків та генези кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів.

Основні результати дослідження. Перед тим, як розпочати дослідження означеної проблеми, звернемося до понять, що використовуються в назві статті. Це необхідно для того, щоб з'ясувати терміни, які є у назві статті та з метою уникнення розбіжностей, які існують у різного роду довідниках. Такими термінами є «витоки», «генеза». Їх тлумачення, у деякій мірі, можна знайти в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова. Скажімо, таке поняття як «витоки», яке означає початок, першоджерело чого-небудь [1, с. 209]. Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить термін «початок», як: «...Перший момент (перші моменти) вияву якої-небудь дії, явища, процесу; прот. кінець. 3. Те, з чого починається твір, фільм, спектакль, і т. ін. 4. перев ми. Зародок, першоджерело чого-небудь ... 5. Основа, першоеlement чого-небудь» [2, с. 1096]. Цей же словник термін «першоджерело» трактує, як «... 1. Те, що дає початок чому-небудь, є основою чогось ...» [2, с. 940]. Українсько-російський словник термін «початок» роз'яснює так: «... начало; лит. зачин... первопричина зарождения, исток ... в самом начале ... первоначально ...» [3, с. 617]. Російсько-український словник термін «исток» роз'яснює наступним

чином « 1. (действие) витік, - току; вихід, - ходу; ср. истекать 1;2. «начало реки, ручья» початок, - тку, витік ... 3. Перек. джерело, початок; у - ков цивилізації; ~ коло (біля) джерел (початків) цивілізації; ~ ки первобытної культури» [4]

Отже, таке поняття, як «витоки» означає початок, першоджерело, перший момент вияву якої-небудь дії, явища тощо.

Це тлумачення слід віднести на проблему, яку ми задекларували, і тоді обсяг дослідження буде охоплювати початок кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів і сьогодення.

Тому, маючи простір (межі) нашого дослідження, ми можемо розпочати дослідження витоків кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів. У цьому контексті ми погоджуємося з позицією В.К. Матвійчука, що ці витоки можна з'ясувати тільки в аспекті взаємовідношення людина (суспільство) – природа [5, с. 45].

Ми схиляємося до періодизації, запропонованої істориками та юристами, а саме: про існування шести (загальнолюдських), різних за часом періодів і силою впливу людей на природу, а для нашої країни – восьми [5, с. 45; 5, с. 1-736; 7, с. 112]. Разом з тим слід погодитися, що питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства, права і кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища (у нашому випадку кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів) не має фундаментальних розробок [5, с. 47]. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання розглядали відособлено від історичного розвитку суспільства; 2) Україна йшла найскладнішими історичними кроками до самостійності, суверенітету, державності, а отже й до регулювання та охорони відносин, які досліджуються [5, с. 47]. Про це слушно зазначав В.К. Грищук, щодо історії української кримінальної правової науки, а ми відзначили – і кримінально-правову охорону рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів [8, с. 158]. Слід звернути увагу на те, що історичні періоди життя народів, у тому числі, що населяли терени нашої держави, щодо витоків та історії охорони рибного, звіриноного або іншого водного добувного промислу ще залишаються незачепленими науковими дослідженнями. Нестачі, навіть у друкованому матеріалі для такого дослідження, на нашу думку, немає. Ці джерела, що стосуються охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів історичного періоду народів нашої країни, існують, але в розпорошеному і не систематизованому вигляді. Таким чином, перші зародки такої охорони через відсутність законодавчих пам'яток можна з'ясувати і прослідкувати у вигляді літературних і художніх пам'яток, а також у звичаях, висвітлених у численних виданнях учених інших галузей знань [2, с. 48].

Спираючись на викладене, спробуємо прослідкувати кримінально-правову охорону рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів на теренах нашої держави.

На підставі дослідження різних історичних та правових джерел можна констатувати, що в IX-X ст. на Русі існувала система норм усного звичаєвого права (це другий період). Частина цих норм, пізніше не була зафіксована у збірниках і літописах, які були складені у XI-XII ст., тому й не дійшла до нас.

Третій період охоплював час, коли Українська держава була під управлінням князів (X-XIV ст.). Як відомо, до нас не дійшло не тільки будь-якого писаного закону, але навіть і згадки про будь-який писаний закон до X ст. [9, с. 7; 10; с. 37; 11, с. 17]. Тому необхідно зосередитися на пошуку витоків кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів на теренах нашої держави з XI ст. Як свідчить аналіз різних джерел, у тому числі і нормативних, що відомостей про кримінально-правову охорону рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів не існувало [9, с. 10-11; 12, с. 4]. Проте цілком слід погодитися з важливими для теорії кримінального права та правової охорони навколишнього природного середовища висновками В.К. Матвійчука, що в цей період така охорона розвивалася у напрямках:

1) перший напрямок характеризувався охороною деяких (окремих) об'єктів природи (наприклад, бобрів чи місць їх мешкання) тощо, які перебували у власності;

2) другий напрям характеризувався зачатками державної (у рамках окремих князівств) кримінально-правової охорони деяких природних об'єктів [4, с. 57-58].

Четвертий період (XIV ст. і до поч. XVIII ст.) в історії має назву «Козацька ера». Необхідно акцентувати увагу, що названий період характеризувався застоєм до XIV ст., пов'язаним з татаро-монгольським ігом [5, с. 58].

Важливо погодитися з думкою, що існує в юридичній літературі, що для усвідомлення кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища (а в нашому випадку кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів). необхідно з'ясувати, які джерела права в той час діяли [5, с. 58]. Це можливо зробити, коли ми скористаємося методом виключення частин з цілої сукупності до яких ця частина входить, спираючись на законодавчі та інші історичні джерела того часу. Це необхідно для того, щоб з'ясувати, які нормативні акти не діяли на території нашої держави. До таких нормативних актів слід віднести: Судебник 1497 р. [13, с. 1-520]; Судебник 1550 р. [13, с. 1-520]; Акти місцевого управління «Стоглав» [13, с. 1-520]; Акти Земських соборів [14, с. 1-529]; Законодавство про правовий статус населення; Законодавство про державний лад [15, с. 1-313]. Інші законодавчі акти, хоча і діяли, наприклад Артикул військовий (законодавство періоду розвитку абсолютизму) [15, с. 314-390], але норми, що стосувалися екологічного законодавства (в тому числі, які стосуються нашого дослідження), в той час були малочисельні [5, с. 58-59].

Проведений нами аналіз джерел права, що діяли на теренах України, свідчить, що сила та їх значення змінювались. Виходячи з цього необхідно погодитися з думкою А.П. Ткача, що їх краще класифікувати за походженням:

- 1) звичаєве право;
- 2) польсько-литовське законодавство;
- 3) законодавчі акти автономної влади України;
- 4) царське законодавство і судова практика;
- 5) нормативні акти церковного права;

б) джерела права Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття [17, с. 1-170].

Не викликає сумніву, що лише деякі з них мали відношення до кримінально-правової охорони навколишнього середовища. Для цього часу характерна відсутність витоків кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів.

П'ятий період (XVIII — поч. XX ст.) отримав назву «Під імператорською владою». З кінця XVIII ст. Україна стала звичайною провінцією Російської царської імперії, як свідчать дослідження вчених Росії (Василя Зуєва, Михайла Погодіна), іноземних учених (Маль-Брюна, Губерта Вотрена та ін.) [18, с. 178-221]. До цього періоду також не належать і витoki кримінально-правової охорони рибних і звіриних ресурсів від їх незаконного промислу. Зокрема, згідно зі ст. 189 «Артикула воинского» викрадачі риби каралися за крадіжку [19, с. 325-389]. Як видно з цього нормативно-правового акта, що в ньому відсутні такі терміни, як «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом».

Шостий період охоплював кінець XIX — поч. XX ст. Для цього періоду характерна розробка цілої низки складів злочину, що стосується навколишнього природного середовища. Так, у Кримінальному Уложенні 1903 р., який до кінця і не набрав законної сили, були зачатки (витoki) лову риби у вигляді промислу (ст. 246: покарання — грошова пеня не більше 25 руб., якщо це діяння, зокрема, лов риби проводиться у вигляді промислу, покарання збільшується до арешту не більше одного місяця або грошової пені не більше 100 руб.) [20]. Крім того, ст. 254 цього Уложення за здійснення забороненого законом промислу морського котика, передбачала покарання — ув'язнення в тюрмі. Ці правові приписи вперше не називають злочини, а формулюють діяння описані в ст. ст. 246 і 254 цього Уложення як склади злочинів. Так, безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 246 Уложення стосовно лову риби у вигляді промислу були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони рибних запасів від незаконного вилову їх промисловим способом. Предметом цього складу злочину була риба. Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася дією, а саме незаконним ловом риби із застосуванням промислових знарядь — сіток тощо. Злочин вважався закінченим з моменту такого лову риби. Суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася умисною виною. Вид умислу прямий, на це вказує той факт, що це злочин був з формальним складом.

У діянні, передбаченому ст. 254 цього Уложення, безпосереднім об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони морського котика від незаконного промислового знищення. Предметом цього складу злочину був морський котик. Об'єктивна сторона цього діяння характеризувалася діями — промисловим ловом морського котика. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом, оскільки цей злочин був з формальним складом.

Сьомий період (охоплює початок XX ст. — 1991 р.). Він має назву «Україна в радянський період». У цей період був прийнятий перший радян-

ський Кримінальний кодекс — КК РРФСР 1922 р. [21, с. 3-40], який в регламентації злочинів проти навколишнього природного середовища був кроком назад, у тому числі і за охопленням відносин, що ним охоронялися. Таке ж становище характерне для українського законодавця. Так, ВУЦИК 23 серпня 1922 р. затвердив Кримінальний кодекс УСРР, де в Особливій його частині, у «гл. 1. Державні злочини. 2. Про злочини проти порядку управління», передбачив ст. 99 КК такого змісту:

«Порушення законів і обов'язкових постанов, встановлених в інтересах охорони лісів від розкрадання експлуатації і знищення, а рівно і ведення лісового господарства з порушенням установленого плану; полювання і рибна ловля в недозволеній час, у недозволених місцях і недозволеними способами та прийомами...» «карається — позбавленням волі або примусовими роботами на строк до одного року з конфіскацією незаконно здобутого, а рівно знярядь полювання або вилову, або штрафом 500 руб. золотом» [22, с. 35].

Зі змісту цієї статті як ми бачимо, був відсутній термін «промисел». Крім того, в цій статті містилася ціла низка складів злочинів. Серед яких є рибний вилов у недозволеній час, у недозволених місцях і недозволеними способами та прийомами.

Не дивлячись на те, що цей склад злочину містився в гл. 1 Особливої частини об'єктом цього діяння були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони рибних запасів від їх незаконного вилову. Предметом цього складу злочину була риба. Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася такими обов'язковими ознаками:

- 1) дією — незаконний вилов риби;
- 2) часом — недозволений час;
- 3) місцем вчинення злочину — в недозволених місцях;
- 4) способом вчинення злочину — недозволенні способи та прийоми.

Суб'єктом цього злочину була фізична, осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося — 16 років.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом.

У КК УСРР 1927 р., у гл. V Злочини господарські, у ст. 137 була передбачена відповідальність за таке:

«Здійснення рибного, звіриноного та інших водних добувних промислів у морях та озерах, що мають загальнодержавне значення, без належного на те дозволу, або в заборонений час, або в недозволених місцях, або недозволеними зняряддями, способами та прийомами. — позбавлення волі або виправно-трудоі роботи на строк до одного року, або штрафом до 500 крб. з обов'язковою конфіскацією незаконно добутого у всіх випадках і з конфіскацією або без такої, знярядь лову і слугувавших для незаконного промислу суден зі всіма їх приналежностями.

Здійснення промислу морських котиків і морських бобрів у відкритому морі, а морських бобрів також у трьохмильній прибережна смуга, рівно як і недозволене здійснення промислу морських котиків і морських бобрів на суші, а морських бобрів у трьохмильній прибережна смуга. — ті ж міри соціального

захисту, але з тим, що конфіскація суден і знарядь лову в цих випадках обов'язкова.

Виллов риби у водоймах, де проводиться культурно-ставкове господарство, без належного дозволу або в заборонений час, або в недозволених місцях, або недозволеними знаряддями і способами. — виправно-трудова робота або штраф до 500 крб. з обов'язковою конфіскацією незаконно добутого в усіх випадках і з конфіскацією або без такої знарядь лову» [23, с. 70].

Зі змісту цієї статті видно, що термін «промисел» знову законодавцем був повернений.

Не дивлячись на те, що склади злочинів, передбачені ст. 137 КК УСРР 1927 р., містилися в гл. V Злочини господарські, безпосереднім об'єктом цих діянь були суспільні відносини, що забезпечували охорону навколишнього природного середовища стосовно конкретних природних об'єктів.

Безпосереднім об'єктом цих злочинів були суспільні відносини, що забезпечували умови з охорони риби, морських звірів та інші водні добувні промисли.

Предметом діянь, передбачених ст. 137 КК УСРР 1927 р., були: риба, морські звірі (бобер, морські котики), що знаходились у природному стані, інші водні добувні ресурси.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 137 КК УСРР 1927 р., характеризувалася діями — здійснення рибного, звіриноного та інших водних добувних промислів. Крім того, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони діяння, передбаченого цією частиною були: місце вчинення злочину — моря і озера, що мають загальнодержавне значення; час вчинення злочину — в заборонений час; знаряддя злочину — недозволені знаряддя; спосіб вчинення злочину — недозволені способи, недозволені прийоми.

Під промислом розуміли випадки вилову риби і водних тварин з використанням промислових знарядь (сіток, неводів, тощо).

Слід звернути увагу на те, що в КК УСРР 1927 р. порівняно з КК УСРР 1922 р. об'єктивна сторона була доповнена таким місцем вчинення злочину як моря і озера загальнодержавного значення. На відміну від Кримінального Уложення 1903 р., КК УСРР, передбачав звіриний та інші водні добувні промисли, що є, на наш погляд, кроком уперед у законотворенні.

Суб'єктом цього злочину була фізична, осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона цього діяння характеризувалася прямим умислом.

Частина 2 ст. 137 КК УСРР 1927 р. у порівнянні зі ст. 254 Кримінального Уложення 1903 р. доповнила предмет цього злочину морськими бобрами. Крім того, у порівнянні із Кримінальним Уложенням 1903 р., КК УСРР 1922 р., ч. 2 ст. 137 КК УСРР 1927 р. була доповнена такою ознакою об'єктивної сторони, як місце вчинення злочину: відкрите море, трьохмильна прибережна смуга, суша.

Слід зазначити, що суб'єкт та суб'єктивна сторона діянь, передбачених ч. 2 ст. 137 КК УСРР 1927 р., аналогічні з ч. 1 цієї статті.

Відповідно до ч. 3 ст. 137 КК УСРР 1927 р. у порівнянні зі ст.ст. 246 та 254 Кримінального Уложення 1903 р. та ст. 90 КК УСРР 1922 р. доповнена

таким місцем злочину, як водоймами, де проводиться культурно-ставкове господарство.

З прийняттям нового КК УРСР 1960 р. ст. 162 була передбачена кримінальна відповідальність за незаконне заняття рибним або іншим водним добувним промислом. Ця стаття мала такий зміст:

«Стаття 162. Незаконне заняття рибним або іншим водним добувним промислом

Незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом без належного дозволу, чи в заборонений час, або в недозволених місцях, чи забороненими способами та знаряддями лову, якщо за такі ж дії були вже застосовані заходи адміністративного впливу, –

караються виправними роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до двохсот карбованців, з конфіскацією всього добутого і знарядь лову» [24].

Важливо звернути увагу на те, що диспозиція статті в зазначеній редакції набула бланкетного характеру. На наш погляд, такий підхід законодавця є виправданим, оскільки зводиться до того, що норми мають відповідати найбільш широкому формулюванню, а це неможливо зробити в рамках статті Кримінального кодексу. Крім того, законодавець вдається до формулювання назви злочину, шляхом зазначення його у назві статті.

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів.

Предметом цього злочину були риби, водні тварини, інші водні добувні ресурси (промисли).

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 162 КК УРСР 1960 р. (у редакції від 28.12.1960 р.), характеризувалася дією – незаконним заняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Крім того, для усього складу злочину були притаманні такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони як: час вчинення злочину – недозволений час; місце вчинення злочину – в недозволених місцях; спосіб вчинення злочину – заборонені способи вчинення злочину; знаряддя вчинення злочину – заборонені знаряддя лову. Також важливо акцентувати увагу, що для цього складу злочину характерною є така ознака об'єктивної сторони діяння, як обстановка вчинення злочину. До неї слід віднести дію – незаконне заняття рибним, звіриним промислом і збіг перерахованих з нею обставин часу, місця, способу, знарядь. Важливо звернути увагу на те, що в цій статті законодавець вдався до адміністративної преюдиції, – «якщо за такі дії були вже застосовані заходи адміністративного впливу». Незаконне зайняття таким промислом мало місце при здійсненні його без належного дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях тощо.

Суб'єктом цього злочину була фізична, осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 16 років.

З суб'єктивної сторони цей злочин вчиняється з прямим умислом.

Таким чином, за цією статтею відсутня деталізація в диспозиції статті місця вчинення злочину, у порівнянні зі ст. 137 КК УСРР 1927 р., а також деталізація предмета вчинення злочину. Проте тут ми знаходимо додаткові витоки такого предмета злочину як інші водні добувні промисли (ресурси). Для цього складу злочину характерні витоки адміністративної преюдиції, яка є підставою криміналізації цього діяння.

У цьому же році ст. 162 КК УРСР зазнала змін і мала наступний зміст:

«Стаття 162. Незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом без належного дозволу, чи в заборонений час, або в недозволених місцях, чи забороненими способами та знаряддями лову, –

карається позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той же строк або штрафом у розмірі до 200 крб., з конфіскацією всього добутого, знарядь лову та плавучих засобів з їх приналежностями або без конфіскації.

Те саме діяння, якщо воно завдало значної шкоди, або вчинене систематично, чи особою, раніше судимою за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, –

карається позбавленням волі на строк до чотирьох років або виправними роботами на строк до одного року, з конфіскацією майна або без конфіскацією та з обов'язковою конфіскацією всього добутого, знарядь лову та плавучих засобів з їх приналежностями» [25].

Криміналізація діянь за ч. 1 цієї статті залишилася за ознаками об'єктивної сторони попередньої редакції зазначеної статті (за виключенням адміністративної преюдиції – тут законодавець відмовився вже від цього поняття). Фактично законодавець посилює кримінальну відповідальність. Крім того, санкція ч. 1 ст. 162 КК УРСР доповнена такими покараннями, як альтернативне покарання «виправними роботами на той же строк» (до одного року), і додатковим покаранням конфіскацією плавучих засобів з їх приналежностями.

Також законодавець передбачив і можливість суду у вироді не застосувати конфіскацію.

Крім того, ст. 162 КК УРСР доповнена ч. 2, де посилена відповідальність за те саме діяння, якщо воно завдало значної шкоди. За цією ознакою даний злочин відноситься до так званих злочинів з матеріальним складом. Питання про те, чи завдана значна шкода вирішувалося правозастосовними органами в кожному випадку з урахуванням усіх обставин конкретної справи. При вирішенні цього питання виходили із вартості, екологічної цінності, кількості добутого і шкоди нанесеної водним багатствам (наприклад, знищення місць нересту) [26, с. 10]. Значна шкода могла бути завдана в результаті як одного, так і декількох видів незаконного водного промислу. Також була в ч. 2 цієї статті передбачена така кваліфікуюча ознака, як «таке ж діяння вчинюване систематично». Систематичність розуміли, як вчинення, передбачених ч. 1 цієї статті дій більше двох разів.

Відповідно ч. 2 ст. 162 КК УРСР була доповнена такою ознакою, як вчинення діяння, передбаченому ч. 162 КК УРСР особою раніше судимою за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Раніше судимою визнавалась особа, яка мала судимість за ч. 1 або ч. 2 ст. 162 КК УРСР, при умові, що ця судимість не була знята або погашена в установленому законом порядку.

Отже, в ч. 2 ст. 162 КК УРСР ми знаходимо витоки таких ознак злочину, як: значна шкода, діяння вчинюване систематично чи особою раніше судимою за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Важливо звернути увагу на те, що зі змінами, внесеними згідно з указами Президії Верховної Ради Української РСР від 10 вересня 1962 року, від 12 січня 1983 №4571-Х санкція ч. 2 ст. 162 КК УРСР була змінена стосовно строків виправних робіт з одного року до двох років [27].

Восьмий період (з 1991 р. і до нашого часу): Україна — незалежна держава. Законом України від 2 лютого 1995 р. № 4 санкція ч. 1 ст. 162 КК України, в частині штрафу «у розмірі до двохсот карбованців» зазнала змін — штрафом «від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати» [27].

Законом України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища» від 6 березня 1996 р. № 81/96-ВР ч. 2 ст. 162 КК України була доповнена такою кваліфікуючою ознакою, як «те саме діяння, вчинене на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду» [28].

Таким чином, у ч. 2 ст. 162 КК України ми знаходимо витоки такої кваліфікуючої ознаки, як «те саме діяння, вчинене на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду».

З прийняттям сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. чинного КК України цей склад злочину, передбачений ст. 249 КК України. ч. 1 цієї статті набула більш загального формулювання і набула повністю бланкетного формулювання. Об'єктивна сторона сконструйована за описанням як діяння з матеріальним складом. Вперше з'являються витоки таких наслідків злочину як істотна шкода.

Істотних змін зазнала і ч. 2 ст. 249 КК України у порівнянні з попередніми КК УРСР 1960 р. (ст. 162 КК). Зокрема з'являються витоки такої ознаки об'єктивної сторони, як засоби вчинення злочину: «вибухові», «отруйні» речовини, «електричний струм», «інші способи масового знищення риби, звірів або інших видів».

Висновки. На підставі дослідження можна зробити такі висновки:

1. Законодавець неналежним чином скористався історичним досвідом криміналізації і декриміналізації діяння «незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом».

2. Завданням нашого подальшого дослідження використати історичний досвід законотворення з метою усунення колізій законодавчого характеру в ст. 249 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. — 19 изд., испр. — М. : Рус. яз., 1987. — 846 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
3. Українсько-російський словник: видання четверте [В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко та ін.]; відповідальний редактор Л.С. Паламарчук, Л.Г. Скрипник. — К. : Изд-во «Наукова думка», 1976. — 944 с.
4. Русско-украинский словарь. — Т.1: А-М. / Под ред. С.В. Головащук. — К. : Изд-во «Наукова думка», 1968. — 700 с.
5. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження); / В.К. Матвійчук: Монографія. — К. : Азимут-Україна, 2005 — 464 с.
6. *Грушевський С.М.* Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. (Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.) — К.: Наукова думка, 1991. — Т. 1. — 736 с.
7. *Субтельний Орест.* Україна: Історія; [перекл. з англ. Ю.І. Шевчука. Вст. ст. С.В. Кульчицького] / О. Субтельний. — К. : Либідь, 1991. — 512 с.
8. *Гришук В.К.* Методологічні засади сучасної державної кримінальної політики України / В.К. Гришук // Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики: (Зб. наук. пр.). — К. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. — С. 158-165.
9. Прокопий из Кесарии. Война с готами. - Кн. VII (III), гл. 14, § 22 // Памятники Русского права. / Под ред. С.Ю. Юшкова: Сост. А.А. Зимин. — М. : Юрид. лит., 1952. — Вып. 1. — 287 с.
10. *Фроянов И.Я.* Киевская Русь. Очерки социально–политической истории / И.Я. Фроянов — Л. : Из-во ЛГУ, 1980. — 325 с.
11. *Греков Б.Д.* Киевская Русь / Б.Д. Греков — М. : Госполитиздат, 1953. — 568 с.
12. *Мунтян В.Л.* Правова охорона природи Української РСР / В.Л. Мунтян — К. : Вид-во Київського державного університету, 1966. — 103 с.
13. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. — Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. — М. : Юрид. лит., 1985. — 520 с.
14. Соборное Уложение 1649 г. // Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. — Т.3: Акты земских соборов. / отв. ред. тома док. ист. наук А.Г. Маньков / под общ. ред. д.ю.н., проф. О.И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1985. — 512 с.
15. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. — Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма / [отв. ред. тома док. ист. наук А.Г. Маньков] / Под общ. ред. д.ю.н., проф. О.И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1986. — 313 с.
16. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. — Т. 5: Законодательство периода расцвета абсолютизма / [отв. ред. тома Е.И. Индова] / Под общ. ред. д. ю. н., проф. О.И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1987. — 527 с.
17. *Ткач А.П.* Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. — К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. — 170 с.
18. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В. Січинський. — Львів : Фірма «Довіра», 1992. — 193 с.
19. 1715 апрель 26. Артикул воинский // Российское законодательство X–XX вв.: В 9 т.; отв. ред. тома докт. юрид. наук А.Г. Маньков. — Т. 4. — М. : Юрид. лит., 1986. — С. 325-389.

20. Уголовное Уложение 1903 г. — СПб.: Сенатская типография, 1903. — 598 с.
21. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. // История права. Сер. «Юриспруденция»: Учебное пособие. — Вып. 13 / Сост. Р.Л. Хачатуров. — Тольятти, 2000. — С. 3-40.
22. Уголовный кодекс УССР. 1922 г. — Харьков: «Типография Виконспылки». — № 879. — Издание Наркомюста УССР, 1922. — 35 с.
23. Уголовный кодекс УССР, 1927 г. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. — 70 с.
24. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1961. — № 2. — Ст. 14.
25. Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР: Указ Президії Верховної Ради // ПВР УРСР, від 10 вересня 1962 р. — № 6/н.
26. О практике применения законодательства об охране природы: Постановление №4 Пленума Верховного Суда СССР от 7 июля 1983 г. // Бюллетень Верховного Суда СССР. — 1983. — № 4. — С. 10. — Ст. 3.
27. Про внесення змін і доповнень у Кримінальний кодекс Української РСР: Указ Президії Верховної ради УРСР від 12 січня 1983 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1983. — № 4. — Ст. 50.
28. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища: Закон України від 6 березня 1996 року № 81/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 15. — С. 70.

Волкова Т.І. Витоки та генезис кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів

У статті з використання періодизації розвитку суспільств та державотворення на теренах України досліджуються витоки та історія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за діяння — незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Ключові слова: *незаконне заняття; рибні, звірині, інший водний добувний промисел.*

Волкова Т.И. Истоки и генезис уголовно-правовой охраны рыбных, звериных или других добываемых водных ресурсов

В статье с использованием периодизации развития обществ и создания государств на территории Украины исследуются истоки и история развития законодательства об уголовной ответственности за деяние — незаконное занятие рыбным, звериным или другим добываемым водным промыслом.

Ключевые слова: *незаконное занятие; рыбные, звериные, другой водный добывающий промысел.*

Volkova T. Origin and genesis of the penal protection of fishery, animal or other water drawing resources

By using periodization of societies and state building progress on the territory of Ukraine the article explores origins and history of evolution of laws on the penal responsibility for unauthorized fishing, hunting or other water drawing industry.

Keywords: *unauthorized business, fishing, animal industry, other water drawing industry.*

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013.

ВИТОКИ, ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

А.О. Мороз

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Положення, що стосуються витоків та історії кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи не знайшли свого висвітлення. Зазначена проблема має істотне значення для теорії кримінального законодавства в означеній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи займалися такі вчені, як: В.І. Борисов, О.Д. Святоцький, В.І. Осадчий та інші. Проте витoki та історія відповідальності за це діяння не отримана до цього часу належного дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні витоків, історії кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи та сучасний стан проблеми.

Основні результати дослідження. Для висвітлення витоків та історії кримінально-правової охорони діяльності захисника чи представника особи від втручання в неї звернемося до етимології понять, що використовуються в цій роботі. Термінами, що цікавлять нас з цього приводу, є «витoki» та «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення в певній мірі пропонується в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова. Наприклад, таке поняття, як «витoki» можна зрозуміти, таким чином: «початок, першоджерело чого-небудь» [1, с. 209]. Подібне розуміння цього терміна наводиться і в юридичній літературі [2, с. 45]. Російською мовою витoki озвучується як «истоки» або «начало». Ці визначення, тлумачення, з певною умовністю можна перенести і на проблему, яку ми досліджуємо, і тоді межа нашого з'ясування буде захисника чи представника особи на території нашої держави України.

Друге поняття, яке ми застосовуємо «сучасний стан проблеми» можна з'ясувати з дослідження трьох термінів, які в нього входять, як складові «сучасний», «стан», «проблема». Якщо виходити з того, що «сучасний» означає, той, що відноситься до нинішнього часу (теперішній стан доктрини кримінального права в означеній проблемі [1, с. 605; 2, с. 45]), а «стан» — це положення, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться (в нашому випадку дослідження цієї проблеми, яку ми вивчаємо [1, с. 613]), у той же час термін «проблема» свідчить про складність питання, що потребує вирішення, дослідження тощо, бо стосовно нашого інтересу ми спроможні, маючи таку теоретичну базу, розпочати аналіз витоків кримінальної відповідальності за

втручання в діяльність захисника чи представника особи та сучасний стан проблеми.

Кримінальна відповідальність осіб, які втручаються в діяльність захисника чи представника особи має глибоке історичне коріння (витоки). Аналізуючи розвиток адвокатури та представництва особи в Україні та питання погодження зазначеної вище проблеми (в тому числі і витоків кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 397 КК України), бо така не підлягала самостійному дослідженню на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей і регулювання, ми проведемо вивчення проблеми, дотримуючись загальноновизначеної історіографії.

Історіографія нам необхідна, так як допоможе виявити і пояснити витоки кримінально-правової відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи та сучасний стан проблеми. До цього часу це питання не знайшло свого фундаментального, комплексного дослідження. Це зумовлено, як вірно зазначає В.К. Матвійчук, що:

1) ці питання намагалися розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства та державності;

2) Україна йшла в найскладніших історичних умовах до своєї самостійності, суверенітету та державності [2, с. 46].

Про це цілком справедливо писав В.К. Грищук, відзначивши, що історія науки кримінального права (а ми акцентуємо увагу, що і правомірна діяльність захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці) залишається зовсім не вивченою [3, с. 8]. Як відомо, наука кримінального права до теперішнього часу не коментувала та не досліджувала витоки, історію кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи в історичних періодах, що мали і мають значення в історії суспільства, державності, в тому числі й для теорії кримінального права та існуючої практики. Важливість наукового вивчення витоків, історії кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи та сучасного стану цієї проблеми — поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису генези кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи і з'ясування сучасного стану означеної проблеми. Як свідчить проведене нами дослідження, до цього часу залишається невирішеним питання чи є наші поняття з кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ст. 397 КК України, переконанням людини чи вони є надбанням розвитку суспільства, в тому числі й на теренах нашої держави.

Важливим у цьому аспекті повинні бути провідні чинники, що визначали становлення і характер впливу людини на розвиток суспільних відносин у цьому напрямі. Людям, які на початку розвитку суспільства брали участь у захисті прав особи, доводилось не тільки пізнавати кожен елемент права і діянь, через спроби і помилки, навпомацки шукати причину, суть та взаємозв'язок, пристосовуватись, відшуковуючи засоби захисту, представництва в наданні правової допомоги, захисту встановлених законом гарантій своєї діяльності та про-

фесійної таємниці, але й узагальнювати ці знання для визнання свого місця на певних станах розвитку правової системи держави та суспільства.

Відштовхуючись від викладеного, спробуємо дослідити витоки та генезис кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи на території України.

Проведеним дослідженням як історичних, так і правових джерел, що діяли на території України, було встановлено, що в історичні періоди розвитку нашого суспільства, починаючи від першого (20-30 тис. років тому) до третього періоду, який охоплював час, коли українська держава була під управлінням князів (X—XIV ст. ст.). У цей період за часів правління Ярослава Мудрого, особа, яка, наприклад, підозрювалася у вбивстві, мала сама забезпечувати свій захист, чоловік повинен був привести з собою на суд двох свідків, які б підтвердили, що він не винен [4, с. 91-92]. За цих часів джерела не вказують на те, що існував сторонній захист від зведених підозр (див. ст. 18 «Руської Правди») [4, с. 91]. Дещо пізніше ми знаходимо, що згідно ст. 18 «Пространной Правди» при поклепній вірі (обвинувачені у вбивстві без прямих доказів) «то исе будеть послухов 7, то ти выведуть виру» [5, с. 65]. Ці послухи — люди, які беруть на себе відповідальність за обвинуваченого і своїми одногосними свідченнями знімають з нього обвинувачення. Свідчення таких послухів дорівнювали «Божому суду» — випробуванням залізом (ст. 21) [5, с. 65]. За ст. 85 Руської Правди послухи брали участь не тільки в суді про поклепну віру, але й відігравали значну роль взагалі в усіх кримінальних справах («ты тяже все судить послухи свободными») [5, с. 70]. «Свободные люди... должны... не только знать, но еще и стоять за правду против неправды» [5, с. 70]. Із наведеного можна зробити висновок, що функцію захисту, зокрема, за вбивство, вчинене одним з членів, бере на себе община, яка ручається, що ступінь вини такої особи не така, щоб інкримінувати їй «...поток и разграбление» [4, с. 96]. Іншими словами тут не можна вести мову про інститути захисту і втручання в діяльність захисника.

Стосовно інституту представництва тут також не йдеться, а отже про кримінальну відповідальність за втручання в їх діяльність. Інститут судового представництва виникає пізніше — нам про нього стає відомо зі ст. 5 Новгородської Судної грамоти [6, с. 304]. Так, відповідач або позивач, які мали представників у судовому процесі («а кто ного в суду посадит, ино тот с тем и ведается»), повинен мати справу тільки з ним [6, с. 305]. Ця стаття була пов'язана з судовою реформою в Новгороді 1358 р. Вона забороняє втручатися в судові справи, йдеться коли конфліктуючі сторони намагалися впливати на суд за допомогою родичів або однодумців. Це стосується і ст. 42 Новгородської Судної Грамоти [6, с. 308; 7, с. 337]. Це було новим явищем у законодавстві того часу, оскільки вперше застосовувалось покарання за втручання в діяльність осіб, які проводять судочинство, але це стосувалось лише суду, а не захисника чи представника особи, крім того, слід зазначити, що на той час такого учасника процесу, як захисника не існувало.

Правові положення про наявність представника особи в суді були сформульовані в ст. ст. 16-19 Новгородської Судної Грамоти. Так, ст. 16 обумовлю-

вала положення ієнни в судовому процесі. Вона замість себе могла виставляти свого сина, який повинен був принести присягу за себе і за свою маму. Якщо син цього не зробить, то вдова може прийняти присягу вдома в присутності позивача та представників (судових посадових осіб) Новгород: «А кому будет какое дело до старейшей иены или до иситъен, кои вдовы, а у ноей есть сын, ино сыну её ценовать крест на сей грамоте за собя и за матеръ однава, а не поцелует крест сын за матеръ, ино целовать крест матери однава у собя в дому перед истцом и перед пристаи Новгородскими» [6, с. 305-306]. Ст. 17 цього збірника регламентується, що чоловік може бути представником дружини в судовому процесі [6, с. 306]. Статтями 18-19 передбачено участь у процесі спеціального представника (відповідача — сторони в процесі) і свідка, які повині були принести присягу [6, с. 306]. Пізніше, в ст. 58 Пенованої Судної Грамоти зазначалося, що судове представництво допускалося тільки для захисту інтересів жінок, малолітніх, монахів, монахинь, осіб похилого віку і глухих. «А на суд помоччу не ходити, лести в судебницу двеним сутяисниками, а пособников бы не было не с одной стороны, опричь исонни, или за дитину, или за черница или за черницу, или который человек стар вельми или глух, ино за тех пособнику быти» [6, с. 337]. Тут фактично закон забороняв насильницьке вторгнення в суд покаранням взяття в колодки, штрафом на користь князя рубля [6, с. 337]. Ст. 69 Псковської Судної грамоти забороняла всякій особі наділеній владою бути представником у суді.

Отже, можна констатувати, що в третьому періоді розвитку нашої держави X—XIV ст. набув існування інститут представництва, але витоків кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи не існувало.

Четвертий період (XIV ст. і до поч. XVIII ст.) в історії має назву «Козацька ера». Професійна адвокатура в Україні сформувалася в період польсько-литовської доби (XIV—XVIII ст.). Як вже нами зазначалося вище, до цього на теренах України існувало судове представництво. Слід зазначити, що вперше установа професійної адвокатури з'явилася у міських судах, а згодом — у загальних публічних. Назва «адвокат», як свідчить вчення правових джерел, у значенні захисника прав сторони вперше вживається в «Правах, по которым судится малороссийский народ» — пам'ятці козацького права 1743 року, тобто в період гетьманщини в Україні [8, с. 65]. До цього перший Литовський статут 1529 р. вживає термін «прокурор» [9]. Проте також в ньому трапляються слова «адвокат» — «адвокатус», але вони стосуються адміністративних урядовців — війта [9].

Таким чином, коли в українських містах було запроваджено магдебурзьке право, в міських судах вперше у XV ст. і з'явилася фігура захисника, як професійного юриста. Однак в ці часи, ще були відсутні будь — які норми, які б висвітлювали умови та підстави, за яких певна особа могла б виступати в суді в якості захисника стосовно захисту прав певної особи або осіб. Іншими словами, захисником міг бути кожен повноцінний мешканець міста. Крім того, в той час не могло бути і кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи.

У XVI ст. у загальних судах, зокрема у велико — княжих — господарських, а також у судах міських і земських, з'являється новий тип захисника, професійного юриста — «прокурора» або «речника». Так, Литовський Статут, який діяв на всіх українських землях аж до 1840 р., в їх трьох ряданціях — 1529, 1556, 1588 рр. встановлює умови та підстави, необхідні для виконання обов'язків прокурора в судах [9; 10; 11]. Зокрема, у ст. 10 VI розділу першого Литовського Статуту, регламентувалися умови і підстави, за якими прокурором (захисником) у судах литовсько — української держави не міг бути громадянин іноземної держави, а лише чоловік «у Великій княжестве оселый» [9]. У цьому провінцією Російської царської імперії.

У контексті слід зазначити, що найдосконаліше в ті часи розглядає порядок судового захисту третій Литовський Статут. У ньому вперше в Україні зроблена спроба впорядкувати справу судового захисту та чітко виокремити адвокатську діяльність як певну професію [11,].

Норми Литовського Статуту й магдебурського права залишилися чинними й у період Гетьманщини (1648-кінець — XVIII ст.). Проте ні Литовський Статут, як кодекс шляхетського права, ні Магдебурське право не могло знайти в Україні нового застосування. В цей час в Україні не діяло російське право ані судового 1550 р., ані антимісцевого управління «Стогнав», ані Акти земельних соборів, ані законодавство про правовий статус населення. П'ятий період (XVIII — початок XX ст) дістав назву під імператорською владою. Україна стала звичайною. Лише в проєкті кодексу Українського права «Права, по которым судится малороссийский народ» у главі VIII присвячує п'ять (7-11) артикулів у справі адвокатури. В цьому проєкті вперше, вживався термін «адвокат» або «повірений». Артикул 7 наводить дефініцію адвоката «Адвокат, пленепотент, патрон, прокуратор и поверенный — называется, который в чужом деле, с поручения чиего, в место его, в суде обстоюет, атветствует и расправляется» [8, с. 60]. Важливо, що особи, які брали участь у розгляді справи в суді, прирівнювались до державних посадових осіб. У 3-му артикулі 26-ї глави цього збірника йшла мова: пункт 2 «Кто би войта, бурмистра, писаря, кавника, и других урядников вь суде нобиль, тронуль, либо словами обесчестить, таковъ обесчеченный вставь изь своего места, имясть сатисфакции иенать темь и се суде и других урядниковъ и сь темь продерзателемъ поступать и его штрафовать, как вь главе 7, вь артикуле 5, о процессе судовомъ показано» [8, с.61]. П. 3 «Равная должность предложитъ челобитчику и ответчику иль их поверенным, чтобъ они при произвождении вь суде градскомъ своихъ дель, учтиво между собой поступными и одинь другого не укоряя ниже досаждая, говорили бь только то, что дело ихъ касается буди же бы кто от нихъ презирая почтение судиямъ и къ судебному дому должное своего соперника словами обезпечить или боемъ коснулся, с таковымъ поступать да и в протчемъ процессе или тяжбе судящихся, иметь такъ содержать себе магистратъ и урядники, как о томъ вь артикулах 7 и 8 прочихъ главъ сего права показано» [8, с. 62].

З нашого дослідження з певною ймовірністю можна говорити, що таким чином в Україні вперше на законодавчому рівні була зроблена спроба здійснити державний захист не тільки суддів, але й захисника і представника особи, в

тому числі кримінально-правовими засобами. Це впливає з Артикула 24 цього збірника [8, с.65]. проте, витоків кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи не було в цей час.

У квітні 1715 р. разом з Артикулом військовим одним томом вийшло «Краткое изображение процессов или судебных тяжб» [12]. Воно майже цілком присвячено питанням судоустрою і процесу. Вводиться новий термін «адвокат». Проте, правове положення адвоката не відрізняється від положення представника. Як і колись, адвокат виступає не поряд зі стороною, а замість неї. Тут не йдеться про витоків кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи. Шостий період охоплює кінець XIX ст.— початок XX ст.

У ст. 312 «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» (1857 р.) хоча і йдеться про взяття під охорону адвоката (захисника), представника особи за побої та інші насильницькі дії, образу, проте, це не стосується витоків кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи.

Як самостійний правовий інститут адвокатура в Україні була запроваджена після проведення на початку 60-х рр. XIX ст. судової реформи, в результаті якої поряд із проголошенням таких буржуазно-демократичних принципів як відокремлення його від адміністрації, загальний і рівний для всіх суд, гласність процесу тощо, було закріплено й право обвинуваченого на захист.

Характеризуючи українську адвокатуру у дожовтневий період, Святоцький О.Д. вірно зазначає, що у той період українська адвокатура (захисник) не змогла набути своїх особливостей та специфічних рис [13, с. 30], тому й навіть не ставилось питання про захист самих адвокатів (захисників) та представників від втручання в їх діяльність.

Розглянувши еволюцію й розвиток адвокатури (захисту) й представництва до Жовтневої революції, можна прийти до висновку, що багатовікове надбання юристів України з приводу захисту як особи, яка брала участь у судовому засіданні, так і її захисника або представника почали втрачати свої позиції за часів періоду становлення абсолютизму. Стосовно ж витоків кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи, як ми бачимо, взагалі не йшлося.

Сьомий період (початок XX ст. — 1991 рік) — Радянський період. З утворенням 1917 р. Української народної Республіки в організації та діяльності присяжних і приватних повірених змін не відбулося, як свідчить, наше дослідження.

У серпні 1939 р. було прийнято перше Положення про адвокатуру (в ньому замість слова «захисник» запроваджувалися терміни «адвокат», «адвокатура») [13, с. 21]. Лише з прийняттям Конституції УРСР 1978 р. Відбулось конституційне оформлення статусу адвокатури. Нове Положення про адвокатуру УРСР (1980 р.) розширило види юридичної допомоги громадянам, проте, і воно не виключало втручання в діяльність адвокатури з боку органів влади.

Аналіз чинного на той час кримінального законодавства свідчить, що в цей період була відсутня кримінальна відповідальність за втручання в діяльність захисника чи представника особи.

Восьмий період (з 1991 р. і до нашого часу). Для нього характерно, що Україна стала незалежною самостійною державою.

Висновки. Лише з квітня 2001 р. прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України Кримінальний кодекс у ст. 397 передбачив кримінальну відповідальність за втручання в діяльність захисника чи представника особи вперше. Ця стаття має такий вигляд:

1. Вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці - карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені службовою особою з використанням свого службового становища, — караються штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5000 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой, — 19 изд., испр. — М. : Рус. яз., 1987. — 846 с.

2. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. — К. : Азимут-Україна, 2005. — 464 с.

3. *Гришук В.К.* Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми теорії і методології/ В.К. Гришук. — Львів : Світ, 1992. — 165 с.

4. Комментарий к пространной редакции Русской Правды// Российское законодательство X—XX веков: В 9 т. / Под общей ред. О.И. Чистякова. — М., 1984. — Т. 1: Законодательство Древней Руси. — С. — С. 47-129.

5. Пространная редакция. Суд Ярославль Володимирч. Правда Русская // Российское законодательство X — XX веков: В 9-ти т. — Т. 1: Законодательство Древней Руси. — М. : Юрид. лит., 1984. — С. 64 — 73.

6. О суде и о закладе на наездники и на грабешники// Российское законодательство X—XX веков: В 9-ти т. — Т. 1: Законодательство Древней Руси. — М. : Юрид. лит., 1984. — С. 304-308.

7. Псковская Судная грамота // Российское законодательство X — XX веков: В 9-ти т. — Т.1: Законодательство Древней Руси. — М. : Юрид. лит., 1984. — С. 331-343.

8. *Кистяковский А.Ф.* Права по которым судится малороссийский народ/ А.Ф. Кистяковский. — Киев: Въ университетской типографии 11, Завадского, 1879 г.

9. Литовский Устав 1529. — Познань, 1841, Раздел II, артикул 4.

10. Литовский Устав 1556. — Познань, 1850, Раздел II, артикул 4.

11. Литовский Устав 1556. — Познань, 1851, Раздел II, артикул 4.

12. Российское законодательство X—XX веков: В 9-ти т. — Т. 4: Законодательство периода абсолютизма. — М. : Юрид. лит., 1986. — 512 с.

13. Святоцький О.Д. Адвокатура в юридичному механізмі захисту прав громадян (історико-правове дослідження): Автореф. дисертації ... докт. юрид. наук за спец.: 12.00.09. Харків, 1995. — 36 с.

Мороз А.О. Витоки, історія кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи та сучасний стан проблеми

У статті досліджуються витoki та історія кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи стосовно сучасної історіографії.

Ключові слова: захисник, адвокат, представник, витoki.

Мороз А.А. Истоки, история уголовной ответственности за вмешательство в деятельность защитника или представителя лица относительно современной историографии

В статье исследуются истоки и история уголовной ответственности за вмешательство в деятельность защитника или представителя лица относительно современной историографии.

Ключевые слова: защитник, адвокат, представитель, истоки.

Moroz A.O. The sources and history of criminal liability for interference with the lawyer or legal agent in modern historiography

The article examines the origins and history of criminal liability for interference with defense counsel or representative of the person in modern historiography.

Keywords: lawyer, advocate, legal agent, sources.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013.

ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ – НЕОБХІДНА УМОВА ПРАВИЛЬНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИНЕНОГО ДІЯННЯ

В.Г. Мороз

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Положення, що висвітлюють місця вчинення злочину не знайшли достатнього осмислення стосовно кваліфікації діянь. Виходячи з означеного ця проблема потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою місця вчинення злочину з огляду на її значення для кваліфікації діянь фрагментарно займалися В.Я. Тацій, В.І. Борисов, Ю.В. Баулін, В.К. Матвійчук та інші. Проте комплексного дослідження це питання не знайшло.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця злочину як необхідної умови для кваліфікації вчиненого діяння.

Основні результати дослідження. Встановити місце вчинення злочину – означає визначити територіальні межі виконання його об'єктивної сторони. Необхідність встановлення місця вчинення злочину обумовлюється вирішенням таких питань:

- 1) склад якого злочину міститься у вчиненому діянні;
- 2) кримінальний кодекс якої держави повинен бути застосований за вчинене діяння;
- 3) яка міра покарання і його вид повинен мають бути застосовані до особи, яка вчинила конкретний злочин.

Проведене нами дослідження свідчить, що відсутність належної уваги до встановлення такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце вчинення злочину може призвести до помилки у визначенні кримінальної протиправності конкретного діяння. Її відмінність (протиправності) відносно однорідних, з фактичної сторони діянь, обумовлена різними підходами для їх правової оцінки за Кримінальним законодавством окремих держав. Наприклад, у КК Таджикистану, немає норми про відповідальність за не надання капітаном допомоги судну та особам, що зазнали лиха, така норма міститься в ст. 284 КК України [1]. У свою чергу, не є протиправним на території України вступ у шлюбні союзи з неповнолітніми, хоча ці самі дії на території Азербайджану відносяться до кримінально-караних діянь [2].

Аналіз кримінальних справ, зроблений нами свідчить, що в 15% випадків неналежного як досудове слідство, так і суди відносяться до встановлення місця вчинення злочину. Так, помилкою, яка стала можливою завдяки неналежному встановленню місця вчинення злочину, з точки зору його протиправності за обставинами місця, мала місце у справі П., якому було пред'явлено обвинувачення у тому, що він уклав шлюб з неповнолітньою В. У подальшому було встановлено, що це сталося на території України, а не Азербайджану, в

зв'язку з чим кримінальна справа стосовно П. була закрита за п. 2 ст. 6 КПК України 1960 р., за відсутністю в його діянні складу злочину.

Вивчення кримінальних справ та теоретичних джерел дає нам підстави стверджувати, що вплив (значення) місця вчинення злочину на визначення кримінальної протиправності діяння випадками, які підкреслюють дію принципу закону про кримінальну відповідальність у просторі, за яких має застосовуватись закон місця вчинення злочину цим не обмежується. Так, зокрема, в деяких випадках місце може стати фактором, який відіграє вирішальну роль (при аналогічному предметі злочину) для визнання діяння розкраданням. Так, наприклад, відносно наркотичних засобів, відповідальність за викрадення яких, у відповідності з роз'ясненнями, які дані в ст. 308 КК України наставали у випадку їх незаконного вилучення з організацій, установ чи підприємств будь-якої власності або у окремих громадян, незаконного збору рослин, що містять наркотик або частини таких рослин (коробочки маку, частини коноплі і т.п.), з охоронюваних полів сільськогосподарських підприємств [3, с. 588]. Після збору врожаю і зняття охорони, заволодіння залишками цих рослин у полі не може розглядатися як викрадення наркотичних засобів [3, с. 588]. Таке положення ґрунтується на головній ролі предмета викрадення: не можна викрасти те, що не має ціни, не рахується у фондах. Саме таким предметом є залишки маку і коноплі, після збору врожаю. Проте це не завжди враховується на практиці. Так, районним судом була засуджена громадянка Р. за ч. 1 ст. 308 КК України, за те, що зібрала на полі на якому була знята охорона таку кількість рослинної коноплі, з якої, за висновком хімічної експертизи можна було виготовити гашиш вагою достатньою для її притягнення до кримінальної відповідальності. У подальшому обвинувачення з громадянки Р. було зняте і в цій частині справа була закрита за відсутністю в її діянні складу злочину.

Прикладом впливу місця на визнання вчиненого в ньому діяння протиправним, як свідчить вивчення кримінальних справ за КК 1960 року, було місце виготовлення громадянами валютних цінностей. Так, в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про порушення правил про валютні операції» від 12 квітня 1996 р., яка діяла на той час, зверталася увага, що кримінальна відповідальність настає лише за незаконні операції, які вчинені на території України, тому такі угоди громадян України з національною валютою України за кордоном не утворюють склад злочину, передбачений ст. 80 КК України 1960 р. [4].

За ознакою місця може змінюватись протиправність діяння. Так, наприклад не будуть кваліфікуватись дії морського офіцера за ст. 263 КК України — носіння кортика. Тому існуючі думки в юридичній літературі про те, що місце вчинення злочину не може виконувати роль обставин, які замінюють кваліфікацію діяння є необґрунтованими.

Вплив місця вчинення злочину на його кваліфікацію, як свідчить вивчення кримінальних справ, є очевидним у тому, що одні й ті ж дії, виходячи об'єктивного їх змісту, але не вчинені в різних місцях, можуть бути ознаками не тільки одного проте кваліфікованого діяння, але й різних складів злочину. Так, наприклад, заволодіння вівцею, яка належить агрофірмі, в залежності від

того, в якому місці вчинені ці діяння може кваліфікуватися за ч. 3 ст. 185 КК України або за ч. 1 ст. 185 КК України, за ст. 193 КК України.

У першому випадку, якщо вони вчинені в приміщенні ферми чи загону для утримання тварин, в другому — в інших місцях, які не відносяться до інших сховищ (наприклад, у полі тощо), в третьому — в місці, яке свідчить про те, що дана вівця вийшла з володіння агрофірми (наприклад, далеко від території агрофірми). В останньому випадку місця вчинення діяння свідчить про відсутність обов'язкового для розкрадання ознаки — вилучення, тобто виведення майна з володіння чужого (з власності). Це основна ознака, яка відрізняє присвоєння особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилось у неї від його розкрадання. Також достатньо співставити, наприклад, склади злочинів, передбачених ст. 135 КК України (залишення в небезпеці), ст. 284 КК України (ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха), щоб побачити, що ст. 284 КК є спеціальною нормою відносно ст. 135 КК України. Ознаками, які надають їй цю якість є місця вчинення злочину — море чи інший водний шлях і професія суб'єкта — капітан судна. Тому залишення в небезпеці на морі для капітана судна тягне відповідальність не за ст. 135 КК України, а за ст. 284 КК України.

Важливо звернути увагу й на те, що встановлення місця вчинення злочину має відбуватися у відсутності з тим значенням, яке надає цій ознаці об'єктивної сторони складу злочину кримінальний закон. Конструктивне положення місця вчинення злочину в структурі ознак складу злочину є імперативом для його наявності, на наше переконання. Подібним положенням цієї ознаки пояснюється увага до нього Верховного Суду України та Вищого Спеціалізованого Суду України в цивільних та кримінальних справах. Так, спірні питання застосування ознаки місця вчинення злочину, поки вона безпосередньо вказана в диспозиціях статті КК України 1960 р. та КК України 2001 р., знайшли своє вирішення в таких постановках Пленуму Верховного Суду України та постановках:

1. Пленум Вищого Спеціалізованого Суду України в цивільних та кримінальних справах:

— Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. [5, с. 85-93];

— Про практику розгляду судами справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. [6, с.109-112];

— Про судову практику в правах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. [7, с. 149-155];

— Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. [8, с. 156-168].

Встановлення місця вчинення злочину, коли воно є обов'язковою ознакою відповідного складу злочину, виходить з необхідності визначення тотожності фактично вчиненого діяння ознакам конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України. У цьому контексті встановлення місця вчинення злочину є частиною етапу кваліфікації конкретного складу злочину, від якого залежить її правильність чи помилковість.

Аналіз судової практики свідчить, що помилки в кваліфікації, пов'язані з недоліками у встановленні і з'ясуванні ролі такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце вчинення злочину, мали місце у 15% вивчених справ. Більше половини з них проявлялося в тому, що не було належним чином враховано вплив місця вчиненого злочину на момент його закінчення, а також на розмежування повторного і продовжуваного злочину. Типовим прикладом такої помилки була справа стосовно громадянина В., який працюючи вантажником, взяв 10 метрів вельнета-корда на суму 1800 грн. і намагався винести з території підприємства, але був затриманий на прохідній. Органами досудового слідства йому було пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України. виправив цю помилку районний суд, пере-кваліфікувавши вчинене на ст. 15 ч. 1 ст. 185 КК України.

Помилки у кваліфікації за ознаками місця вчинення злочину, як свідчить вивчення кримінальних справ можна розподілити на групи (види) в залежності від кримінально-правового значення цієї ознаки. У залежності від цього розрізняються помилки у кваліфікації злочинів, коли місце вчинення злочину є:

1. Конструктивною ознакою об'єктивної сторони конкретного складу злочину:

- а) основного складу злочину;
- б) кваліфікованого складу злочину.

2. Факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину.

Якщо в основу кваліфікації помилок покласти спосіб законодавчого виразу місця вчинення злочину, то такі помилки можна підрозділити на помилки у встановленні й оцінці кримінально-правового значення місця вчинення злочину з точки зору: його соціально-політичної, адміністративно-територіальної приналежності, його географічних, топографічних ознак, характеристики функціонального призначення, характеристики подій, що в ньому відбуваються, його особливого правового режиму, соціально-правового статусу суб'єкта.

В залежності від свого змісту, як свідчить практика, найбільш типові помилки при кваліфікації злочинів за ознакою місця його вчинення можна поділити на помилки:

- 1) у розмежуванні повторного і продовжуваного злочинів;
- 2) у визначенні стадій вчиненого злочину;
- 3) у тлумаченні злісного й особливо злісного хуліганства;
- 4) у тлумаченні ознаки проникнення в приміщення, інше сховище;
- 5) у спрямованості умислу винного, а також мотиву і мети вчиненого злочину.

Зазначені вище типові помилки, як свідчить наш аналіз, відносяться до категорії помилок у встановленні вчиненого діяння і застосуванні кримінально-правової норми. Будь-яка з них може породжуватися погрішностями у встановленні місця вчинення злочину. Зокрема, єдність місця вилучення майна, як нами було вищезазначено, є однією з ознак продовжуваного злочину розкрадання. На цю обставину спеціально звернули увагу в своїй праці В.А. Владимиров, Ю.І. Ляпунов, наводячи приклад справи Р. Він був засуджений за ч. 2 ст. 81 КК України 1960 р., за те, що проник до кіоску і викрав гроші, горілку, коньяк і інші товари, викрадене приніс додому і знову проник до кіоску, де і був затриманий [9, с. 15]. Президія Верховного Суду України обгрунтовано не погодилась з кваліфікацією дій Р. і вказала, що Р. вчинив єдиний продовжуваний злочин [5, с. 15]. Крадіжки, які вчинені з одного джерела, в одну ніч, значного розриву у часі не було [5, с. 15]. Складання сум викраденого по різним епізодам повторного розкрадання для визнання його вчинення у великому розмірі не допускається.

Вплив місця вчинення злочину на встановлення розміру шкоди, спричиненої розкраданням чужого майна, а так само на кваліфікацію підтверджується вивченням кримінальних справ цієї категорії.

З місцем вчинення розкрадання пов'язаний, як свідчить аналіз кримінальних справ, порядок застосування коефіцієнтів, встановлених для визначеного виду продукції, що також впливає на визначення розміру розкрадання. Відмежування закінченого злочину від замаху на нього прямо пов'язано з місцем виконання розмежовуючих дій. Найбільш наглядний такий вплив ми бачимо в тих злочинах, об'єктивна сторона яких має місце при залишенні, появі, пересіченні певних ділянок території (місця) прямовизначених у законі. Наприклад, державна зрада у формі переходу на бік ворога (переходу через кордон або на його територію), вважається закінченим злочином з моменту, коли винній особі вдалося досягнути території іншої держави, ворожого стану тощо. В іншому випадку дії такої особи мають кваліфікуватися як замах на вчинення державної зради.

Менш наглядний вплив місця вчинення злочину на розмежування закінченого і незакінченого злочину має місце в тих випадках, коли воно не виступає конструктивною ознакою складу злочину. Справа в тому, що такий вплив відбувається не напряму за принципом — немає в діях однієї з указаних у законі ознак, тобто немає і закінченого складу злочину, а опосередковано з тлумаченням інших його ознак. Логічний, системний способи тлумачення цих ознак дозволяє оцінити діяння на всіх стадіях перетворення його в закінчений злочин. Не останню роль при цьому відіграє встановлення місця, в якому відбувається це перетворення. Так з місцем вчинення злочину тісно зв'язаний момент закінчення розкрадання. Згідно з існуючою практикою та поглядами в юридичній літературі розкрадання слід вважати закінченим, якщо майно вилучено і винний має реальну можливість ним розпоряджатися на свій розсуд. Встановлення місця вчинення розкрадання дозволяє оцінити наявність такої можливості у винного. Так, районним судом П. був засуджений за те, що працюючи охоронцем, проник до приміщення складу, який він охороняв і

викрав керамічну плитку на суму 2500 грн., яку залишив на території складу, неподалік від воріт. Апеляційний суд перекваліфікував дії П. на ст. 15 ч. 3 ст. 185 КК України, зазначивши в своїй ухвалі, що за такими даними, які свідчать про те, що майно не було винесено з охоронюваної території складу, то дії винного не правильно були кваліфіковані судом як закінчений злочин.

В деяких складах злочину, наприклад, при згвалтуванні місце виступає, так би мовити, необхідною підготовчою його частиною, етапом здійснення об'єктивної сторони злочину. Це пов'язано як з його спеціальним, так і з психологічним впливом на потерпілу для подолання її опору, усвідомлення його безнадійності в даних умовах місця. Тому поміщення потерпілої до безлюдного місця, з метою вчинення насильницького статевого акту повинно розглядатись як готування на згвалтування, а в тих випадках, коли статевий акт мав місце, то такий злочин буде закінченим. Про це свідчить і аналіз кримінальних справ цієї категорії: Типовим прикладом зазначеного було згвалтування громадянином Р. неповнолітньої П., який засуджений за ч.3 ст. 152 КК України, який завіз потерпілу в ліс, в силу чого потерпіла була позбавлена можливості чинити опір та кликати на допомогу.

Важливу роль місце вчинення злочину має в тлумаченні таких оціночних понять, як особлива зухвалість, виключний цинізм, застосування або спроба застосування вогнепальної зброї або ножів, кастетів або іншої холодної зброї, а рівно інших предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень при хуліганстві. Слід відмітити, що справи про хуліганство є одним з найбільш складними при кваліфікації. В певній мірі помилки в його кваліфікації мають місце завдяки незалежному встановленню місця вчинення даного злочину. Тому від точного його встановлення безпосередньо буде залежити правильність кваліфікації вчиненого. Так, прояв безсоромності, яким відмічається виключний цинізм (наприклад, демонстративне оголення статевого органу, відправлення природних потреб на очах у громадян), не може бути адекватно оцінено і розтлумачене поза місцем, в якому такі дії вчинені. Однакові за характером, вони в різних місцях набувають різного соціального «забарвлення» — від вимушених і природно-необхідних до вульгарних і цинічних. Вказане в певній мірі відноситься і до особливої зухвалості. Так, вироком Скадовського районного суду, який був залишений у силі ухвалою Судової колегії Херсонського обласного суду, за злісне хуліганство з особливою зухвалістю був засуджений Х. Згідно з матеріалами справи Х. керував трактором Г-150 в стані сп'яніння, він з хуліганських спонукань 22 вересня 1992 р. заїхав на алею поблизу контори, знищив дві клумби квітів, після чого трактором перекинув автомобіль ГАЗ-53 і сокирою пошкодив автомобіль УАЗ-469, чим наніс шкоду радгоспу на суму 4400 карбованців.

Висновки. Найбільш важливе значення встановлення місця вчинення злочину має для визначення умислу винної особи. Об'єктивізуючись у вчинках, діях психічні процеси одночасно стають доступними для сприйняття, яке відбувається завдяки аналізу вчинених дій. Територіальна їх визначеність здатна розкрити зміст цих процесів, зрозуміти внутрішній механізм вчинення злочину. Так, засуджений за умисне вбивство Ш. смикнув за руку Н., яка сто-

яла біля краю бетонірованої канави, в результаті чого вона впала, вдарившись головою об бетон, унаслідок чого вона померла. Пленум Верховного Суду України визнав необґрунтованим засудження Ш. за умисне вбивство, вказуючи у своїй постанові, що Ш. не передбачав того, що може статися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-36. – Ст. 131.

2. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки (науков. редакц. передмова И.М. Пагимова. – СПб. : Вид-во «Юридичний центр Прес», 2001. – 325 с.)

3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч. / Під загальною редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. [Андрушко П.П., Гончаренко В.Г., Шумило М.Е. та ін.] – К. : Форум, 2001. – 944 с.

4. Про практику застосування судами законодавства про порушення правил про валютні операції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1990-1996 р.). – К. : Юрид. літ., 1996 р. – 340 с.

5. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням регламенту відбування покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973-2011 рр.): станом на 26 вересня 2011 року / [упоряд.: Ю.М. Грошовий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін]. – Х. : Право, 2011. – С. 85-93.

6. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973-2011 рр.) станом на 26 вересня 2011 року / [упоряд.: Ю.М. Грошовий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін]. – Х. : Право, 2011. – С. 109-113.

7. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими приладами чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973-2011 рр.) станом на 26 вересня 2011 року / [упоряд.: Ю.М. Грошовий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін]. – Х. : Право, 2011. – С. 149-155.

8. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973-2011 рр.) станом на 26 вересня 2011 р. / [упоряд.: Ю.М. Грошовий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін]. – Х. : Право, 2011. – С. 156-168.

9. *Наумов А.В.* Характеристика типичних помилок в примененні уголовного закона / А.В. Наумов // Советская юстиция, 1973. – № 15. – С. 14-18.

Мороз В.Г. Встановлення місця злочину – необхідна умова правильної кваліфікації вчиненого діяння

У статті досліджується вплив ознаки об'єктивної сторони складу злочину на кваліфікацію злочинного діяння. З'ясовані помилки та зроблена їх класифікація.

Аргументується, що при ігноруванні цієї ознаки на практиці будуть порушені помилки при кваліфікації діянь.

Ключові слова: місце вчинення злочину, класифікація, об'єктивна сторона.

Мороз В.Г. Установление места совершения преступления – необходимое условие правильной квалификации совершенного деяния

В статье исследуется влияние признака объективной стороны состава преступления на квалификацию деяния. Выявлены ошибки и сделана их классификация. Аргументируется то, что при игнорировании этого признака на практике будут допущены ошибки при квалификации деяния.

Ключевые слова: место совершения преступления, классификация, объективная сторона.

Moroz V.G. The establishment of the crime scene – a necessary condition for the proper qualification of the offense

The article examines the impact of such a feature of the objective side of the crime of qualifying action. Clarified mistakes and made their classification. Argues that by ignoring this feature, in practice, will be admitted errors in the classification of the act.

Keywords: crime scene classification, the objective side.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2013.

ВИТОКИ, ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СВІДКА, ЕКСПЕРТА ЧИ ПЕРЕКЛАДАЧА ЗА ВІДМОВУ ВІД ВИКОНАННЯ ПОКЛАДЕНИХ НА НИХ ОBOB'ЯЗКІВ

О.І. Ольховенко

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Аналіз витоків та генези кримінально-правової відповідальності за злочин, передбачений ст. 385 КК України, має істотне значення для розуміння суті і природи цього злочинного діяння на сучасному етапі розвитку науки кримінального права та практики застосування цієї кримінально-правової норми. Це також важливо, що для дослідження цієї проблеми використовується історико-правовий метод дослідження, який в сукупності з іншими методами наукового пізнання дозволить глибше з'ясувати дійсну соціальну обумовленість існуючої кримінальної відповідальності за це злочинне діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, що виникли під час притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання покладених обов'язків на свідка, експерта чи перекладача були предметом наукових пошуків у роботах Ю.В. Александрова, А.М. Бойка, О.І. Габра, А.В. Галахової, В.О. Навроцького, В.С. Фельдблюма та інших. Проте витоки, історія кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків не знайшла свого належного висвітлення на сьогоднішній час. Ця проблема актуалізується ще й прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України.

Мета статті полягає у з'ясуванні витоків, історії кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків.

Основні результати дослідження. Становлення і розвиток кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків на теренах нашої держави не можна розглянути у відриві від історичного минулого. Історико-правове дослідження зазначеного явища має принципово важливе значення для формулювання наукових положень. На думку Н.С. Тиганцева, метою такого вивчення має бути не тільки догматичне з'ясування і формулювання (описання) витоків чинного права, але й критична їх оцінка на підставі відомостей практики, витоків (начал) науки і положень вітчизняної історії права [1, с. 30]. Прослідкувавши походження відомого інституту або законоположення ми дізнаємося про ті умови, які породили його, та які впливали на його розвиток, а знаючи це, ми маємо можливість оцінити його сучасне значення, інакше кажучи, ми отримаємо можливість вирішити чи буде збережено законоположення, або воно повинно усту-

пити місце іншому, як таке, що втратило свою життєву основу, внаслідок умов, які змінилися [2, с. 8].

Проведення історико-правового аналізу кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків, на нашу думку, дозволить з'ясувати структуру суспільних відносин того часу й ефективність їх кримінально-правової охорони; виявити недоліки і переваги кримінально-правової регламентації посягання на ці відносини; провести аналіз еволюції кримінального законодавства на певних етапах; запропонувати та обґрунтувати зміни і доповнення в чинне кримінальне законодавство.

Для з'ясування витоків та історії розвитку кримінального законодавства з відповідальності свідка, експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання, потребує з'ясування етимології понять, що використовуються в цій статті, а також у її назві. У цьому контексті термінами, що нас цікавлять необхідно назвати такі: «витоки» «сучасний стан проблеми». Слід пристати на твердження В.К. Матвійчука, що їх роз'яснення частково дається в «Словаре русского языка» С.І. Ожегова та юридичній літературі [3, с. 209; 4, с. 45]. Наприклад, такий термін як «витоки» у певному розумінні слова означає початок; першоджерело чого-небудь [3, с. 249; 4 с. 45]. Російсько-український словник термін «исток» тлумачить як «1. (действие) витік, — току; вихід, — ходу; 2. (начало реки, ручья) початок, — тку, витік, верхів'я, — початок (витік, верхів'я) Дніпра; 3. перен. джерело, початок; у истоков цивилизации коло (біля) джерел (початків) цивілізації, — первобытной культуры, джерела (початки) первісної культури» [5, с. 521; 6, с. 392]. Виходячи із зазначеного вище, ці положення, звичайно, з певною умовністю можна сфокусувати та перенести на проблему нашої роботи, і тоді межі дослідження витоків кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків буде охоплювати початок (истоки) кримінальної відповідальності за цей злочин.

Друге поняття «сучасний стан проблеми», як переконливо обґрунтовують В.К. Матвійчук, А.О. Мороз, можна зрозуміти та обґрунтувати за допомогою розкриття значення та змісту трьох термінів: «сучасний», «стан» та «проблеми» [4, с. 45; 7, с. 397]. Зокрема, якщо виходити з того, що «сучасний» означає «терміновий», який слід відносити до нинішнього часу [3, с. 605; 4, с.4 5], то в той же час «стан» — це становище, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [3, с. 613; 4, с. 45], натомість «проблема» свідчить про складність чи завдання, які потребують вирішення, дослідження [3, с. 491; 4, с. 45] тому стосовно предмета нашого дослідження необхідно розпочати аналіз витоків та генезис законодавства стосовно кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків і сучасного стану позначеної проблеми.

Кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків на теренах нашої держави має глибоке

історичне коріння (витоки). Їх потрібно висвітлювати лише стосовно певних історичних періодів розвитку людського суспільства, законодавчих ідей та державності. Інший підхід неспроможний дати вичерпну відповідь стосовно витоків, юридичної природи кримінальної відповідальності за цей злочин та необхідності криміналізації цього суспільно-небезпечного діяння, внесення змін і доповнень до законодавства, що передбачає на цей час кримінальну відповідальність свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків.

Дотримуючись запропонованого підходу до вивчення означеної проблеми, ми проведемо її дослідження, дотримуючись положення, що знайшло підтвердження в історичних та юридичних джерелах, про існування шести загальнолюдських, різних за часом, а для нашої країни – восьми періодів розвитку людського суспільства [4, с. 45; 8, с. 1-736; 9, с. 112]. Це суперечить, на наше переконання, історичній періодизації, яку пропонують історики та юристи [4, с. 458, с. 1-736; 9, с. 112]. Більш детально це описує В.К. Матвійчук [4, с. 35-59]. Тому на проблемі кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків ми й зупинимося в межах запропонованої вище історіографії. Слід зробити застереження, що питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства стосовно відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків до цього часу не мало фундаментальних досліджень. Це зумовлено, на нашу думку тим, що: 1) ці питання намагалися розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства та державотворення вихоплюючи таку відповідальність (в якомусь відомому для дослідження році) щоб показати, що питання історії роботою не ігнорувалося; 2) складністю розвитку Українського суспільства та державності, а отже і певними труднощами в дослідженні кримінальної відповідальності в історико-науковому сенсі свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків; 3) труднощами розуміння термінології в історичному екскурсі та різноманітністю нормативних актів, що діяли на теренах нашої держави або не мали поширення на її території (що також ще потребує дослідження з боку фахівців історії держави та права України). Про це, з певними застереженнями, можна віднести висловлювання професора В.К. Грищуку, який зазначає, що історія української кримінально-правової науки (кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків – авт. О.І.) залишається зовсім не вивченою [10, с. 8]. Як відомо, наука і сьогодні у своїх дослідженнях навіть не коментувала витоки та генезис кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків, не дивлячись на те, що таке дослідження мало і має значення в історії людства, в тому числі й українського суспільства, а також й для теорії кримінального права. Важливість наукового вивчення в історичному аспекті кримінальної відповідальності за цей злочин – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може забезпечити точність опису витоків та генези кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків, похо-

дження, ознак і понять, що входили чи мають місце в нормативно-правовому формулюванні цього складу злочину.

Проведеним нами дослідженням як історичних, так і правових джерел, що діяли на території України було встановлено, що в доісторичні періоди розвитку суспільства, починаючи від першого періоду 20-30 тис. років тому, до XI ст. — кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання не існувало. Тому пошук витоків кримінальної відповідальності за ці діяння на теренах нашої держави, оскільки інше не дістало підтвердження на науковому рівні, необхідно з'ясувати з XI ст. — в третьому періоді, який охоплював час, коли Українська держава була під управлінням князів X-XIV ст. [4, с. 52].

Аналіз перших пам'яток права Київської Русі свідчить про те, що в них закріплювались норми, спрямовані на захист діяльності судової влади. Це стосувалося як осіб, що безпосередньо здійснювали правосуддя, так і осіб, що сприяли його здійсненню [11, с. 88]. Князівська влада була зацікавлена у кримінально-правовій охороні як осіб, що брали участі у здійсненні правосуддя, так і осіб, що сприяли їм у цьому [12, с.12]. Слід відзначити, що судових органів як спеціального апарату, що покликаний відправляти правосуддя, у Стародавній державі Київської Русі створено не було, і воно здійснювалося в рамках князівської юрисдикції.

Перше згадування про свідка міститься в ст. 2 короткої редакції Руської Правди, де мова йшла про два види доказів: по-перше, зовнішній вигляд потерпілого і, по-друге, наявність свідка [13, с. 90]. Натомість у ст. 18 Руської Правди (повна редакція) з'явився такий учасник процесу, як послух, який не був свідком злочину, а лише свідком «доброго исиття» обвинуваченого [13, с. 91]. Слід звернути увагу на те, що в ст. 2 короткої та ст.ст. 29 і 31 повної редакції Руської Правди з'явився учасник, який значився терміном «видок», що тлумачився як «свідок, очевидець» [13, с. 91-92, 95]. Важливо акцентувати увагу на тому, що в приписах Руської Правди (повної редакції) свідок був не тільки як обов'язковий учасник багатьох угод, але й як важлива особа процесу доказування при розгляді позовів у суді. Проте правових наслідків і взагалі кримінальної відповідальності свідка за невиконання покладених на нього обов'язків на той час не існувало, оскільки й таких обов'язків нормативно, передбачено не було [13, с. 47-129].

Таких понять як «експертиза» та «експерт» тоді ще не існувало, але часто при розслідуваннях справ дати свої висновки щодо стану здоров'я потерпілого чи причин його загибелі просили лікарів, проте в документі не згадується про якість, види і міри покарання для лікарів, що без поважних причин ухилялись від виконання обов'язків стосовно дачі висновку [13, с. 47-129].

Отже, можна зробити висновок, що в третьому періоді суспільного розвитку на теренах нашої держави не існувало кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків.

Четвертий період (XIV ст. – поч. XVIII ст.) іменується в історії України Козацькою ерою. Наше дослідження свідчить, що в цей час в Україні діяла велика кількість правових джерел, які мали різні походження, проте російське законодавство на теренах нашої держави не мало поширення [14, с. 40-50]. Потрібно звернути увагу на те, що окремих артикул про статус та відповідальність свідка має місце у Статуті Великого князівства Литовського, 1588 р. де передбачалася кримінальна відповідальність свідка за брехливі, фальшиві показання [15, с. 85]. За ухилення від явки до суду без поважних причин учасники процесу мали платити штраф [16, с. 79]. За часів царювання Олексія Михайловича почали проводитися хімічні, психіатричні експертизи, але не було передбачено кримінальної відповідальності експертів [17, с. 41-42]. Враховуючи те, що позивач повинен був самостійно зібрати всі докази, знайти свідків та підтримати обвинувачення, то кримінальна відповідальність свідка за невиконання покладених на нього обов'язків не була передбачена. Крім того, як свідчить дослідження, відсутня була кримінальна відповідальність експерта та перекладача за невиконання покладених на них обов'язків.

Звернемося до п'ятого періоду розвитку нашої держави (поч. XVIII ст. – поч. XIX ст.) він дістав назву «Під Імператорською владою». В цей період в Україні поширилася дія царського законодавства. Час царювання Петра Великого став періодом зміцнення й розвитку феодальної абсолютистської держави. Як це впливає з Артикула воїнського 1715 р. та із Соборного Уложення 1649 р., яке діяло поряд із Артикулом воїнським, у сфері судовій цар був не тільки джерелом закону, але й безпосередньо суддею [18, с. 314-461]. У цьому законодавстві наводиться виключний перелік осіб, які не могли свідчити, тобто законодавець установлює низку категорій людей «негідних» і «зневажуваних», що не допускалися до свідчення [18, с. 335-400]. До них належали такі: люди про яких точно було відомо, що вони раніше давали в суді «брехливу» присягу, «прокляті» люди, тобто виключені з християнських зборів і визнані «бусурманами»; які ще не були у святого причастя і ті, хто не давав присяги; люди «які в суді оголошені нечесними»; «розбійники й злодії»; убивці; ті, хто ворогували раніше, хоча і говорять, що примирилися з тими, проти кого будуть свідчити; «кревні» чи найближчі з потерпілим («чолобитником») родичі; підкуплені дарункам «свідчення заради»; ті, хто самі до справи причетні, не можуть свідчити проти самих себе; ті, хто свідчать по чуткам, а не про те, що самі бачили, чули та знають [18, с. 335-400]. Таким чином, у законодавстві Петра I помітно розвинулись норми щодо правового статусу свідка та його відповідальності, але кримінальна відповідальність свідка, експерта, перекладача за невиконання покладених на них обов'язків була відсутня.

Як уже нами зазначалося, основою правової системи Росії протягом XVIII ст. продовжувало залишатися Соборне уложення 1649 р., прийняте напередодні вступу Росії в епоху абсолютизму, яке задовольняло в принципі потреби пануючого класу і на стадії зрілого абсолютизму [19, с. 418]. Слід звернути увагу, що спадкоємці Петра I не залишили яскравого сліду в удосконаленні судового і кримінального законодавства, в тому числі і в дослідженій сфері.

У 1811 р. було створено Міністерство поліції, при якому була заснована друга медична рада, яка виконувала судово-медичні експертизи – це була перша експертна офіційна установа Росії.

Систематизація російського законодавства, проведена при Миколі I, в галузі кримінального права пішла далі чим в інших галузях права і завершилася виданням Уложення про покарання кримінальні та виправні [20, с. 260]. Дослідники звертали увагу на характерну для попереднього законодавства і не подолану при складанні Зведення казуальність, недостатню визначеність ознак складів злочину, крайню дрібленість злочинних діянь, невизначеність санкцій, наявність прогалин у кримінальному законодавстві і розкиданість норм кримінального права по різних томах Зведення законів [1, с. 104-106]. Уложення почало діяти з 1 травня 1846 р. У 1857 р. Уложення було внесено в том XV Зведення законів з деякими змінами.

При складанні тому XV Зведення була зроблена спроба відділити кримінально-правові норми від кримінально-процесуальних (це в значній мірі вдалося) [20, с. 261]. Необхідно звернути увагу на те, що кримінальна відповідальність свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків у законодавстві першої половини XIX ст. була відсутня. Як свідчить аналіз чинного законодавства, що відносилось до часів селянської реформи також не передбачено кримінальної відповідальності за досліджуване діяння [21, с. 1-816]

Шостий період охоплює кінець XIX – поч. XX ст. У цей період приймається ціла низка нормативних актів, серед яких і ті, що стосуються кримінального законодавства. Так, у Кримінальному уложенні 1903 р. більшість злочинів проти правосуддя були зосереджені у спеціальній главі VII «Про протидію правосуддю» [22, с. 310-312], серед них ст. 172 передбачена була відповідальність свідка, експерта понятого, чи перекладача, які без поважних причин відмовлялися виконати свій обов'язок [22, с. 311]. Покарання за цей злочин могло бути у виді арешту на строк, не більше одного місяця або грошовою пенею не більше ста рублів [22, с. 311].

Об'єктом складу злочину передбаченого ст. 172 Кримінального уложення 1903 р., були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині виконання обов'язків свідка, експерта, понятого чи перекладача під час досудового слідства або суду. Цікаво, що в диспозиції цієї статті експерта ще називали «свѣдущаго лица». В контексті зазначеного слід звернути увагу на те, що ще до цього в Статуті кримінального судочинства (ст. 326) сторони, крім свідків, могли просити про виклик до суду не лише свідків, але й обізнаних людей: лікарів, фармацевтів, професорів, вчителів, техніків, художників, скарбників, ремісників та інших осіб, які мали спеціальні пізнання і набули особливого досвіду «по якій-небудь службі або частині», дозволялося залучати членів поліцейських управлінь, у якості експертів з порівняння підписів і почерку [23, с. 183-386].

Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася такими діями, як: а) відмова свідка без поважних причин виконати свій обов'язок; б) відмова експерта «свѣдущаго лица». без поважних причин виконати свій

обов'язок; в) відмова понятого без поважних причин виконати свій обов'язок; г) відмова перекладача без поважних причин виконати свій обов'язок. Крім того, зовнішній прояв цього злочинного діяння характеризувався часом вчинення цього злочину суб'єктами своїх обов'язків злочину – під час слідства або суду. Це збіг подій і обставин (обстановка вчинення злочину). Положення закону «при провадженні слідства» або «в суді», відповідає на питання «коли?». Це означає, що тут йдеться про таку ознаку об'єктивної сторони злочину, як час вчинення злочину. Отже, при збігу зазначених дій з обставиною часу свідчить, що тут мова йде про обстановку вчинення цього злочину. Положення закону щодо таких дій у суді свідчить, що це було можливим і в цивільному судочинстві.

Суб'єктом цього складу злочину були: свідки, експерти, поняті перекладачі.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризувався виною у формі прямого умислу. Про прямий умисел свідчить припис закону – без поважних причин, а також і те, що цей злочин відноситься до діянь з формальним складом.

Таким чином, витоки кримінальної відповідальності свідка, експерта, понятого, або перекладача ми знаходимо в ст. 172 Кримінального уложення 1903 р.

Наприкінці XIX ст. на території Галичини, Буковини та Закарпатті, які на той час були у складі Австро-Угорської імперії діяв Австрійський статут цивільного судочинства 1867 р. [24, с. 286]. За статутом всі обставини, які впливають на безпристрасність свідка і достовірність показів мали детально розслідуватися судом [24, с. 286]. Цікаво, що окрема стаття Статуту була присвячена експертам, де зазначалося, що при необхідності мають бути призначені судом один чи два експерти, після того як сторони дадуть пояснення щодо осіб тих експертів [24, с. 286]. Це практично перше згадування саме про експерта, а не про «обізнану» особу, як необхідного учасника розгляду справи у суді.

У Росії, а отже і на теренах України вперше про необхідність закріплення у законодавстві процесуального положення експерта, як учасника судового процесу, із визначенням прав та обов'язків експерта, зазначив український вчений Л.О. Володимиров у своїй праці «Про значення лікарів-експертів у кримінальному судочинстві» (1870 р.) [25, с. 44]. Автор справедливо зауважив, що експерт не є свідок, а «науковий суддя спеціальної сторони справи» [25, с. 44]. Як бачимо знадобився досить великий історичний шлях, щоб із повсякденного розуміння свідка як людини, яка була присутня особисто при якій-небудь події (очевидця), виникло серйозне наукове поняття з багатим правовим змістом, а також щоб «обізнані» люди отримали статус експерта з відповідними правами та обов'язками.

Сьомий період охоплює початок XX ст. – 1991 р. і має назву «Україна в радянський період».

З 15 вересня 1922 р. в Україні було введено в дію Кримінальний кодекс УСРР, який скасував попередні законодавчі акти [26, с. 485] проте кримінальна відповідальність свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків у ньому вже була відсутня.

У Кримінальному кодексі УСРР 1927 р., такий склад злочину, як відмова свідка, експерта, перекладача чи понятого від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 87), віднесений до глави «Злочини проти порядку управління» і мав наступну редакцію:

«Ст. 87 Ухилення свідка від явки за викликом слідчого або судового органу, або відмова від давання показання, а рівно перешкоджання явці свідка або народного засідателя з сторони особи, від якої особа, що не з'явилася, є матеріально або по службі залежний,

– примусові роботи на строк до трьох місяців або штраф до ста рублів.

Ухилення експерта, перекладача або понятого від явки за винятком слідчого або судового органу, або відмова від виконання обов'язків, а рівно перешкоджання явці до виконання обов'язків експерта або перекладача особою, від якої особа, що не з'явилася, є матеріально або по службі залежним, –

штраф до п'ятдесяти рублів» [27, с. 339].

У ч. 1 ст. 87 КК УСРР 1927 р. є склад злочину відмова свідка від давання показань слідчому і судовому органу. Фактично передбачена кримінальна відповідальність свідка від виконання покладеного на нього обов'язку. Проте, як ми бачимо, стосовно вказаної відповідальності законодавець у порівнянні з приписами ст. 172 Кримінального уложення зробив крок назад: по-перше, в одній статті об'єднав різні склади злочинів; по-друге, створив норми, які стали складнішими для їх застосування правозастосовними органами.

Об'єктом складу злочину, який нас цікавить в ч. 1 цієї статті, були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині виконання обов'язків свідка.

Об'єктивною стороною складу злочину, що нас цікавить у ч. 1 цієї статті, були активні дії, які виразились у відмові давати показання слідчому або судовому органу.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 87 КК УСРР 1927 р. (у частині, що нас цікавить) був свідок.

Суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася виною у виді прямого умислу. Про це свідчить зазначений злочин, який відноситься до злочинів з формальним складом.

Стосовно ч. 2 ст. 87 КК УСРР 1927 р., то в ній склад злочину, що нас цікавить був сформульований таким чином: «...або відмова від виконання обов'язків...» зрозуміло, що експертом, перекладачем або понятим.

Об'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 87 КК УСРР 1927 р., були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині виконання обов'язків експерта, перекладача або понятого.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбачена у ч. 2 ст. 87 КК УСРР, в частині, що нас цікавить, характеризувалась активними діями – відмовою від виконання покладених на них обов'язків.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 87 КК УСРР, були: експерт, перекладач, понятий.

Суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася умисною виною. Вид умислу був прямий.

Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. був прийнятий Кримінальний кодекс УРСР і був введений у дію 1 квітня 1961 р. [28].

У главі VIII «Злочини проти правосуддя» ст. 179 КК України, яка мала назву «Злісне ухилення свідка, експерта, або перекладача від явки або відмова від дачі показань чи виконання покладених на них обов'язків» була передбачена відповідальність за «...відмову свідка від дачі показань чи відмова експерта або перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків» [28]. Ці дії каралися виправними роботами на строк до шести місяців або штрафом у розмірі до ста рублів або громадським осудом [28].

Безпосереднім об'єктом цього злочину, що нас цікавить були суспільні відносини, які забезпечували умови з охорони правосуддя в частині отримання показань свідка, а також виконання експертом або перекладачем покладених на них обов'язків.

Об'єктивна сторона злочину, що в цій статті нас цікавить характеризується такими діями як: 1) відмовою свідка від дачі показань; 2) відмовою експерта або перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків.

Суб'єктом цього злочину міг бути: свідок, експерт або перекладач.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризувалася прямим умислом.

Як ми бачимо, що відбувається декриміналізація відповідальності понятого. Натомість стосовно свідка настала відповідальність за відмову від дачі показань, а стосовно експерта або перекладача залишилася відповідальність за відмову від виконання покладених на них обов'язків

У відповідності з Законом СРСР від 02 листопада 1989 р. «Про відповідальність за неповагу до суду» Указом Президії Верховної Ради Української РСР були внесені зміни до ст. 179 КК УРСР і зазначена стаття отримала таку редакцію:

«Ст. 179 Відмова свідка від дачі показань чи експерта або перекладача від виконання покладених на них обов'язків.

Відмова свідка від дачі показань чи відмова експерта або перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків в суді чи при провадженні попереднього слідства або дізнання, —

карається виправними роботами на строк до шести місяців або штрафом у розмірі до трьохсот рублів» [29].

Аналіз цієї статті свідчить, що досліджуваний нами злочин законодавцем був сформульований окремо в ст. 179 КК УРСР на відміну від її попередньої редакції. Натомість відбулися зміни в об'єктивній стороні цього складу злочину. Так, вона почала характеризуватися активними діями: 1) відмова свідка від дачі показань; 2) відмова експерта або перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків; відмова свідка, експерта або перекладача могла бути усна або письмова. Крім того, словосполучення «...покладених на них обов'язків» у суді чи при провадженні попереднього слідства або дізнання» відповідає на питання «де?» і свідчить про таку нову ознаку

об'єктивної сторони, як місця вчинення злочину (витоки) [30]. Усі інші ознаки досліджуваного складу злочину не зазнали змін.

У подальшому ст. 179 КК УРСР зазнала змін стосовно її санкцій, змінений розмір штрафу з трьохсот рублів на штраф від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати [30].

Восьмий період триває з 1991 року і до сьогодні (дня кримінально-правової охорони умов, що забезпечують правосуддя в частині отримання показань свідка, а також виконання експертом або перекладачем покладених на обов'язків — це шостий період). У цей період 5 квітня 2001 р. Верховною Радою України був прийнятий Кримінальний кодекс України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р. [31]. Досліджуваний склад злочину у ньому отримав наступну редакцію:

«Ст. 385 Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків.

1. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання, — карається штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження, дізнання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді, щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [31].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що в злочині, передбаченому ст. 385 КК України 2001 р., відбулися зміни в об'єктивній стороні. Так, з диспозиції ч. 1 цієї статті зникла така ознака об'єктивної сторони цього складу злочину, як місце вчинення злочину. Натомість у ч. 1 ст. 385 КК з'явилася така ознака зовнішньої сторони, як час (витоки) вчинення злочину, адже словосполучення «...у суді або під час проведення досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання...» відповідає на питання «коли?». В той же час збіг дій, подій і обставини часу свідчить, що для цього злочину характерна і така ознака, як обстановка вчинення злочину, її витоки.

Важливо звернути увагу на те, що за цим Кодексом змінено санкцію цієї статті, а саме штраф від п'ятдесяти до трьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців. Крім того передбачено осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності за відмову від давання показань.

Ст. 385 КК України зазнала змін, внесених Законом № 2456-IV від 03.03.2005 [32], були внесені доповнення до неї. Так, після слів «досудового слідства» цю норму доповнили такою ознакою об'єктивної сторони з переліку існуючих, як час вчинення злочину «під час ... здійснення виконавчого провадження». Крім того, Законом № 890-VI від 15 січня 2009 р. до цієї статті після слів «...тимчасовою слідчою ...», було внесено наступне доповнення: «...чи тим-

часовою спеціальною комісією» [33]. Зміни, внесені до ст. 385 згідно із Законом № 890-VI від 15 січня 2009 р. визнано неконституційними згідно з Рішенням КС «№20-рп/2009 від 10 вересня 2009 р. [34].

На даний час зі ст. 385 КК України вилучено слова: «...тимчасовою спеціальною комісією...». Отже, на сьогодні такий сучасний стан досліджуваної проблеми.

Висновки. На підставі дослідження можна зробити такі підсумки:

1. Витоки та розвиток кримінального законодавства, що стосується відповідальності свідка за відмову від давання показань або відмову експерта чи перекладача від виконання покладених ним обов'язків слід з'ясувати, виходячи із історичних періодів розвитку Українського суспільства та державності.

2. Врахування історичного досвіду розвитку законодавства у досліджуваній сфері дозволяє глибше зрозуміти дійсну соціальну обумовленість існуючої кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 385 КК України.

3. Аналіз витоків та генезис кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 385 КК України, має істотне значення для розуміння суті і природи цього злочинного діяння на сучасному етапі кримінального права і практики застосування цієї кримінально-правової норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Таганцев Н.С.* Русское уголовное право. [Лекции]. Часть общая: В 2-х т. — Т. 1 / Н.С. Таганцев. — М.: Наука, 1994. — 380 с.;

2. *Сергиевский Н.Д.* Русское уголовное право: Пособие к лекции. Часть общая. / Н.Д. Сергиевский. — СПб., 1911— 286 с.

3. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка : Ок. 57000 слов (Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. — изд. испр. — М.: Рус. Яз., 1987. — 846 с.

4. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. — К.: Азимут — Україна, 2005. — 464 с.

5. Русско-украинский словарь. — Т.1: А-М. / Под ред. С.И. Головащука. — К.: Наукова думка, 1968. — 700 с.

6. *Мельниченко В.Л.* Витоки, історія кримінальної відповідальності за проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів та сучасний стан проблеми / В.Л. Мельниченко // Актуальні проблеми юридичної науки — 2012: Матеріали міжнародної науково-профілактичної конференції [«Актуальні проблеми юридичної науки — 2012»] (Київ, 14 грудня 2012 р.) / За заг. ред. В.К. Матвійчука, Ю.В. Нікітіна, М.І. Карпенка. — Київ, 2013. — С. 391-393.

7. *Мороз А.О.* Витоки та сучасний стан проблеми кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи / А.О.Мороз // Актуальні проблеми юридичної науки — 2012: Матеріали міжнародної науково-профілактичної конференції [«Актуальні проблеми юридичної науки — 2012»] (Київ, 14 грудня 2012 р.) / За заг. ред. В.К. Матвійчука, Ю.В. Нікітіна, М.І. Карпенка. — К., 2013.— С. 396-398.

8. *Грушевський С.М.* Історія України-Русі: В 11 т. — 12 кн. / С.М. Грушевський / Ред. — кол. П.С. Сохань (голова) та ін.). — К.: Наукова думка, 1991. — Т. 1. — 736 с.

9. *Субтельний Орест.* Історія України; [переклад з англ. Ю.І. Шевчука; вступ. ст. С.В. Кульчицького] / Орест Субтельний — К.: Либідь, 1991. — 512 с.

10. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В.К. Гришук. — Львів: Світ, 1992. — 165 с.

11. Амиров К.Ф., Сидоров Б.В., Харисов К.Н. Ответственность за преступное вмешательство в деятельность лиц, осуществляющих правосудие и уголовное преследование: проблемы теории и законотворчества. / К.Ф. Амиров, Б.В. Сидоров, К.Н. Харисов. — Казань, 2003. — 197 с.

12. Федоров А.В. Преступления против правосудия (вопросы истории, понятия и классификации) / А.В. Федоров. — Калуга, 2004. — 12 с.

13. Комментарий к пространной редакции Русской Правды // Российское законодательство X-XX веков : [в 9 т.] / под. общей ред. О.И. Чистякова. — М., 1984. — Т.1 : Законодательство Древней Руси. — С. 47-129.

14. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. — К. : Київ ун-т, 1968 — 170 с.

15. Хрестоматія з історії держави і права України (з найдавніших часів до кінця XX століття): У 3-х кн.; [уклад.: В.І. Батрименко, В.М. Кривоніс, В.І. Мірошніченко та ін.]; за ред. А.С. Чайковського. — К. : НАВСУ, 2000. — Кн. 1 : Розділ I—VI. — 2000. — 218 с.

16. Хрестоматія з історії держави і права України: [Навчальний посібник]. упоряд.: А.С.Чайковський (кер.) О.Л. Копиленко., В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 656 с.

17. Криміналістика: Підруч. для слухачів, ад'ютантів, викладачів вузів системи МВС України / П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтевський, П.Ю. Тимошенко; за ред. акад. П.Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1998. — 416 с.

18. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / под. общ. ред. О.И. Чистякова. — М. : Юрид. Лит., 1984.— Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. — 1986. — 511 с.

19. Российское законодательство X-XX веков : [в 9 т.]. — Т. 5 Законодательство периода расцвета абсолютизма. — М. : Юрид. лит., 1987. — 528 с.

20. Российское законодательство X-XX веков. в 6 т. Законодательство первой половины XIX века. — М. : Юрид. лит., 1988. — 432 с.

21. Российское законодательство X-XX веков. В 9-ти т. — Т. 7: Документы крестьянской реформы. — М. : Юрид. лит., 1989. — 816 с.

22. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. // Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под. ред О.И. Чистякова. — М., 1994 — Т.9. —С. 240-330.

23. Российское законодательство X-XX веков: В 9-ти т. / Под. ред. О.И. Чистякова. — М. : Юрид. лит., 1984. — Т.8. : Судебная реформа. — 1991-495 с.

24. Хрестоматія з історії держави і права України: Навчальний посібник / [упоряд.: Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко., В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук]. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 656 с.

25. Криміналістика: Підруч. для слухачів, ад'ютантів, викладачів вузів системи МВС України / П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтевський, П.Ю.Тимошенко; за ред. акад. П.Д. Біленчука. — К. : Атіка, 1998. — 416 с.

26. Уголовный кодекс УССР 1922 г. // Борьба с преступностью в УССР / Автор очерка и составитель документов профессор П.П. Михайленко. — Том первый — 1917-1925 гг. Киев.: ВШ МООН УССР, 1966. — С. 451 — 497.

27. Уголовный кодекс УССР 1927 // Борьба с преступностью в УССР / Автор очерка и составитель документов профессор П.П. Михайленко/. — Т. 2. — 1926-1967 гг. — К. : ВШ МООН УССР, 1967. — С. 310-369.

28. Кримінальний кодекс Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

29. Про внесення змін доповнень в деякі законодавчі акти Української РСР: Указ Президії і Верховної Ради Української РСР// Відомості Верховної Ради УРСР. – 1989. – № 20. – Ст. 313.

30. Про внесення змін і доповнень у деякі законодавчі акти України: Закон України від 8 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995 – № 8. – Ст. 53.

31. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

32. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 3.03.2005 р. № 2456-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 16. – Ст. 260.

33. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15.01.2009 р. № 890-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 25. – Ст. 311.

34. У справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України»: Рішення Конституційного суду України № 20-рп/2009 від 10 вересня 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 72. – Ст. 2488.

Ольховенко О.І. Витоки, історія кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача за невиконання покладених на них обов'язків

У статті проаналізовані витoki та генеза кримінальної відповідальності свідка, експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків у відповідності з історичними етапами розвитку суспільства та державності на теренах України.

Ключові слова: *витoki, історія розвитку, свідок, експерт, перекладач, понятий.*

Ольховенко О.И. Истоки, история уголовной ответственности свидетеля, эксперта или переводчика за невыполнение возложенных на них обязательств

В статье проанализированы истоки и генезис уголовной ответственности свидетеля, эксперта или переводчика от исполнения возложенных на них обязательств в соответствии с историческими этапами развития общества и государственности на территории Украины.

Ключевые слова: *истоки, история развития, свидетель, эксперт, переводчик, понятый.*

Olhovenko O.I. Origins, the history of the criminal responsibility of deponent, an expert or a translator from performing their duties

This article analyzes the origins and genesis of criminal responsibility deponent, expert or translator from performing their duties according to the historical stages of the development of the society and the statehood on the territory of Ukraine.

Keywords: *origins, development history, deponent, expert, translator, witness.*

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

П.І. Салій

старший викладач

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Проблема об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи має важливе значення для теорії кримінального права та кваліфікації досліджуваного діяння. Це робить її достатньо актуальною в сучасний період боротьби зі злочинами проти політичних та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на недоторканність житла та іншого володіння особи. Невирішеність багатьох питань, що стосуються об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, вимагає розгляду деяких загальних положень цього елементу складу злочину, без чого неможливе з'ясування цього діяння по суті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми кримінальної відповідальності за порушення недоторканності житла присвятили свої роботи Г.В. Авдеєв, П.П. Андрушко, В.Є. Гулієв, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, С.Я. Лихова, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Ф.М. Рудинський, Г.Ю. Рунов П.І. Тюрін, М.І. Хавронюк та інші вітчизняні і російські дослідники. Але більшість наукових праць стосуються всієї проблеми, а не об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України.

Мета статті полягає у з'ясуванні об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи.

Основні результати дослідження. Під об'єктивною стороною складу злочину в науці кримінального права розуміють сукупність встановлених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній процес злочинного посягання [1, с. 135].

До зовнішнього прояву діяння відносяться обов'язкові ознаки, які впливають на кваліфікацію злочину. Це:

- злочинне (суспільно небезпечне) діяння;
- злочинні (суспільно небезпечні) наслідки.

Причинний зв'язок між злочинним діянням і злочинними наслідками, які настали.

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину відносяться: способи, місце, час, знаряддя та засоби, обстановка вчинення злочинного діяння [2, с. 133].

Зовнішні ознаки (рисни) цього діяння знаходять своє відображення в законі. Адже з усіх структурних елементів складу злочину саме найбільше інформації, яка потрібна для кваліфікації діяння як злочину, містить об'єктивна

сторона. Тому чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину є важливою запорукою дотримання законності в правозастосовчій практиці правоохоронних органів та судів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності нероздільно пов'язане з встановленням в її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в ст. 162 «Порушення недоторканності житла» КК України [3, с. 57].

Дослідження вітчизняної та зарубіжної кримінально-правової літератури свідчить про те, що питанню об'єктивної сторони складу злочину як загальнотеоретичній і практичній проблемі присвячена значна кількість праць [4, с. 81; 5, с. 106-141; 6, с. 5; 7, с. 128-143; 8, с. 189-211; 9, с. 3-268; 10, с. 313-343; 11, с. 357-383; 12, с. 1-343; 13, с. 131-138; 14, с. 69-83; 15, с. 265-372; 16, с. 12-563] та інші. Це в значній мірі полегшує наше завдання, оскільки загальнотеоретичні питання, які стосуються зовнішнього прояву діяння є достатньо і глибоко дослідженими і розробленими. Вважаємо лише за доцільне уточнити складові об'єктивної сторони складу злочину в контексті загальнотеоретичних підходів. Згідно точки зору В.К. Матвійчика, до об'єктивної сторони складу злочину відносяться крім діяння (дія чи бездіяльність), необхідний причинний зв'язку між злочинним діянням і злочинними наслідками, місце, час знаряддя, спосіб, обстановка вчинення злочину, а також джерело вчинення злочину [17, с. 213-214].

Зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 162 КК України, як свідчить вивчення наукової літератури, на сьогодні не знайшла свого достатнього дослідження, вона надто складна, багатоаспектна, має істотні дискусійні в юридичному аспекті моменти, які так чи інакше впливають на законотворчу і правозастосовчу практику та теорію кримінального права. Розглянемо точки зору вітчизняних та зарубіжних дослідників стосовно об'єктивності сторони цього складу злочину. Так, Селецький С.І. вважає, що об'єктивна сторона цього складу злочину може бути виражена у незаконному проникненні в житло чи інше володіння особи, незаконному проведенні в них огляду чи обшуку, незаконному виселенні чи інших діях, що порушують недоторканність житла. Під незаконним проникненням в житло, на його думку, слід розуміти вторгнення сторонніх осіб без добровільної згоди власника та проведення обшуку особами, які мають на це право лише за певних умов, передбачених КПК України всупереч положенням цих норм. Незаконним виселенням цей автор вважає виселення з житла без рішення суду, яке вступило в законну силу [18, с. 73-74]. Цієї ж точки зору дотримується І.О. Зінченко. Крім того, цей науковець зазначає, що якщо згода на проникнення до житла сторонніх осіб була отримана в результаті насильства або погроз, то виключається і правомірність проникнення [19, с. 109-110]. В.О. Кузнецов, М.П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський, вказуючи на цю ж складову об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла, вказують також на такі дії, як самовільне вселення до чужого житла, тимчасове використання житла без згоди його власника, незаконне проведення виїмки [20, с. 132-133]. На всі вищевказані дії, передбачені об'єктивною стороною складу цього злочину вказує А.П. Бабій [21, с. 70-71]. М.І. Мельник, дотримуючись аналогічної точки зору, зазначає, що в усіх

випадках способом вчинення злочину є незаконне проникнення в житло чи інше володіння особи. Крім того, автор не обмежує поняття «інші дії, що порушують недоторканність житла громадян» самовільним вселенням до чужого житла, тимчасового використання житла без згоди його власника та незаконне проведення виїмки. Він підкреслює, що склад досліджуваного злочину можуть утворювати будь-які дії, які полягають у неправомірному проникненні у житло чи інше володіння громадянина [22, с. 131-132]. Матишевський П.С. зазначає, що всі ті дії, які складають об'єктивну сторону злочину порушення недоторканності житла, які вказані всіма вищезазначеними дослідниками [23, с. 301]. Серед підручників з кримінального права та науково-практичних коментарів до КК України, на нашу думку, елементи об'єктивної сторони цього складу злочину досить ґрунтовно проаналізував П.П. Андрушко. Як і інші дослідники, автор вказує чотири дії, визначені як альтернативні у диспозиції ч. 1 ст. 162:

- а) незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- б) незаконне проведення в них обшуку чи огляду;
- в) незаконне виселення особи з житла чи іншого її володіння;
- г) інші дії, що порушують недоторканність житла [24, с. 480-482].

Отже, можемо зробити висновок, що суспільно небезпечне діяння порушення недоторканності житла та іншого володіння особи дослідники цієї проблеми вважають як дію суб'єкта злочину.

Коротко зупинимось на структурних складових об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 162 КК України, незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи. На думку П.П. Андрушка, це будь-яке вторгнення до них проти волі особи чи нехтування нею [24, с. 480-482].

Вважаємо за необхідне зупинитись на термінологічному моменті.

Майже всі автори першою складовою об'єктивної сторони злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи, називаючи проникнення до них, не розкривають зміст цього терміну. Всі інші складові об'єктивної сторони цього злочину, зрозуміло, можуть здійснюватись через проникнення.

П.П. Андрушко під незаконним проникненням має на увазі будь-яке вторгнення в житло чи до іншого володіння особи всупереч чи з ігноруванням волі особи (таємне, відкрите, обманне) [24, с. 480-482], М.І. Мельник – будь-яке вторгнення у житло (інше володіння), здійснене всупереч волі законного володільця, за відсутності визначених законом підстав чи в порушенні встановленого законом порядку [22, с. 131]. Тобто, автори отожднюють поняття «проникнення» і «вторгнення». Щоб внести ясність у це питання, звернемось до Словника української мови, який під *проникненням* розуміє – дію за значенням проникнути, проникти. «Проникнути, проникти – удаючись до хитрощів, обману і таке інше – таємно пробиратись, прокрадатись куди-небудь» [25, с. 241]. Під терміном «вторгнення» розуміється дія за значенням вторгнутись (вторгались):

- а) те саме, що видиратись, вторгались;
- б) вриватись.

Під терміном «*вдиратись*» слід розуміти «входити, вбігати, в'їжджати куди-небудь, пробиваючись силою через певну перепону, перешкоду. Відтінок: входити, вбігати куди-небудь, навально без попередження і дозволу, здіймаючи шум» [26, с. 776].

Тому, на нашу думку, першу складову об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи доцільно сформулювати як: *незаконне проникнення або вторгнення до житла чи іншого володіння особи таємно, відкрито або шляхом обману*.

П.П. Андрушко незаконним проникненням до володіння особи вважає і вторгнення в повітряний простір над земельними ділянками, що знаходяться у володінні особи на літальних апаратах або за допомогою технічних пристроїв, здійснення з них огляду предметів, що там знаходяться [24, с. 481]. Ця думка відповідала положенню Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР (26.04.1984 р., №2 зі змінами, внесеними Постановою Пленуму) 21.06.1986 р., №8): проникнення є таємним або відкритим вторгненням в приміщення чи інше сховище або житло. Це може чинитись через подолання опору чи перешкод так і без цього і може здійснюватись за допомогою спеціальних пристроїв [27, с. 481].

Незаконний огляд, на думку М.І. Мельника, це проведення такої слідчої дії, як огляд житла чи іншого володіння особи з порушенням вимог щодо його проведення або з порушенням порядку його проведення, передбаченого ст.ст. 233-237 КПК України [22, с. 132-133].

Незаконний обшук, на думку автора, має місце тоді, коли він:

- а) проведений особою, яка не мала на це права;
- б) проведений службовою особою, яка мала на це права, але за відсутності підстав для нього або з порушенням порядку його проведення, передбаченого ст.ст. 234-236 КПК України [22, с. 130-132].

Ст. 283 КПК України передбачений випадок, коли слідчий, прокурор до постановлення ухвали слідчого судді мають право увійти до житла чи іншого володіння особи лише у випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, що утворює склад злочину [28, с. 130].

Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2004 р. (п.4 ч.1 ст. 6) передбачено, що в Указі Президента України про введення надзвичайного стану вказується перелік та межі надзвичайних заходів і вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежені із зазначенням строку цих обмежень. Пунктом 2 ч. 2 ст. 18 Закону передбачено можливість проведення таких дій як перевірка документів у громадян, а при необхідності – проведення особистого огляду, огляду транспортних засобів, речей, багажу, вантажів, службових приміщень та житла громадян [29, с. 368].

Слід погодитись з позицією С.Я. Лихової [30, с. 287], що дозвіл (згода) на проникнення в житло чи інше володіння особи (коли не має законних підстав для такого проникнення без згоди) має надаватись лише законним володільцем житла. Крім того І.І. Присяжнюк зазначає, що до законних володіль-

ців можуть належати повнолітні і дієздатні особи. У разі, якщо їх кілька, потрібна згода всіх [31, с. 119]. Дуже слушною, на наш погляд, є думка дослідниці В.Ю. Малахової, яка підкреслює, що для проникнення до житла необхідно ясно видима згода всіх дієздатних осіб, які в цьому жили законно проживають [32, с. 15].

Інші дії, які порушують недоторканність житла чи іншого володіння особи. Під ними дослідники розуміють такі:

На думку П.П. Андрушка, це:

- незаконне виселення особи з житла чи іншого її володіння;
- незаконне вселення до житла;
- незаконне тимчасове користування ним;
- незаконне проведення виїмки [24, с. 482].

Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко до них відносять ще «самовільне вселення» [33, с. 132].

П.С. Матишевський окремо вказує на незаконну ночівлю [23, с. 301]. М.І. Мельник не обмежує незаконні дії вищевказаними, а підкреслює, що «інші дії» — це будь-які дії, що полягають у неправомірному проникненні у житло чи інше володіння [22, с. 362].

Коротко зупинимось на деяких з них.

В умовах трансформації пострадянських суспільних систем республік колишнього СРСР в силу різних об'єктивних та суб'єктивних причин певна кількість мешканців стали особами без певного місця проживання, безхатченками. Відчутною соціальною проблемою стало самовільне вселення вищевказаних осіб в дачні будинки, на земельні ділянки та садові товариства громадян. Проблемі незаконного проживання на цих об'єктах, вчинення з них крадіжок, спричинення пожеж присвячене дисертаційне дослідження російського автора Г.В. Авдєєва [34, с. 69-72].

Незаконне виселення особи з житла.

Згідно ст. 47 Конституції України ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду [35, с. 10].

Нині діючим Житловим кодексом України від 30.06.1983 № 5464-X у ст. 109 передбачає такі види виселення:

- із наданням іншого упорядкованого житлового приміщення;
- з наданням іншого жилого приміщення;
- без надання жилого приміщення [36, с. 16].

Діюче законодавство України (цивільне, житлове, про виконавче провадження) визначає підстави та порядок виселення. Такий захід є крайнім, про що йшла мова в конституційній нормі.

Виселення в адміністративному порядку із санкції прокурора осіб, які самовільно зайняли житло або проживають у будинках, яким загрожує обвал, суперечить цій нормі.

Отже, незаконне виселення — це виселення з житлового приміщення за відсутності законних підстав, чи з порушенням встановленої законом процедури. Зрозуміло, що предметом злочину порушення недоторканності житла в

даному випадку інше володіння особи не є, оскільки мова йде лише про житло – приміщення, що придатне до проживання і в якому особа мешкає.

До інших дій, які порушують недоторканність та іншого володіння особи всі автори, які аналізують склад цього злочину, відносять незаконне проведено виймки. Ця слідча дія була встановлена ст. 178 КПК України 1961 р. У новому КПК України така слідча дія відсутня. Натомість у гл. XXI «Негласні слідчі (розшукові) дії, § 3 «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій» є ст. 267 «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи». Згідно цієї статті слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою:

– виявлення і фіксація слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;

– виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;

– виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;

– виявлення осіб, які розшукуються;

– встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Таке обстеження проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК України [28, с. 148].

До «інших дій, що порушують недоторканність житла» дослідники також відносять:

а) незаконне виселення в житла;

б) незаконне використання житла;

в) незаконна відмова залишити житло.

Останнє порушення є пасивним, тобто має місце злочинна бездіяльність.

Отже, слід зазначити, що всі зазначені порушення недоторканності житла можуть здійснюватись:

а) правоохоронними органами, які проводять дізнання та досудове розслідування або виконують рішення судів про обернення стягнення на майно (в даному випадку житло та інше володіння особи) в порядку цивільно-правової відповідальності, а також рішення судів про виселення з житла на підставах, встановлених ст.ст. 109-117 Житлового кодексу УРСР [36, с. 215-216];

б) приватними особами, тобто особами, порушення, якими недоторканності житла або іншого володіння особи не пов'язане з їх службовою діяльністю, а вчинене ними з хуліганських мотивів чи з метою незаконного вселення або користування, або у зв'язку з відмовою залишити житло на вимогу законного володільця.

Іншими діями, якими може порушуватись недоторканність житла чи іншого володіння особи, є дії, пов'язані з несанкціонованим проникненням до них і які порушують законний порядок здійснення такого проникнення. Несанкціоноване проникнення в житло чи інше володіння особи, порядок його вчинення, передбачені Законом України «Про житлового комунальні послуги» (ст. 17) [37, с. 17].

До таких дій, пов'язаних з несанкціонованим доступом (без отримання згоди володільця житла та іншого володіння особи – споживача житлово-комунальних послуг) в житло чи інше володіння особи у невідкладних випадках, належать дії пов'язані з врятуванням життя людей та майна для проведення в них огляду та ліквідацію аварій.

Якщо споживач відсутній і при цьому немає можливості встановити зв'язок з ним з метою його не поінформування про необхідність негайного прибуття до приміщення він відмовляється допустити в займані ним приміщення представників виконавця/виробника і при цьому є об'єктивні підстави. У випадку, коли аварія, неполадки, які унеможливають надання житлово-комунальних послуг іншим споживачам, відбулися саме в цих приміщеннях, – доступ у приміщення відбуваються без отримання згоди споживача.

Порядок такого несанкціонованого доступу встановлено ст. 17 Закону [37, с. 17].

Згідно Кодексу цивільного захисту України під час гасіння пожеж працівники пожежної охорони мають право на безперешкодний доступ у всі жилі, виробничі та інші приміщення. Відповідальність за дотримання порядку доступу до житла чи іншого володіння особи під час гасіння пожежі покладається на керівника гасіння пожежі [38, с. 1864-1865].

Стаття 11 Закону України «Про виконавче провадження» встановлено порядок доступу державного виконавця до житла чи іншого володіння особи на земельні ділянки у процесі виконання вмотивованого рішення суду про обертання стягнення на майно боржника [39, с. 200].

Згідно Кодексу цивільного захисту України працівники державних та комунальних рятувальних служб у випадку здійснення заходів щодо запобігання виконання і ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків мають право безперешкодного доступу на об'єкти і території з метою виконання робіт, пов'язаних з ліквідацією надзвичайних ситуацій [38, с. 1878-1880].

Деякі автори, зокрема К.Л. Акоев, критично ставляться до такого елемента об'єктивної сторони злочину порушення недоторканності житла, як «інші дії, що порушують недоторканність житла» [40, с. 110], аргументуючи таку позицію тим, що цей термін носить оцінюючий характер і зміст якого важко встановити правоохоронцям та судам.

На думку автора, «інші дії, що порушують недоторканність житла» охоплюються таким елементом об'єктивної сторони складу цього злочину як «незаконне проникнення» [40, с. 110]. Ми не погоджуємося з такою позицією. На нашу думку, навпаки, зміст норми дозволяє не обмежуватись вказаними в ч. 1 ст. 162 КК України діями, оскільки не можна виключати можливість появи нових дій, пов'язаних насамперед з технічним прогресом.

Інші (факультативні) ознаки об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла.

Розглянемо загальнотеоретичні підходи кримінально-правової науки до них.

Спосіб – це сукупність заходів і методів, які використовує суб'єкт злочину в процесі вчинення свого злочинного наміру [41, с. 94-95].

Засіб вчинення – це речі, за допомогою яких вчиняється злочин [41, с. 94-95].

Місце вчинення – це певна територія, де було почато і/або закінчено злочинне діяння і / або настали злочинні наслідки [41, с. 94-95].

Час вчинення – це певна частина року, місяця, тижня, доби або наявність соціальних подій, що можуть мати загальне часове значення [41, с. 94-95].

Обстановка вчинення – це певна сукупність зовнішніх обставин, які вказані в законі і додатково характеризують злочин [41, с. 94-95].

На нашу думку, вчинення злочину порушення недоторканності житла загальнонебезпечним способом є обтяжуючою кримінальну відповідальність обставиною. Крім того проникнення в житло чи інше володіння особи може бути відкрите, таємне чи вчинене обманним шляхом.

Використання засобу вчинення проникнення в житло чи інше володіння особи, наприклад, холодної чи вогнепальної зброї для погроз, яка знаходиться в незаконному володінні суб'єкта злочину створює склад іншого злочину, пов'язаного з незаконним придбанням, виготовленням і зберіганням холодної або вогнепальної зброї.

Час вчинення злочину також може створити обтяжуючу кримінальну відповідальність обставину у разі, якщо порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи вчинено в умовах надзвичайного стану, з використанням умов громадського або стихійного лиха.

Місце вчинення стосується предмета злочину.

Висновок. Вважаємо за доцільне запропонувати законодавцю внести такі зміни в зміст ст. 162КК України.

1. Елемент об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла «незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи» пропонуємо викласти в редакції: «незаконне проникнення чи вторгнення до житла чи іншого володіння особи».

2. Елемент об'єктивної сторони складу цього злочину «незаконне проведення в них огляду чи обшуку пропонуємо в редакції: «незаконне проведення в них огляду, обшуку, негласних слідчих (розшукових) дій».

3. Елемент об'єктивної сторони «інші дії, що порушують недоторканність житла громадян» пропонуємо викласти в редакції: «інші діяння, що порушують недоторканність житла чи іншого володіння особи».

4. В кримінально-правовій науці наявність суспільно-небезпечних наслідків злочину або їх відсутність розмежовує злочини на злочини з матеріальним та злочини з формальним складом. Стаття 162 КК України не пов'язує передбачені в її санкції покарання з настанням будь-яких суспільно-небезпечних наслідків. Отже, можна стверджувати, що злочин порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи є злочином з формальним складом. Тобто, для того, щоб встановити, що злочин є закінченим, необхідно з'ясувати, чи особа виконала всі зазначені в диспозиції статті дії незалежно від того, наступили суспільно шкідливі наслідки чи ні. А наслідки, в разі їх наявності, можуть полягати, наприклад, в моральній шкоді, завданій протиправним проникненням або вторгненням в житло чи інше володіння особи, витоком конфі-

денційної інформації про приватне та особисте життя проживаючих або перебуваючих у них осіб тощо. Завдання моральної шкоди може спричинити погіршення здоров'я, тобто наслідки, що є обставиною, яка обтяжує кримінальну відповідальність.

Відсутність суспільно небезпечних наслідків не усуває складу злочину порушення недоторканності житла. У формальному складі злочину причинний зв'язок між злочинним діянням і злочинним наслідком відсутній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П. С. Маги шевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
2. *Бажанов М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Бажанов // Уголовное право УССР. Часть Общая: Учебник / [Ю.В. Александров, А.М. Якуллов, М.И. Бажанов и др.]; под ред. В.В. Сташиса, А.М. Акулова. – К. : Выща школа, 1984. – С. 81-87.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04. 2001 року. – К. : Атака, 2001. – 160 с.
4. *Бурчак Ф.Г., Фесенко Е.В.* Объективная сторона преступления / Ф.Г. Бурчак, Е.В. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. / [отв. ред. А.Я. Светлов, В.В. Сташис]. – К. : Наукова думка, 1985. – 448 с.
5. *Гришаев П.И.* Объективная сторона преступления. / П.И. Гришаев // Советское уголовное право. Часть Общая. Учебное пособие. – М. : ВЮЗИ, 1961. – 147 с.
6. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 244 с.
7. *Коржанський М.Й.* Об'єктивна сторона злочину / М.Й. Коржанський // Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанський. – К. : Атака, 2001. – С. 189-211.
8. *Кудрявцев В.Н.* Правовое поведение: Норма и патология / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 288 с.
9. *Малинин В.Б.* Причинная связь в уголовном праве / В.Б. Малинин. – СПб : Юридический центр Пресс, 2000. – 343 с.
10. *Наумов А.В.* Объективная сторона преступления / А.В. Наумов // Российское уголовное право: Курс лекций: В 3-х т. – Т.1: Общая часть. – 4-е изд. перераб. и доп. – М. : Волтерес клувер, 2007. – С. 313-343.
11. *Номоконов В.А.* Объективная сторона преступления / Номоконов В.А. // Полный курс уголовного права: В 5-ти т. / Под ред. А.И. Коробейникова. – т. 1: Преступление и наказание. – СПб : Юридический центр Пресс, 2008. – С. 357-383.
12. *Петин И.А.* Механизм преступного насилия / И.А. Петин. – СПб : Юридический центр Пресс, 2004. – 343 с.
13. *Пионтковский А.А.* Объективная сторона состава преступления / Пионтковский А.А. // Курс советского уголовного права: Общая часть: В 6-ти т. / [редкол.: А.А. Пионтковский и др.]. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – С. 131-183.
14. *Семенцова И.А.* Объективная сторона преступления / И.А. Семенцова // Уголовное право: общее право: Общая часть. Серия «Сдаем экзамен». – Ростов н/Д. : Феникс, 2003. – С. 69-83.
15. *Таганцев Н.С.* Преступная деятельность / Н.С. Таганцев // Русское уголовное право: Лекции. Общая часть: В 2-х т. – М. : Наука, 1994. – Т. 1. – С. 265-372.

16. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М. : Институт международного права и экономики им. Грибоедова, 2001. – 570 с.

17. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

18. *Селецький С.І.* Кримінальне право України. Особлива частина: Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 504 с.

19. Кримінальне право України: Особлива частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін. / За ред. М.І. Бажанова, В.Я. Тація, В.В. Сташиса. – К. : Юрінком Інтер; Х. : Право, 2002. – 496 с.

20. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / В.О. Кузнецов, М.П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський. – К. : Істина, 2005. – 380 с.

21. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За заг. ред. Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.

22. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 3-те вид., перероб. та допов. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2004. – 1056 с.

23. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., перероб. та допов. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с.

24. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: : У 2-х т. – Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алеута; КНПБ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

25. Словник української мови. – Т. 8. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1977. – С. 920.

26. Словник української мови. – Т. 1. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1971. – С. 799.

27. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 26 апреля 1984 года № 2 «О некоторых вопросах, возникающих в судебной практике при применении Указов Президиума Верховного СССР от 26 апреля 1982 года» с изменениями, внесенными постановлением Пленума от 21 июня 1985 года №8 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924-1986 / ред В. И. Терещилова; сост.: Е.А. Смоленцев, Г.И. Бушуев, В.И. Замятин. – М. : Изд-во «Известия Советов народных депутатов», 1987. – 1059 с.

28. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. станом на 1 січня 2013 року: Право, 2013. – 344 с.

29. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р., №1599-III. Відомості Верховної Ради України, 2000 р., №21. – 162.

30. *Лихова С.Я.* Злочини у сфері реалізація громадянських та соціальних прав і свобод людини і громадянина. (Розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.

31. *Присяжнюк І.І.* Кримінальна відповідальність за порушення недоторканості житла або іншого володіння особи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / І.І. Присяжнюк; Інститут держави і права імені В.М. Корецького. – К., 2010. – 232 с.

32. Малахова В.Ю. Уголовно-правовая охрана неприкосновенности жилища в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 120008 / В.Ю. Малахова; ; Моск. акад. МВД России. – М., 2001. – 161 с.

33. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В. Акименко та ін. – вид. 2-ге, перероб. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Климента. – К. : Атака, 2008. – 712 с.

34. Государственное учреждение Всероссийский научно-исследовательский институт МВД России, Авдеев Г.В. Предупреждение краж, совершенных на дачных участках и в садовых товариществах: дис... канд.юрид.наук. – М., 2009 / (На правах рукописи). – 162 с.

35. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Офіційне видання. – Міністерство юстиції України. Українська правнича функція. – К., 1996. – 56 с.

36. Житловий кодекс України. Україна. Закони. Чинні кодекси і закони України / [уклад. Ю.П. Єлісєвєнко]. – К. : Махаон, 2003. – 976 с.

37. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24.06.2004 р. № 1875-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004, №47. – Ст. 514

38. Кодекс цивільного захисту України. Закон України від 2 жовтня 2012 р. №5403-VI // Відомості Верховної ради України. – 2013, № 34-35. – Ст.458.

39. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIX // Відомості Верховної Ради України, 1999, №24. – Ст. 207.

35. Про аварійно-рятувальні служби: Закон України від 24.12.1999 р., № 1281-XIV // Відомості Верховної Ради України, 2000, №4. – Ст. 25.

40. Акоев К.А. Неприкосновенность жилища как объект уголовно-правовой охрана / К.Л. Акоев // Проблемы уголовной политики и уголовного права: межвуз. сб. науч. тр. / МВД Российской Федерации; [отв. ред. А.В. Наумов]. – М., 1994. – С. 110.

41. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Відп. редактор заслужений діяч науки і техніки України, Стрельцов Є.Л. – Х. : Одисей, 2010. – 328 с.

Салій П.І. Об'єктивна сторона складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи

У статті розглядається питання об'єктивної сторони складу злочину порушення недоторканності житла. Проводиться аналіз об'єктивної сторони складу цього злочину, передбаченого ст. 162 КК України, пропонується внести зміни в текст цієї статті.

Ключові слова: склад злочину, володіння особи, недоторканність житла, об'єктивна сторона.

Салій П.И. Объективная сторона преступления нарушение неприкосновенности жилища и иного владения лиц

В статье рассматривается вопрос объективной стороны состава преступления нарушение неприкосновенности жилища. Проводится анализ объективной стороны состава этого преступления, предусмотренного ст. 162 УК Украины, предлагается внести изменения в текст этой статьи.

Ключевые слова: состав преступления, владение лица, неприкосновенность жилища, объективная сторона.

Salij PI The objective of the offense of trespassing and other possessions of persons

The article discusses the objective side of the crime of trespassing. The analysis of the objective side of the crime under Art. 162 of the Criminal Code, it is proposed to amend the text of the article.

Keywords: *the offense, possession of a person, inviolability of the home, the objective side.*

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013.

**ПОРУШЕННЯ СТАТУТНИХ ПРАВИЛ
ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗА ВІДСУТНОСТІ
ВІДНОСИН ПІДЛЕГЛОСТІ: МЕТОДИКА
РОЗСЛІДУВАННЯ ЦИХ ЗЛОЧИНІВ**

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»,
полковник юстиції запасу*

Постановка проблеми. Будь-який військовий злочин безпосередньо посягає на конкретні суспільні відносини, які становлять частину порядку виконання обов'язків військової служби.

Вивчення стану і причин вчинення військовослужбовцями військових злочинів свідчить, що порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями продовжує залишатись одним із найпоширеніших злочинів.

За даними Державної судової адміністрації України кількість засуджених протягом 2001–2011 військовослужбовців за вчинення злочинів, передбачених ст. 406 Кримінального кодексу України, становить 1461 особа, що є найбільшою порівняно з іншими видами військових злочинів. Щодо моральної і матеріальної шкоди, якої завдають злочини цієї категорії, то вона не піддається обчисленню. Саме тому злочини, спрямовані на порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, за своєю актуальністю варто поставити на перше місце серед інших військових злочинів.

Під діянням, передбаченим ст. 406 КК, слід розуміти умисні, заборонені цією статтею дії суб'єкта, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони закріпленого в чинному законодавстві порядку взаємовідносин між військовослужбовцями під час несення або проходження військової служби або військовозобов'язаними чи резервістами під час проходження ними зборів або підготовки за відсутності між ними відносин підлеглості, які характеризуються: завдаванням побоїв чи вчиненням іншого насильства; реальною погрозою застосування різних видів фізичного або психічного насильства; повторністю таких дій щодо однієї або кількох осіб; заподіянням легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень; знущанням або

глумленням; вчиненням таких дій групою осіб або із застосуванням зброї; завдаванням тяжких наслідків; спричиненням самогубства або замахом на самогубство, тяжких тілесних ушкоджень або смерті.

Родовим об'єктом складу злочинів, передбачених ст. 406 КК, є суспільні відносини з охорони умов, що забезпечують установлений чинним законодавством порядок несення або проходження військової служби та проходження зборів або підготовки військовозобов'язаними і резервістами.

Безпосереднім об'єктом цього складу злочинів є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони закріпленого в чинному законодавстві порядку взаємовідносин між військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами, що не перебувають між собою у відносинах підлеглості. *Додатковим безпосереднім об'єктом* цього діяння є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони їх життя, здоров'я, честі, особистої гідності, власності.

Об'єктивна сторона складу злочинів, передбачених ст. 406 КК, характеризується не лише активними діями, наслідками, необхідним причинним зв'язком між дією і наслідками, які наявні у визначених об'єктивних умовах, а й місцем, часом, обстановкою, способами, а також знаряддями вчинення злочинів.

Під такою ознакою, як час вчинення злочину (ч. 1 ст. 406 КК) слід розуміти той проміжок часу, коли особа проходить військову службу, навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори або підготовку.

Згідно зі ст. 406 КК, підлягають відповідальності дії, які були вчинені в зв'язку з виконанням потерпілим обов'язків військової служби; не тільки з виконанням таких обов'язків, а й інших з боку винного мотивів; не в зв'язку і не під час виконання обов'язків військової служби, проте супроводжувалися з боку винного проявом явної неповаги до військового колективу, грубим порушенням внутрішнього розпорядку у військовій частині (підрозділі), нормального відпочинку чи дозвілля особового складу.

Існуюча судова практика розгляду кримінальних справ зазначеної категорії свідчить про різне трактування і як наслідок застосування окремих положень ст. 406 КК як щодо завдання побоїв чи вчинення іншого насильства, так і кваліфікуючих ознак зазначеного злочину в правозастосовній діяльності.

Під іншим насильством у контексті ч. 1 ст. 406 КК необхідно сприймати різні види фізичного впливу на потерпілого, які не є побоями, під якими розуміють неодноразові удари, що були завдані в один час одному потерпілому і не пов'язані з заподіянням тілесних ушкоджень: ляпас, штовхання, викручування рук, ніг, стискування статевих органів, зв'язування чи інше позбавлення волі, насильницьке вчинення сексуальних розбещень, а також реальної погрози застосування різних видів фізичного насильства, пов'язані з вимогами до потерпілого виконувати замість винного ті чи інші обов'язки військової служби, надати йому особисті послуги, передати для споживання чи користування продукти або інші предмети, що належать потерпілому на правах приватної власності, вартість якої не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, або видані у користування тощо.

Зокрема, під іншим насильством передбачаються дії, поєднані з приниженням честі і гідності чи погрозою їх реального застосування щодо військово-

вослужбовця або військовозобов'язаного чи резервіста під час проходження передбачених чинним законодавством зборів або підготовки, виражені в фізичній або моральній формі.

Вчинення іншого насильства в будь-якому його прояві, обумовлене намаганням винного порушити закріплений порядок військових взаємовідносин, необхідно визнавати діянням, що являє собою доволі високий ступінь суспільної небезпеки, і кваліфікувати за ч. 1 ст. 406 КК як таке, що посягає на охоронювані кримінальним законом інтереси військової служби.

Під ознакою завдання побоїв чи вчинення іншого насильства щодо кількох осіб слід розуміти вчинення цих дій щодо двох або більше осіб як одночасно, так і в різний час.

Під знущанням слід розуміти дії, пов'язані з багаторазовим завданням фізичного болю, зокрема й із застосуванням термічного впливу або моральних страждань щодо потерпілого, пов'язаного з позбавленням їжі, води, сну тощо, які мають місце упродовж тривалого часу і вперто не припиняються.

Глумлення – це дії, які супроводжуються демонстративною зневагою щодо загальноприйнятих норм моралі, проявом безсоромності, які полягають у вчиненні образливих щодо потерпілого дій або в примушуванні останнього вчиняти такі дії, які цинічно принижують його честь і гідність, і потерпілий не в змозі їх припинити через свій безпомічний стан.

Тому кваліфікуючі ознаки ч. 2 ст. 406 КК знущання та глумлення є оціночними поняттями, і питання про їх наявність вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин кримінального провадження.

Чітке визначення, зокрема, кваліфікуючих ознак, передбачених диспозицією ч. 2 ст. 406 КК (знущання, глумлення), сприяє їх однозначному трактуванню під час вирішення питання щодо вірної кваліфікації дій винного в разі порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що має характер знущання або глумлення, а частини 3, що спричинили тяжкі наслідки, також сприяє і диференціації покарання.

Тяжкими наслідками, передбаченими ч. 3 ст. 406 КК, має бути визнано заподіяння потерпілому умисного тяжкого тілесного ушкодження, його вбивство через необережність, доведення до самогубства, самовільне залишення потерпілим військової частини або місця служби чи дезертирство, здійснення насильства в формі катування (мордування), спричинення мук, виникнення конфлікту між окремими групами військовослужбовців, які не перебувають у відносинах підлеглості, завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, які є результатом порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, психічне захворювання потерпілого, а також знищення чи пошкодження бойової техніки чи іншого військового майна, що завдало значної шкоди державі, зниження бойової готовності підрозділу чи військової частини, зрив виконання бойового завдання, виникнення у військовій частині масових заворушень тощо.

Тяжким наслідком повинен розцінюватися і замах потерпілого на самогубство в результаті здійснених щодо нього нестатутних насильницьких дій. При цьому не має значення, чи спричинив цей замах будь-яку шкоду для здоров'я потерпілого, чи шкідливих наслідків не настало. В такому випадку реальна спроба самогубства сама по собі свідчить про те, що нестатутними діями потерпілого доведено до крайнього ступеня відчаю, і він змушений вдаватися до такої міри, як позбавлення себе життя. За таких обставин кваліфікація дій правопорушника має здійснюватися за ч. 3 ст. 406 і ст. 15, ч. 1 ст. 120 КК.

Тяжкими наслідками слід визнавати і випадки заподіяння собі потерпілим самокалічення (тілесних ушкоджень) на знак протесту проти здійснюваного над ним насильства, з метою звернути на це увагу військового командування, добитися переведення в іншу військову частину тощо.

До тяжких наслідків повинні належати й факти нестатутних взаємовідносин, вчинені з особливою жорстокістю, які передбачають відповідальність за побої й інше насильство над військовослужбовцем, передбачені ч. 1 ст. 406 КК, коли такі дії мають надзвичайно, винятково жорстокий, нещадний, неприродний та вишуканий характер, які супроводжуються заподіянням особливих додаткових і (або) нестерпних фізичних та (або) психічних мук і (або) моральних страждань потерпілому чи його близьким, що має характер знущання, яке переростає в тортури або глумлення над військовослужбовцем у формі садизму.

Під групою осіб слід розуміти порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості у виді діянь, передбачених частинами першою або другою ст. 406 КК, що учиняються спільно двома і більше військовослужбовцями, які об'єднані єдиним умислом, вчинені як за попередньою домовленістю винних осіб між собою, так і без такої домовленості з розумінням кожним із них тієї обставини, що нестатутні дії учиняються ними в групі з іншими.

Із застосуванням зброї слід розуміти предмети, спеціально призначені для знищення живої цілі, як заводського виготовлення, так і саморобні, які застосовуються для заподіяння тілесних ушкоджень, а також як засіб психічного впливу при іншому насильстві, коли винний із застосуванням чи шляхом погрози зброєю примушує потерпілого здійснити дії, які з боку винного є порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ч. 1 ст. 406 КК, ч. 2 ст. 406 КК – за ознаками вчинення щодо кількох осіб, що має характер знущання або глумлення, ч. 3 ст. 406 КК – за ознаками вчинені групою осіб, або із застосуванням зброї, характеризується умисною виною, а стосовно злочинів, передбачених ч. 2 ст. 406 КК, за ознаками заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, ч. 3 ст. 406 КК – за ознакою спричинення тяжких наслідків, характеризується виною у вигляді прямого умислу до дій, а щодо наслідків – у вигляді прямого або непрямого умислу, або у формі необережності.

При цьому мотиви дій винного за умисним порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості на кваліфікацію цього злочину не впливають.

Суб'єктами злочинів, передбаченого ст. 406 КК, можуть бути тільки військовослужбовці Збройних сил України та інших військових формувань, а також інші особи, визначені законом, за відсутності між ними відносин підлеглості, що є громадянами України, з віку призову або прийняття на військову службу (з 18 років), курсанти і слухачі вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають структурні підрозділи, що за програмами здійснюють підготовку офіцерського складу, починаючи з 17 років, у тому числі ті, яким 17 років виповнюється в рік початку військової служби в разі зарахування їх на перший та наступні курси навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У радянський період 1917–1991 рр. питання кримінально – правової характеристики військових злочинів, методики їх розслідування досліджувала ціла плеяда науковців того часу, серед них: Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражнік, Н.В. Васильєв, А.А. Герцензон, Н.І. Загородніков, С.М. Іншаков, А.С. Кобліков, В.Н. Кудрявцев, В.І. Курляндський, Р.А. Лопухов, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, А.А. Піонтковський, А.Н. Полев, Є.В. Прокопович, В.В. Романов, А.С. Самойлов, А.А. Тер-Акопов, Б.С. Утєвський, В.М. Чхквадзе, В.П. Шупленков та інші.

За період незалежності України проблемам військової злочинності приділяють увагу такі вчені, як: С.В. Албул, Г.В. Андрусів, В.М. Білоконеv, П.П. Богуцький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, В.К. Грищук, В.С. Давиденко, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, Є.С. Ковалєвська, Ю.Б. Курилюк, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, Є.В. Нарожна, М.І. Панов, І.О. Папуша, Є.Б. Пузирєвський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі, Н.І. Щегель та інші.

Мета статті полягає в спробі автора викласти методику розслідування злочинів, передбачених ст. 406 КК України, творчо опрацювавши ті надбання, які вже були напрацьовані раніше

Основні результати дослідження. Ведучи мову про злочинні порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, результатом цього злочину, як правило, є побої й тілесні ушкодження, які завдаються потерпілому. У всіх випадках має місце характерний механізм слідоутворення в результаті контакту ударних частин кінцівок нападника, знярядь із тілом потерпілого, знярядь злочину з тілом особи, яка спричинила тілесні ушкодження та з тілом потерпілого, їх одягом, з речами на місці вчинення злочину. Сліди, які виникають при цьому – це тілесні ушкодження, кров, мікросліди накладень, нашарувань та інші пошкодження на речах у вигляді проколів, подряпин, сліди перебування людини на місці події: сліди ніг, рук (статичні та динамічні), залишені або принесені речі.

Спосіб вчинення злочинів, передбачених ст. 406 КК, виявляється в заповідянні побоїв, іншого насильства, тілесних ушкоджень з мотивів підкреслити свою удавану перевагу над військовослужбовцями, які пізніше призовані на строкову військову службу, з особистої неприязні, ворожнечі.

Особливості початку досудового розслідування, формування слідчих версій на початковій стадії досудового розслідування.

Передує початку досудового розслідування кримінального провадження:

— отримання компетентним органом повідомлення або заяви про вчинення злочину;

— вживання за необхідності заходів щодо запобігання або припинення злочину, а також щодо закріплення слідів його вчинення;

— розгляд питання про наявність підстав для передачі заяви (повідомлення) до іншого органу (військової службової особи);

— розгляд заяви /повідомлення/ по суті, витребування за необхідності додаткових матеріалів та пояснень;

— прийняття рішення про внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

В умовах армійської реальності інформація про вчинення порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями надходить із різних джерел. Головними з них є.

1) Повідомлення про травми на підставі позастатутних взаємовідносин із військово-медичних лікувальних закладів, а також із документів, якими є журнал обліку травматизму, історії хвороб, амбулаторні карти, медичні книжки, журнали обліку хворих, протоколи засідань комісій з боротьби з травматизмом, звіти медичних служб.

2) Повідомлення командирів військових частин, закладів про факти позастатутних взаємовідносин у день їх вчинення.

3) Повідомлення начальників гарнізонів, відділів військової контррозвідки Служби безпеки України, армійської і флотської громадськості.

4) Матеріали планових цільових прокурорських перевірок.

5) Матеріали кримінальних проваджень при розслідуванні інших злочинів, таких як самовільне залишення військової частини, дезертирство та ін.

6) Живе, безпосереднє спілкування з людьми – найнадійніше джерело інформації (лекції, правові інформації, індивідуальні бесіди з військовослужбовцями).

7) Скарги, листи, заяви військовослужбовців, членів їхніх сімей про факти позастатутних відносин.

Під час розслідування будь-якого зі злочинів, які посягають на порядок статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, для того щоб забезпечити його належну якість, встановлення всіх кваліфікуючих ознак та інших обставин, а також провести досудове розслідування у встановлений законом термін, необхідно перш за все чітко окреслити коло обставин, які підлягають доказуванню у справі. Загалом ці обставини вказані в ст. 91 КПК України 2012 р.

Щодо статутних правил, їх порушення, взаємовідносин між військовослужбовцями необхідно виділити коло обставин, які підлягають доказуванню, а саме:

1. Обставини, що стосуються події злочину:

— яка злочинна подія відбулася (що вчинено);

- де відбулась подія;
- коли було вчинено злочин;
- які положення статутів Збройних сил України порушено.

2. Обставини, що стосуються механізму події (спосіб вчинення злочину):

А) Які тілесні ушкодження спричинено потерпілому, їх кількість, розміщення, яка тяжкість кожного ушкодження.

Б) Чим, за допомогою якого знаряддя або зброї було завдано тілесних ушкоджень.

В) Яким чином заподіювались побої, правою чи лівою рукою (ногою), їх напрямом, сила. Яка кількість ударів.

Під час з'ясування форм і обставин насильства слід пам'ятати, що це може бути фізичне і психічне насильство.

Зокрема, до фізичного насильства практика відносить:

— побої – завдання двох і більше ударів зі спричиненням фізичного болю;

— ляпаса та інші одиничні удари;

— відштовхування;

— «хапання за груди»;

— зв'язування та інше насильницьке позбавлення волі;

— удари пряжкою, ложкою, кухлем, так звані «присяги»;

— знущання фізичного характеру;

— примусовий обмін чи вилучення продуктів харчування, обмундирування, цінних речей;

— примусові дії проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Під психічним насильством розуміється реально сприйнята потерпілим погроза застосування до нього фізичного насильства, створення нестерпних умов військової служби і життя.

Г) Яким було положення потерпілого й особи, яка завдала ударів, знарядь злочину або зброї під час спричинення кожного ушкодження. Чи відповідає воно свідченням зацікавлених осіб.

3. Обставини, що стосуються особи потерпілого:

А) Хто є потерпілим, його автобіографія, анкетні дані, звання, посада, службове становище під час події.

Б) Психологічна характеристика, відносини з оточуючими.

В) Характер взаємовідносин між особою, яка вчинила злочин, і потерпілим.

4. Обставини, що стосуються особи підозрюваного (обвинуваченого):

А) Скільки було злочинців, чи спільно вони діяли. Роль кожного з них під час вчинення злочину.

Б) Характеристика кожного з підозрюваних (обвинувачених). Їхні анкетні дані та психологічні риси (відносини з товаришами по службі, емоційна рівновага, стійкість, схильність до конфліктів).

В) Чи був знайомий підозрюваний (обвинувачений) із потерпілим до правопорушення, чи перебував він у відносинах підлеглості.

Г) Чи є обставини, які пом'якшують чи обтяжують відповідальність підозрюваного (обвинуваченого), наявність судимості, чи притягався раніше до кримінальної відповідальності.

Д) Які мотиви та мета вчиненого злочину. Чи усвідомлював підозрюваний (обвинувачений) суспільну небезпеку своїх дій, передбачав чи повинен був і міг передбачити настання наслідків чи бажав їх настання. Що підштовхнуло військовослужбовця до вчинення злочину.

Встановлення мотиву і мети дозволяє вірно кваліфікувати злочин. При цьому мотиви вчинення злочину можуть бути різними. Наприклад, з особистої неприязні до потерпілого, маючи бажання підкреслити свою удавану перевагу над солдатами, які пізніше призвані до лав Збройних сил України, інших військових формувань із хуліганських мотивів. В окремих випадках злочин може бути вчинено військовослужбовцем більш раннього строку призову щодо свого товариша по службі на підставі невдоволення тим, то останній не бере участі в гнобленні солдат більш пізніх строків призову.

Обставини вчинення злочину встановлюються шляхом допитів потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого), очевидців та інших свідків. Допити необхідно проводити якнайскоріше після інциденту, поки не стерлись почуття переживання, що дає більше шансів отримати правдиві показання, уникнути впливу зацікавлених осіб на свідомість потерпілого чи свідків.

План допиту, крім звичайних питань про подію (хто, коли, де, що вчинив, яким чином, з використанням якого знаряддя), повинен містити специфічні запитання про мотиви і мету поведінки, про що ця людина думала в зв'язку з конфліктною ситуацією, як оцінювала ситуацію взагалі, особисту поведінку і поведінку інших осіб, чого прагнула, що відчувала, як вставилась до можливих наслідків своїх дій.

Скажімо, для перевірки ставлення підозрюваного (обвинуваченого) до наслідків своїх дій у таких ситуаціях, коли сильні удари завдавались у життєво важливі центри, безпосередньо ставиться запитання, чи розуміла особа, яку допитують, що в результаті її дій потерпілий може померти. За умови позитивної відповіді уточнюється, чи бажала вона такого наслідку, чи свідомо припустила його настання.

Для перевірки можливих негативних відповідей необхідно з'ясувати, чи завдав нападник ударів прицільно, тобто в певну частину тіла, чи розраховував місце завдання ударів руками (ногами), чи бив куди прийдетьсяя.

Показання свідків про слова, які підозрюваний (обвинувачений) і потерпілий говорили під час конфлікту, їхню міміку, жести, а також про те, що вони говорили перед і після події, допомагає встановити справжні мотиви поведінки кожного з них.

Мотиви і мета поведінки підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого з'ясовуються, окрім допитів, шляхом вивчення різного роду записів, які людина може робити для себе (щоденники, записники) та для інших (телеграми, листи).

Е) Чи не було провокаційних дій з боку потерпілого. Якими були мотиви і мета такої поведінки.

Є) Яка форма вини в діях кожного підозрюваного (обвинуваченого) (він діяв умисно чи необережно), чи не захищався він, чи не вчинив він діяння в стані сильного душевного хвилювання, чи не мав місце нещасний випадок.

Ж) Що сприяло формуванню антисоціальних настанов підозрюваного (обвинуваченого), його поглядів та звичок, перетворення намірів на злочинний умисел.

5. Обставини, що стосуються заподіяння шкоди (шкідливі наслідки злочину).

А) Який ступінь втрати працездатності потерпілого у зв'язку з завданням йому тілесних ушкоджень, яка тривалість розладу здоров'я через це, що може бути встановлено шляхом проведення судових експертиз.

Б) Якої матеріальної і моральної шкоди спричинено потерпілому.

В) Який характер суспільної шкоди і в чому вона виявилась. Чи не настали тяжкі наслідки: зрив виконання бойового завдання, псування техніки, озброєння, вчинення іншого злочину, катастрофи та аварії.

6. Обставини, які впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого (ст.ст. 66, 67 КК).

7. Причини й умови, які сприяли вчиненню злочину.

Під час досудового розслідування слідчий зобов'язаний з'ясувати причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, і надати допомогу командуванню військової частини зі своєчасного їх усунення.

Якщо спробувати уявити собі процес досудового розслідування кримінальних проваджень про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями у загальній формі у вигляді програми (чи етапів) розслідування, то структура цієї програми матиме такий вигляд:

1-й етап – отримання первісної інформації і визначення завдань розслідування;

2-й етап – вирішення організаційних, комунікативних і виховних завдань;

3-й етап – дослідження, перевірка і відбір інформації;

4-й етап – узагальнення і використання інформації.

Вказаний розподіл процесу досудового розслідування як процес мислення слідчого є умовним і не підриває уявлень про діалектичну єдність логічного, психічного і пізнавального процесів.

Особливістю досудового слідства кримінальних проваджень про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості є те, що в більшості випадків потерпілі як учасники доказування в кримінальному судочинстві займають пасивну позицію. Окрім цього, вони схильні дати неповні і навіть неправдиві показання або трактують обставини злочину в перекрученій формі. Така поведінка потерпілих є наслідком психічного впливу на них з боку винних осіб, командирів і начальників, які іноді намагаються приховати злочин, слабкістю виховної роботи з особовим складом з викорінення нестатутних відносин.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що планування дозволяє проводити розслідування цілеспрямовано, слідчі дії – в логічній

послідовності, своєчасно, в повному обсязі і всебічно, найкоротшим шляхом встановити істину в кримінальному провадженні.

Для успішного розкриття злочину великого, іноді вирішального значення набуває вірний вибір і своєчасне провадження першочергових слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій. Помилки в цих питаннях можуть призвести до непоправних наслідків у зв'язку з втратою матеріальних слідів злочину, внаслідок чого злочин не буде розкрито, винні особи не будуть встановлені.

На початку розслідування необхідно провести слідчі дії з встановлення і закріплення слідів злочину: огляд місця події, допити потерпілого, свідків-очевидців, освідування потерпілого, призначення судово-медичної експертизи потерпілого.

Характер і послідовність провадження першочергових слідчих (розшукових) дій залежить від обставин злочину, який вчинено. В одному випадку це буде огляд місця події, виявлення і вилучення знарядь злочину, а потім допит потерпілого, особи, що вчинила злочин і свідків.

В інших випадках розслідування доцільно починати з допиту потерпілого або військовослужбовця, який вчинив насильство, після чого оглянути місце події.

Огляд місця події – це слідча дія, яка у невідкладних випадках може бути проведена до початку кримінального провадження. На жаль, зустрічаються окремі кримінальні справи, де слідчі не проводять огляду місця події, втрачаючи тим самим цінні докази.

Загальним завданням огляду місця події є виявлення взаємозв'язку між місцем події і злочином, який розслідується, для того, щоб за його допомогою в сукупності з іншими даними в кримінальному провадженні встановити механізм події у всіх деталях.

Огляд місця події як слідчу дію умовно можна розподілити на три етапи: попередній, робочий і заключний. Сенс такого розподілу полягає в систематизації дій слідчого на місці події, у встановленні послідовності цих дій з метою забезпечення якості огляду.

Робочий етап складається з загального і детального оглядів.

Що стосується способу огляду місця події, то відомі три головні способи: концентричний, ексцентричний і спосіб фронтального огляду.

При концентричному способі огляд місця події проводиться по спіралі від периферії до центру місця події, під яким розуміється найважливіший об'єкт (труп тощо) чи умовна точка.

Спосіб фронтального огляду являє собою лінійний огляд площини від однієї її межі до іншої.

При ексцентричному способі огляд проводиться від центру місця події до його периферії.

При розслідуванні злочинних порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості особливу увагу під час огляду треба звертати на такі сліди і знаряддя вчинення злочину, як сліди боротьби, плями крові, ніж, каміння, палиці, можливо, зброя.

Оскільки вчинене військовослужбовцем, то треба надавати значення різним предметам військового обмундирування, які могли бути випадково втрачені: пілочки, ремні, погони, емблеми та інші, на яких може бути додаткова інформація, за якою можна встановити, хто їх залишив і кому вони належать.

Наступними слідчими (розшуковими) діями після огляду місця події повинні бути допити потерпілого і свідків.

Сукупність обставин, з метою встановлення яких проводиться допит, називається предметом допиту, який містить у собі будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини в кримінальному провадженні, зокрема обставини:

- пов'язані з місцем, часом, способом вчинення злочину, його наслідками;
- які встановлюють чи спростовують винність у вчиненні злочину тих чи інших осіб і мотиви їхніх дій;
- які впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного (обвинуваченого), а також стосуються характеру і розміру шкоди, якої завдано злочином;
- які сприяли вчиненню злочину;
- які характеризують особу свідка, потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого), їх взаємовідносини;
- які використовуються для виявлення нових доказів, перевірки й оцінки доказів, які були отримані раніше.

Під час з'ясування в особи, яку допитують, відомостей про ці обставини слідчому доволі часто доводиться викривати неправду, переборювати провокації, кругову поруку військовослужбовців, допомагати сумлінним особам у пригадуванні забутого, з'ясовувати причини їх добросовісної помилки. Все це потребує від слідчого високої загальної культури, глибокого розуміння внутрішнього світу людини, психології, вміння спілкуватися з людьми різного соціального і психологічного типу.

Будь-який вид допиту необхідно провадити об'єктивно, цілеспрямовано й активно.

Головними цілями допиту потерпілого слід вважати з'ясування обставин вчиненого над ним насильства, а саме:

- хто вчинив порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості;
- з чого почався і як потім розвивався конфлікт;
- чи перебували потерпілий і винна особа під час вчинення насильства при виконанні службових обов'язків;
- де і коли трапилось насильство. Якщо епізодів було кілька, то за кожним із них;
- форми і конкретні дії здійснення нестатутних взаємовідносин. Чи відчував він фізичний біль, моральне приниження, страх. Якщо йому завдавали ударів, то скільки, куди, чим. Чи були заподіяні йому тілесні ушкодження, пошкодження обмундирування;

— чи чинив він опір, у яких формах і діях. Чи спричинив він будь - які пошкодження підозрюваному і його одягу. Які сліди на ньому та одязі могли залишитись;

— яке його особисте ставлення до події. Чому, з його точки зору, він зазнав насильства. Якщо він не чинив опору, то чому. Чи знає він про інші випадки нестатутних взаємовідносин у підрозділі. Чи доповідав він про знущання командуванню;

— хто був свідком насильства над ним;

— скільки осіб брало участь у вчиненні злочину. Хто перший розпочав протиправні дії, хто був ініціатором. Які були дії кожного з учасників злочину і їх послідовність;

— якими словами і виразами супроводжувалась протиправна поведінка. Чи не перебували правопорушники в стані сп'яніння;

— який характер взаємовідносин із правопорушником. Чи знав він його раніше. Чи не було між ними неприязних стосунків;

— чи є в потерпілого скарги на здоров'я в зв'язку із завданням йому ударів, побоїв, тілесних ушкоджень.

Якщо потерпілий не знає злочинця, то з'ясовується зовнішній вигляд правопорушника, особливості вимови, імена, прізвиська, з якими вони зверталися один до одного, ознаки їхнього військового обмундирування. Чи може потерпілий упізнати підозрюваних у вчиненні злочину.

З метою закріплення доказів потерпілого під час допиту слід застосовувати звукозапис або відеозапис. Особливо їх застосування важливе, коли є підстави вважати, що особи, яких допитують, перебувають під впливом зацікавлених у кримінальному провадженні осіб, які можуть спонукати їх до зміни правдивих показань на хибні.

Враховуючи, що до потерпілого застосовується як фізичне, так і психічне насильство, і він, як правило, в цей момент перебуває в стані емоційного напруження, яке впливає на його пам'ять, рекомендується ще раз допитати його через 1-2 тижні після події.

Під час допиту потерпілого необхідно пам'ятати про його зацікавленість у кримінальній справі. Потерпілий, перебуваючи в стані озлоблення, може «згустити кольори», але частіше буває навпаки, коли потерпілий приховує факт нестатутних взаємовідносин, намагається пояснити травму нещасним випадком, особистою необережністю. Це може бути обумовлено страхом помсти з боку злочинців, хибним розумінням військового товариства, а іноді бажанням самому помститися після одужання. Бувають випадки, коли потерпілі отримували травми в зв'язку з насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом і, соромлячись цього, приховували справжні причини і факти насильства над собою.

У таких випадках необхідно роз'яснити потерпілому вимоги закону, суспільну небезпеку таких злочинів, його громадянський обов'язок у боротьбі зі злочинністю. Для отримання правдивих показань необхідно встановити з потерпілим психологічний контакт, законними методами спонукати його до

співпраці з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні.

Якщо потерпілому заподіяно небезпечних для життя тілесних ушкоджень, доцільно допитати його з використанням звуко-, відеозапису, що забезпечить можливість відтворення його показань під час досудового чи судового слідства, особливо тоді, коли потерпілий у зв'язку з тривалим захворюванням чи смертю не зможе брати участі в провадженні окремих слідчих дій чи в суді.

Говорячи про проведення таких слідчих дій, як допити свідків, необхідно підкреслити, що встановлення і допит здійснюється одразу після встановлення події злочину. Свідками перш за все є очевидці вчинення злочину, які були на місці події чи поблизу нього, а також інші особи, які в зв'язку з тими чи іншими причинами знали про окремі обставини вчинення злочину.

Допити свідків – очевидців здійснюються приблизно за такими питаннями, як і допит потерпілого. Для вірної оцінки показань очевидців на початку допитів необхідно з'ясувати, в яких стосунках вони перебувають із підозрюваним і потерпілим.

Одне з утруднень розслідування злочинів, пов'язаних з позастатутними відносинами, полягає в тому, що вони досить часто відбуваються без свідків, а якщо свідки і є, то вони дають неправдиві показання, намагаються будь-що уникнути давання показань.

Ці злочини вчинюються зазвичай у тих підрозділах і військових частинах, де молодші командири і командування не приділяють достатньої уваги військовій дисципліні і правопорядку, дотриманню чітких статутних взаємовідносин.

Коли особу злочинця не встановлено, слідчий повинен використовувати спеціальні прийоми для встановлення особи, яка вчинила злочин.

1) Слідчий вирішує завдання відокремити головних учасників події від другорядних. Це досягається ретельним вивченням характеристики осіб, які цікавлять досудове слідство.

2) Коли злочин вчинений у нетверезому стані і винний посилається, що не пам'ятає обставин конфлікту, необхідно поділити подію на хронологічні епізоди, етапи. Що більше етапів вдається виділити, то легше встановити істину.

3) Конкретизація показань досягається за допомогою схем, малюнків, фотографій місця події.

4) Доцільно допити всіх учасників події проводити в один і той самий час.

5) Допит необхідно проводити тоді, коли слідчий готовий до цього. Зазвичай після вивчення матеріалів кримінального провадження і підготовки плану допиту.

Якщо особу, яка вчинила злочин, встановлено, то наступною слідчою дією буде освідчування, яке проводиться як слідчим, так і за його дорученням з метою виявлення або фіксації в неї особливих прикмет.

У кримінальних справах про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями фіксація найменших тілесних ушкоджень має велике значення для встановлення винної особи, знаряддя злочину та інших важливих для кримінального провадження обставин. Саме освідчування підо-

зрюваного, потерпілого, може сприяти їх встановленню. Доволі часто буває так, що дані освідування стають підставою для проведення судово-медичної експертизи. Слідчий у таких випадках раніше, ніж експерт, бачить і фіксує сліди, виявлені під час освідування. Тому слідчий повинен уміти не лише знайти ці сліди, але й зафіксувати в протоколі такі їх особливості, які потім допоможуть судово-медичному експерту вирішити питання про механізм їх утворення, давність, знаряддя, за допомогою якого вони були спричинені.

Водночас необхідно оглянути одяг підозрюваного, потерпілого, на якому можуть залишитися краплі крові, надрізи, розриви та інші дефекти, що утворились під час боротьби між потерпілим і підозрюваним, а також залишки будь-якої речовини з місця події.

Після проведення освідування необхідно провести допит особи, яку підозрюють у вчиненні злочину. Практика свідчить, що, як правило, особа, яка вчинила злочинне порушення статутних правил взаємовідносин, під час першого допиту заперечує свою участь у вчиненні цього злочину. У зв'язку з цим перш ніж допитувати її як підозрюваного необхідно зібрати достатньо доказів за допомогою таких слідчих дій, як допит потерпілого, допит свідка, освідування для того, щоб під час допиту спростувати неправдиві показання.

У ситуації, коли одразу ж після початку проведення кримінального провадження (внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань) особу, щодо якої є підстава вважати, що вона вчинила злочин, було затримано, її допитують як підозрювану особу. При цьому необхідно з'ясувати:

- що вона може свідчити про подію, у зв'язку з якою її затримали;
- щодо кого і за якими мотивами вона вчинила порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

У випадку, коли підозрюваний зізнається у вчиненні злочину, підлягає з'ясуванню:

- знаряддя його вчинення – його опис, належність, місце знаходження в даний час;

- чи знав він раніше потерпілого, які взаємовідносини були між ними: особисті, службові, чи не перебував він під час вчинення злочину при виконанні службових обов'язків, як поведився потерпілий;

- який був механізм завдання ударів: руками – якою рукою, чим конкретно (кулаком, ребром долоні), ногами – якою ногою, яке було взуття на нозі, чим конкретно (носком, п'яткою, ребром ступні), в якому положенні були об'єкти, заподіяння ударів (стояли, сиділи), чи чинив потерпілий опір, яким чином;

- чи є у підозрюваного пошкодження на тілі, одязі, сліди крові. Якщо є, то коли вони з'явилися, чи пов'язано це з подією;

- чи були очевидці події, хто вони, кому підозрюваний розповідав про подію.

Якщо підозрюваний заперечує факт вчинення злочину, у нього необхідно з'ясувати:

- як він став учасником події, у зв'язку з якою його затримали;
- яку участь він брав у цій події, про що говорив, кому що робив. Чи мав які-небудь знаряддя, чи застосовував їх, з якими цілями;
- що може розповісти про учасників події, як їх характеризує, їхні взаємовідносини, поведінка;
- чому, на його думку, його було затримано;
- чи є пошкодження на його тілі та одязі, сліди крові, коли й у зв'язку з чим вони з'явилися;
- хто був свідком події.

Для встановлення осіб, які вчинили нестатутні взаємовідносини і втекли з місця події, слідчий організовує і проводить слідчі (розшукові) дії і негласні слідчі (розшукові) дії (заходи). З цією метою він використовує допомогу військового командування, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, військової громадськості. Встановивши осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину, їх пред'являють свідкові, потерпілому для впізнання. Ця слідча дія проводиться в тому разі, коли під час попереднього допиту ця особа заявила, що може впізнати особу, яку вона спостерігала і пам'ятає її відмітні ознаки.

Необхідно сказати, що пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинних порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями проводиться нечасто. Це зумовлено тим, що зазвичай цей злочин вчинюється у приміщенні і на очах інших військовослужбовців, які добре знають правопорушника. У зв'язку з цим зникає потреба проводити цю слідчу дію.

В окремих випадках під час розслідування злочинних порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями виникає потреба у проведенні обшуку в підозрюваного. Згідно з ч. 5 ст. 236 КПК України 2012 р., за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб. Цю слідчу дію особливо доцільно проводити у випадках, коли під час вчинення злочину в потерпілого було вилучено обмундирування, гроші, цінні речі, продукти харчування. Іноді вона необхідна з метою пошуку і вилучення знарядь вчинення злочину. Слідчий проводить обшук на території військової частини. Пошуки ведуться в особистих речах особи, яку обшукують, на її робочому місці, в іншому місці військової частини або на ділянці її території, яка перебуває у відданні особи, щодо якої проводиться обшук. Такий обшук проводять у присутності представника військового командування. Обшук у приміщенні військової частини не можна перетворювати на загальний обшук особистих речей військовослужбовців, які є там, оскільки такі дії є порушенням прав громадян. Дослідженню підлягають лише вказані в постанові приміщення і ділянки території військової частини.

Особисті речі військовослужбовців можуть бути обшукані лише в тому випадку, коли це прямо зазначено в постанові або слідчий виніс про це додаткову постанову. За відсутності підстав для обшуку особистих речей того чи іншого військовослужбовця слідчий може тільки запропонувати власнику оглянути його речі і повідомити, чи немає в них розшукуваних предметів.

Обшук особистих речей військовослужбовця проводиться в присутності командира або старшини підрозділу в місцях знаходження його особистих речей (у казармі, на робочому місці). Обшук особистих речей військовослужбовця слідчий за необхідності поєднує з оглядом загальнодоступних місць казарми, службового приміщення і території військової частини, куди військовослужбовець, який обшукується, мав доступ.

Підозрюваний може легко замінити обмундирування і використати для зберігання розшукуваних предметів особисті речі товаришів по службі. У зв'язку з цим під час пошуків предметів одягу підозрюваного необхідно як шляхом опитувань під час обшуку, так і під час проведення наступних слідчих (розшукових) дій перевірити, чи належить обмундирування особі, яку обшукують. Крім того, за необхідності слідчий може запропонувати сусідам по казармі особи, яка обшукується, перевірити і доповісти, чи немає в їхніх речах предметів, які їм не належать, були їм передані на зберігання чи підкинута винною особою.

Обшук речей конкретного військовослужбовця, його робочого місця та приміщення чи ділянки території, які перебувають у його віданні, за необхідності слідчий може доповнити негласними слідчими (розшуковими) діями (заходами). Так, дослідження загальнодоступних приміщень і ділянок території військової частини може проводитись пошуковими групами, які спеціально для цього створюють. Кожна така група очолюється офіцером, і пошуки ведуться із застосуванням пошукових приладів та інструментів. Під час розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, особливу увагу треба приділяти огляду одягу потерпілого і підозрюваного. Це пов'язано з тим, що в тих випадках, коли безпосередньо свідків злочину не було, мікросліди, ушкодження одягу містять у собі неабияке доказове значення.

Для того, щоб мати можливість оглянути одяг потерпілого і підозрюваного, необхідно насамперед забезпечити його зберігання. Слід зателефонувати до шпиталю, військової частини і дати розпорядження нікому не видавати обмундирування до моменту прибуття по нього слідчого чи іншої особи за дорученням слідчого (представника військової частини чи Служби правопорядку). Якщо обмундирування вже забрав представник військової частини, його слід терміново вилучити. Навіть у тому випадку, коли одяг до моменту початку кримінального провадження (внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань) чи виїмки вже підшито, відремонтовано, він вилучається і підлягає огляду та експертному дослідженню. Практика показує, що сліди крові, волосся та інші мікрочастки залишаються на одязі навіть після прання.

Під час огляду одягу потерпілого і підозрюваного за допомогою лупи і косого освітлення проводиться пошук слідів дії чи зберігання знарядь і слідів їх контакту з одягом.

У випадку, коли тілесні ушкодження спричиняються за допомогою гострого знаряддя, проводиться пошук порізів, розривів, слідів металу, крові, сторонніх речовин.

За умови застосування вогнепальної зброї на обмундируванні потерпілого проводиться пошук слідів близького пострілу: кіптява, сліди металу, мастила, вкраплення порошинок. Застосування тупого знаряддя може залишати сліди металізації, сторонніх речовин, розриви одягу.

Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з нестатутними відносинами між військовослужбовцями, постає необхідність призначення і провадження судово - медичної експертизи, яка являє собою об'єктивне підтвердження або спростування показань потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого), свідка. Найчастіше така експертиза призначається щодо потерпілого. Головна мета цієї експертизи – встановлення тяжкості тілесних ушкоджень, часу і механізму їх заподіяння, локалізації, родової приналежності використаного знаряддя. Для цього експерт досліджує потерпілого в амбулаторії, куди той направляється слідчим, або в стаціонарному лікувальному закладі, де потерпілий перебуває на лікуванні. Підставою для провадження судово-медичної експертизи є мотивована постанова слідчого.

Від медичної оцінки тяжкості та характеру тілесних ушкоджень залежить правова кваліфікація дій винної особи. Отже, згідно зі статтею 242 КПК України 2012 р., разом з іншими питаннями проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення ступеня тяжкості та характеру тілесних ушкоджень є обов'язковим.

У зв'язку з цим одразу ж після початку кримінального провадження (внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань) слідчий повинен приділити належну увагу питанням підготовки і проведення судово - медичної експертизи.

У всіх випадках експерту разом із постановою повинні бути надані відповідні медичні документи потерпілого із зазначеннями, яку медичну допомогу і у зв'язку з якими тілесними ушкодженнями йому було надано. Експерт повинен особисто дослідити ці документи потерпілого і матеріали кримінального провадження, які стосуються тілесних ушкоджень.

Практика проведення експертиз у військових судово-медичних лабораторіях свідчить, що за обставин заподіяння ушкоджень під час позастатутних відносин між військовослужбовцями переважає тупа травма, потім – травма гострими предметами, вогнепальна травма.

Більшість експертиз призначають за фактом завдання тілесних ушкоджень під час побиття, мають місце випадки побиття кількох військовослужбовців чи одного, але кількома особами. Зустрічаються вбивства під час знущань військовослужбовців, які раніше призвані на строкову військову службу, над військовослужбовцями більш пізнього строку призову.

У таких випадках у слідчих виникає потреба у вирішенні цілої низки спеціальних питань, встановленні характеру, давності травми, ступеня її тяжкості тощо, тобто в призначенні судово-медичної експертизи. Але перш ніж призначити її, необхідно зібрати інформацію, далі спираючись на яку і застосовуючи спеціальні знання та науково-дослідницькі методи, експерт зможе дати відповідь на ці запитання.

Для проведення судово - медичної експертизи велике значення має історія хвороби, яка містить у собі корисну інформацію. Тому слідчий, готуючи матеріали для судово-медичної експертизи, повинен насамперед вилучити історію хвороби потерпілого і вивчити її, звертаючи увагу не тільки на діагноз і опис ушкоджень, але й на анамнез – те, що записано зі слів хворого або осіб, які його супроводжували. Це важливо для встановлення часу заподіяння ушкоджень, місця, де їх було завдано, особи нападника, знаряддя злочину, обставин його вчинення. Іноді з лікарем потерпілий буває більш відвертим, ніж зі слідчим.

Якщо в історії хвороби є певні недоліки, то під час підготовки судово-медичної експертизи доцільно допитати чергового лікаря, хірурга, лікарів-консультантів, лікаря, який лікував хворого, з метою уточнення даних згідно з тими обставинами, які цікавлять слідчого. Висновки судово-медичної експертизи не повинні базуватися лише на медичних документах і матеріалах кримінального провадження. Огляд потерпілого судово-медичним експертом є обов'язковим, незалежно від того, скільки часу минуло після події. Слід добиватися, щоб експерт оглянув хворого одразу ж після призначення експертизи, оскільки після певного часу загоюються і зникають ушкодження, які не підлягали хірургічній обробці і не записані до історії хвороби, але мають доказове значення. Експерту повинні бути надані матеріали кримінального провадження – медичні документи, протоколи допитів лікарів та інших свідків і підозрюваних (обвинувачених), показання яких пов'язані з питаннями, що виносяться на вирішення експерту.

Сучасний стан судової експертизи надає можливість проведення експертизи на високому рівні і дозволяє об'єктивно вирішувати більшість питань, які ставляться перед експертом.

Останніми роками мають місце експертизи випадків смерті, що викликана рефлекторним зупиненням серця. Рефлекторне зупинення серця виникає внаслідок сильної травмуючої дії (удар кулаком, ребром долоні, ногою) на рефлексогенні зони тіла (серце, бокова поверхня шиї, проміжність). Перезбудження нервових утворень (перш за все нерва) призводить до зупинення серця і швидкої смерті.

Деякий час вважалося, що цей вид смерті не має об'єктивних морфологічних проявів. Проведені дослідження показали, що під час методично вірного проведення експертизи в більшості випадків виявляється характерний комплекс змін (крововилив у місці удару, за ходом нервових стовбурів, у серці, зміни в нервових утвореннях), які дозволяють вирішити питання про механізм та причину смерті.

Під час вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, іноді в потерпілих розвиваються невротичні і психічні розлади, душевні травми, а також душевні захворювання. У цих випадках слідчий призначає комплексну експертизу з участю судового психіатра, судмедексперта, а за необхідності – й невропатолога, нейрохірурга. Зазвичай потерпілий підлягає ретельному обстеженню в умовах стаціонару. Діагностика душевного захворювання і встановлення його причинного зв'язку

з травмою входить до кола обов'язків судово-психіатричної експертизи, а оцінка ступеня тяжкості наслідків тілесного ушкодження робиться за участі судово-медичного експерта.

Необхідно підкреслити, що результати судово-медичної експертизи щодо нестатутних взаємовідносин військовослужбовців у цілому залежать від того, як слідчий проведе підготовчу роботу до призначення експертизи. Особливу увагу при цьому належить приділяти своєчасності призначення експертизи. Якщо експертизу призначено пізно, то втрачається можливість отримання необхідної інформації під час дослідження таких ушкоджень, як рани, синці, подрипини у зв'язку з тим, що вони загоюються.

Під час проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення механізму травми і вирішення інших питань експерту необхідні дані про обставини події, доволі часто така необхідність виникає за умови заподіяння черепно-мозкової травми, пошкодження органів кишечника кількома особами. Конкретну особу, яка заподіяла ті чи інші ушкодження, можна встановити шляхом зіставлення характеру, локалізації та інших особливостей травми з конкретними обставинами події. У зв'язку з цим у протоколах допитів свідків та інших осіб повинні бути відображені докладні дані про те, хто, куди, в якій послідовності і чим завдавав ударів, якої сили вони були, як поведився при цьому і пізніше потерпілий.

У випадках підозри смерті від рефлекторного зупинення серця слідчий повинен зібрати докладну інформацію від свідків, медичних працівників, які допомагали потерпілому, про картину смерті. Клініка вмирання в цих випадках є доволі характерною і може бути використана як об'єктивний доказ рефлекторного механізму смерті.

Крім судово-медичної експертизи, іноді під час розслідування злочинних порушень статутних взаємовідносин між військовослужбовцями експертному дослідженню підлягають знаряддя злочину, одяг потерпілого і підозрюваного (обвинуваченого), різні сліди і речові докази, які було знайдено на місці події.

Найбільш поширеними експертизами вказаних об'єктів є криміналістична експертиза і судово-медична експертиза речових доказів.

Криміналістичне дослідження знарядь злочину допомагає зробити ідентифікацію знарядь за слідами розрізів, а також за слідами металізації, які залишились на одязі потерпілого чи на предметах на місці події. Найчастіше експертиза визначає родову приналежність, іноді конкретне знаряддя.

Судово-медична експертиза речових доказів досліджує виділення людського тіла, які залишились на знарядді злочину, інших предметах, одязі підозрюваного і потерпілого.

Особливе значення має дослідження слідів крові – не тільки визначення її групи, статевої приналежності, але також і механізму утворення виявлених слідів. За розміщенням слідів крові, їх розміром, формою можна з'ясувати, в якому положенні знаходилась та частина тіла, з якої текла кров.

На сьогодні широкого поширення набула експертиза слідів - накладень мікрочасток. Маються на увазі дослідження частин ґрунту, клітин внутрішніх

органів, яких торкається зняття під час завдання тілесних ушкоджень. Практика показує, що ці частини зберігаються на зняття навіть після того, як зняття побувало у воді, ґрунті, використовувалось людиною. Це має місце тому, що мікрочастки фіксуються на зняття за допомогою крові, затримуються в різних дефектах зняття, в прорізах рукоятки ножа тощо, після події присихають і важко змиваються. Дослідження слідів-накладень мікрочастинок здійснюють судові медики і криміналісти.

За необхідності призначається комплексна судово-медична і криміналістична експертиза.

На практиці бувають випадки, коли злочинець упродовж тривалого часу невідомий, але з перших кроків розслідування коло осіб, між яких він перебував, чітко визначено. Така ситуація спостерігається у випадках, коли відомі всі особи, які перебували в момент заподіяння травми поруч із потерпілим, але встановлено, що лише хтось один із них завдав травму, причому кожен із підозрюваних заперечує свою вину. В таких ситуаціях перед слідчим стоїть важке завдання. Воно ще більше ускладнюється, коли в кількох підозрюваних вилучають зняття, за допомогою яких можливе заподіяння травми, що спостерігається в потерпілого.

Велику допомогу у вирішенні таких завдань слідчому надає комплексна судово-медична і криміналістична експертиза. Дані, отримані на підставі комплексних досліджень тілесних ушкоджень і пошкоджень одягу потерпілого, дозволяють експерту з урахуванням відмінностей у параметрах колючо-ріжучих предметів, вилучених у підозрюваних (довжина, ширина), виключити можливість заподіяння поранень одним із них і констатувати таку можливість для інших.

Із цією метою диференціації можливих знять злочину може бути проведена експертиза накладень, які утворюються на колючо-ріжучому знятті в результаті взаємодії зняття з тілом і одягом людини (клітинні елементи тканини і текстильні волокна). З її допомогою можливо перевірити версію про поранення потерпілого якимось одним із двох чи більше ножів, які мають абсолютно однакові розмір і форму. В деяких випадках неповторна сукупність накладень на ножі дозволяє ідентифікувати його як зняття злочину.

Дуже часто сама медико-криміналістична експертиза являє собою засіб перевірки показань підозрюваного і потерпілого про механізм завдання тілесного ушкодження. З цією метою проводиться така слідча дія, як слідчий експеримент (відтворення обстановки й обставин події).

У деяких працівників слідства укоренилась думка, що слідчий експеримент проводиться з метою закріплення зізнання підозрюваного чи обвинуваченого. Але це не зовсім так. Цілями цієї слідчої дії є:

- 1) уточнення і доповнення показань, які були отримані раніше, їх перевірка, отримання нових доказів;
- 2) встановлення причин протиріч, які мали місце в показаннях допитуваних осіб, і їх усунення під час проведення слідчого експерименту (відтворення обстановки й обставин події);
- 3) перевірка слідчих версій;

4) встановлення обставин, які підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні.

Під час проведення слідчого експерименту (відтворення обстановки й обставин події) особа не лише дає показання про подію, але й вказує при цьому місце, де вона відбувалась, демонструє окремі дії, які вчинювались нею чи іншими учасниками події. Ця слідча дія має деякі переваги перед іншими слідчими діями. Той факт, що свідок, потерпілий, обвинувачений, підозрюваний дають показання на місці, де відбулась подія, дає поштовх до поживлення діяльності щодо згадування тих чи інших своїх дій і дій інших осіб, які здійснювались під час події, оживляють моторну пам'ять, що сприяє отриманню чіткості і повноти показань.

Під час розслідування нестатутних взаємовідносин найчастіше слідчий експеримент проводиться з метою:

1) перевірки можливості сприймати ту чи іншу подію, тобто бачити, чути чи в інший спосіб сприймати окремий факт;

2) перевірки можливості вчинення особою визначених дій, зокрема, перевірки у особи окремих професійних чи інших навичок;

3) перевірки механізму виникнення слідів, виявлених під час проведення досудового слідства.

4) перевірки можливості існування окремих обставин розслідуваної події.

Результати слідчого експерименту (відтворення обстановки й обставин події) мають суттєве значення. На практиці доволі часто слідчі проводять цю слідчу дію за участі судово - медичного експерта. Це дозволяє отримати дані, які іноді неможливо отримати іншим шляхом. Під час слідчої дії уточнюються і конкретизуються обставини заподіяння тілесних ушкоджень, розміщення учасників події, можливості спричинення травм за визначених умов тощо.

Подальше розслідування кримінального провадження.

Після проведення першочергових слідчих (розшукових) дій та, за необхідності, негласних слідчих (розшукових) дій слідчий продовжує досудове розслідування кримінального провадження: допитує свідків, за наявності протиріч у показаннях підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого, свідків проводить між ними очні ставки (одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях). Якщо виявлено нові предмети і сліди, які мають значення для кримінального провадження, слідчий проводить їх огляд, вилучення, призначає відповідну експертизу речових доказів, тобто відбувається дослідження, перевірка і відбір інформації за допомогою ретельно спланованих слідчих дій. Під час їх провадження необхідно виявити максимальну кількість обставин, які підлягають документуванню в конкретному кримінальному провадженні.

Не заперечуючи важливості цього етапу розслідування, хотілося б наголосити, що успіх розслідування кримінальних проваджень, які мають безпосереднє відношення до злочинних порушень статутних відносин між військовослужбовцями, передусім залежить від оперативності дій, від швидких скоординованих заходів слідчого і представників військового командування,

Військової служби правопорядку у Збройних силах України з отримання доказової інформації на початковому етапі досудового слідства. Під час подальшого розслідування слідчий вирішує завдання узагальнення і використання доказової інформації.

Узагальненням дослідженої інформації повинно бути встановлено, що факти й обставини, які було отримано як збір доказів за допомогою слідчих дій, створюють логічну низку, не суперечать одне одному і є достатніми для висновку про винність конкретної особи у вчиненні кримінально-караних позастатутних дій.

Слідчий повинен під час розслідування кримінального провадження виявити конкретні причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, і вжити відповідних заходів для їх усунення. З метою виконання цього важливого завдання слідчий повинен використовувати можливості будь-якої слідчої дії.

Розслідуючи злочин, спрямований на порушення статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, слідчий повинен встановити причину його вчинення, тобто ті конкретні обставини, які породили у винної особи мотиви вчинення злочину і сформувавши умисел.

Людина стає злочинцем внаслідок дії відповідного середовища, яке її оточує й обумовлює те чи інше формування особи. Отже, завдання слідчого – з'ясувати ті конкретні обставини формування особи, які породили антисоціальної погляди і рішучість вчинити злочин.

Джерела даних про причини та умови антисоціальної поведінки особи різноманітні.

Одним із важливих джерел таких даних є допит учасників події (підозрюваного, потерпілого), а також інших осіб, близьких родичів підозрюваного (потерпілого), товаришів по службі. Під час їх допиту можна отримати інформацію про його життя до призову на військову службу, умови виховання, навчання, ставлення до навчання, поведінку на роботі, в навчальному закладі, звички, взаємовідносини з оточуючими.

Під час допиту підозрюваного (обвинуваченого) повинні бути з'ясовані обставини, які сприяли виконанню злочинного умислу.

Під час допиту потерпілого і свідків треба встановити конкретні умови, які характеризують обстановку на місці злочину і сприяли його вчиненню. Важливу інформацію про умови, які сприяли вчиненню злочинів, спрямованих на порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, можна отримати під час огляду місця події. Виконуючи огляд місця події (як правило, це спальне приміщення або господарські будівлі), слід більше уваги приділяти питанням їх благоустрою, порядку утримання, освітлення, охорони, досить часто огляд цих місць дає підстави зробити висновок про незадовільне виконання своїх службових обов'язків особами добового наряду, відповідними командирами і начальниками, які відповідають за обладнання цих приміщень – у канцеляріях, кімнатах побутового обслуговування, які з порушенням вимог Статуту внутрішньої служби Збройних сил України не зачиняються і не здаються під охорону особам добового наряду; військовос-

лужбовці строкової служби організують вживання алкогольних напоїв і, як наслідок цього, виникають конфлікти, під час яких вчинюються злочини.

Ефективна робота з виявлення умов і причин, які сприяють вчиненню злочинів, можлива лише за умови тісної взаємодії слідчого з Військовою службою правопорядку, командуванням військових частин, військовою і флотською громадськістю.

Закон зобов'язує слідчого не тільки виявляти конкретні причини й умови, які сприяють вчиненню порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, але й вживати заходів щодо їх швидкого усунення.

Головною формою реагування на встановлені під час слідства причини й умови є подання слідчого до відповідних організацій, підприємств, військових частин. Такі подання слід вносити, не чекаючи закінчення досудового слідства, а тоді, коли причини й умови будуть встановлені.

У поданні необхідно скорочено вказувати обставини злочину з подробицями – конкретні причини й умови, які сприяли його вчиненню. Необхідно, щоб у поданні не лише констатувалися факти, але й було подано їх аналіз з конкретними рекомендаціями щодо усунення причин і умов, які в майбутньому здатні викликати аналогічні злочини. Контроль за виконанням подання лежить на слідчому.

Разом із внесенням подання слідчий може вжити інших заходів, які спрямовані на усунення обставин, що сприяли вчиненню злочинів. До них належать:

- виступи з доповіддю або інформацією на зборах військовослужбовців військової частини, підрозділу про причини й умови, які сприяли вчиненню злочину;

- проведення індивідуальних бесід з особами, які потенційно спроможні на антисоціальні вчинки;

- виступи перед військовослужбовцями через пресу, по радіо з інформацією про результати досудового і судового слідства в кримінальному провадженні, про причини вчинення злочину й умови, які цьому сприяли. Інформування військовослужбовців про діяльність з боротьби з порушеннями статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості є одним із дієвих способів запобігання цим злочинам.

Висновки. Знання слідчими та іншими співробітниками правоохоронних і судових органів положень методики розслідування військових злочинів, пов'язаних з порушеннями статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 406 КК України, допомагатиме проведенню фахового і всебічного досудового розслідування. Це в свою чергу сприятиме реалізації завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України – захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кож-

ний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Запропонована стаття сприятиме ефективному застосуванню кримінального закону на всіх стадіях кримінального судочинства, зокрема з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення і до моменту виконання судового рішення. Але в першу чергу ставиться завдання за допомогою удосконалення практики застосування кримінальної відповідальності за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями та військовозобов'язаними (резервістами) за відсутності відносин підлеглості захистити ті суспільні відносини, які передбачені між ними в процесі несення або проходження військової служби. Бо як передбачає стаття 2 Європейської хартії прав солдатів строкової служби (в редакції від 16.09.1996 р.) «жоден солдат не повинен зазнавати тортур чи жорстокості, чи принизливого ставлення до себе».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абрамин В.Н., Антонов В.П., Романов В.В.* Криміналістика: Учебник / В.Н. Абрамин, В.П. Антонов, В.В. Романов. – М. : Военный Краснознамённый институт, 1983. – 455 с.
2. *Албул С.В.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право України: Навч.-метод. посібн. / С.В. Албул, Д.О. Балобанова, А.А. Березовський [та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. В.О. Тулякова. – О. : Фенікс, 2011. – 374 с.
3. *Андрусів Г.В.* Військові злочини // Кримінальне право України: Особлива частина: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова [та ін.]; за ред. П.С. Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 845–884.
4. *Ахметшин Х.М.* Квалификация воинских преступлений: Учебное пособие / Под ред. А.С. Кобликова. – М. : Военный институт, 1977. – 80 с.
5. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под редакцией Н.Ф. Чистякова.* – М. : Военно-политическая академия имени В.И. Ленина, 1970. – С. 34 – 76.
6. *Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, А.А. ерцензон [и др.]; отв. ред. Г.Н. Пуговкин.* – М. : Военно-юридическая академия, 1956. – 287 с.
7. *Волостнов П.А.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов. Ответственные редакторы: доктор юридических наук, профессор И.Я. Козаченко, доктор юридических наук, профессор З.А. Незнамова, кандидат юридических наук, доцент Г.П. Новоселов. – М. : ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 768 с.
8. *Дячук С.І.* Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К. : Атіка, 2001. – 176 с.

9. Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка: У 3-х кн. – Кн. 3: Особлива частина. – Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. – К. : ФОРУМ, 2005, 584 с.

10. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления (комментарий): – М. : Юрид. лит., 1969. – 192 с.

11. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А.Г.Горного. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.

12. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): Навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І.Касинюк [та ін.]; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

13. Карпенко М.І. Як позбутися «дівіщини». Про кримінальну відповідальність за нестатутні взаємовідносини. // Народна армія. – 1999. – №№ 143-155, 157-164. – 4 серпня – 4 вересня.

14. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально – правове та кримінологічне дослідження) / За заг. ред. Матвійчука В.К.: Монографія. – К. : КНТ, 2006. – 232 с.

15. Карпенко М.І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.К. Матвійчука. – К. : ВД Дакор, 2013. – 472 с.

16. Клименко В.А., Чангулі Г.И. Військові злочини // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К. : Правові джерела, 1998. – С. 1012–1082.

17. Клименко В.А. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С.Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – С. 845–899.

18. Комментарий Закона об уголовной ответственности за воинские преступления: / Под ред. А.Г. Горного. – М. : Юрид. лит., 1981. – 152 с.

19. Криволапов Г.Г. Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: учебник / Под ред. Н.И. Ветрова и Ю.И. Ляпунова / Г.Г.Криволапов. – М. : Новый Юрист, 1998. – С. 709-733.

20. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіц. текстові) – К.: Алерта, 2012. – 304 с.

21. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В.О. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

22. Нарожная Е.В. Преступления против установленного порядка несения воинской службы // Уголовное право Украины. Особенная часть : Учебник / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2009. – 544 с.

23. Осмотр места происшествия: (справочник следователя). – М. : Юрид. лит. 1979. – 223 с.

24. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений: Учеб. пособие / Под ред. проф. Н.И. Клименко. – К. : НВТ «Правник», 2001. – 172 с.

25. Памятка для молодых военных следователей о первичных и неотложных следственных действиях / Военная прокуратура ККВО. – К., 1971. – 26 с.
26. *Панов М.І., Харитонов С.О.* Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 1082–1151.
27. *Панов М.І., Касишук В.І., Харитонов С.О.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). – Х. : Харків юридичний, 2006. – 172 с.
28. Правовая основа планирования предварительного следствия как одна из гарантий обеспечения его законности. Памятка военному прокурору и следователю / Главная военная прокуратура. – М., 1988. – 20 с.
29. Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. Н.А. Петухова. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2002. – 208с.
30. Расследование воинских преступлений / Под ред. А.Н. Полева – М.: 1973. – 187 с.
31. *Роцин О.І.* Книга криміналіста: практ. посіб. / О.І. Роцин, П.Д. Біленчук, Г.О. Омельченко. – К.: Україна, 1995. – 413 с.
32. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова – М.: ИНФРА-М, 1997. – IV, 732 с.
33. *Селиванов Н.А., Терембилов В.И.* Первоначальные следственные действия (изд. 2-е, испр. и допол.). – М. : Юрид. лит., 1969. – 296 с.
34. Судебно-медицинская экспертиза: Справочник для юристов. – М. : Юрид. лит, 1985. – 320 с.
35. Судебные экспертизы / Отв. ред. Н.А. Селиванов. – М. : Военное изд-во МО СССР, 1980. – 192 с.
36. *Сызранцев В.Г.* Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В.Г. Сызранцев. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 304 с.
37. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Навч. посіб. / М.І. Хавронюк. – Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 156 с.
38. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Комент. законодавства / М. І. Хавронюк // М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 272 с.
39. *Чуваков О.А., Крупко Д.И.* Преступления против встановленого порядка несения военной службы // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков, ООО «Одиссей», 2001. – 836–932 с.
40. *Чхиквадзе В.М.* Советское военно-уголовное право / В.М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 452 с.
41. *Щегель Н.І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право. Особлива частина : Мультимедійний навч. посіб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lecr/T20/T20_P6.html.

Карпенко М.І. Порухення статутних правил взаємовідносин між військово-вослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: методика розслідування цих злочинів

У статті розглядаються питання, що є обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні в разі вчинення злочинів, передбачених ст. 406 КК України.

Ключові слова: порушення статутних правил взаємовідносин між військово-вослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, військові злочини, методика розслідування.

Карпенко Н.И. Нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии отношений подчиненности: методика расследования этих преступлений

В статье рассматриваются вопросы, которые являются обстоятельствами, что подлежат доказыванию в уголовном производстве в случае совершения преступлений, предусмотренных ст. 406 УК Украины.

Ключевые слова: нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии отношений подчиненности, воинские преступления, методика расследования.

Karpenko N. Violation of the personal relations in the absence of subordination relations: a methodology for the investigation of these crimes

The paper explores the issues that are circumstances that are subject to proof in criminal proceedings for crimes under Art. 406 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: breach of the regulations on personal relations in the absence of subordination relations, military crimes, methods of investigation.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013.

ЯК ПОРОЗУМІТИСЯ З ЄВРОПОЮ? (ДОСВІД ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕКСТУ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ ЄС – УКРАЇНА)

О.О. Гайдулін

кандидат філософських наук,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного та європейського права

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Нещодавно відбулася політико-правова подія надзвичайної важливості. Кабінет міністрів України 18 вересня 2013 р. парафував Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, – з іншої сторони (далі Угода про асоціацію). Наступна подія – підписання Угоди ЄС – Україна, що має відбутися під час саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі 28-29 листопада 2013 р., дуже важливий з юридичної точки зору крок на шляху до проголошеної асоціації, але далеко не остаточний. Угода набуде чинності тоді, коли завершиться процес ратифікації (реалізація якого, до речі, за термінологією ЄС, називається – «to conclude» – укладати), двадцятьма сімома (а зі вступом Хорватії до ЄС до підписання Угоди – двадцятьма вісьмома) державами-членами «плюс» самим Євросоюзом через одноголосне прийняття рішення щодо її ратифікації в Європейській Раді. Вбачається, що весь процес ратифікації («укладення») може тривати від трьох до п'яти років [1]. Збільшення числа держав-членів після підписання або вихід із ЄС одного з підписантів (за винятком розпуску самого ЄС) не впливатиме на чинність Угоди.

Не зважаючи на те, що момент остаточного набуття чинності цього складного міжнародного акта передбачається у дуже неблизькому майбутньому, на користь особливої юридичної значущості підписання Угоди про асоціацію ЄС – Україна свідчить те, що відповідно до норм міжнародного публічного права з моменту підписання цього документа сторони зобов'язані утримуватися від дій, які можуть зашкодити об'єкту і меті Угоди. На практиці це правило може бути розтлумачене досить широко.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з теми, що порушена, привів до невтішного висновку – навколо Угоди про асоціацію розгорнута млява пропагандистська робота, яку здійснює переважно Представництво ЄС в Україні [2; 3]. Щоправда деякої гостроти євроінтеграційному дискурсу задають окремі публіцистичні видання, але вони мають переважно політичну заангажованість.

Прикро, але українській правовій періодиці явно бракує публікацій вітчизняних дослідників, які б висвітлювали результати вивчення тексту Угоди, подібні за рівнем науковості до аналітичної записки, яку в травні 2012 р. підготував Відділ зовнішньої політики Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [4].

Тому **метою статті** обрано з'ясування суто юридико-технічного питання – відповідності україномовного перекладу Угоди про асоціацію до її аутентичного англomовного тексту, що є важливим для «стратегічного» осмислення подальшого розвитку європейської інтеграції України в правовій сфері.

Основні результати дослідження. Перед тим як перейти безпосередньо до аналізу тексту Угоди про асоціацію варто зробити деякі теоретико-методологічні застереження.

Необхідно зауважити, що коли в західній юриспруденції йдеться про зближення правових систем країн – членів ЄС, то застосовуються численні «єврожаргонні» терміни – «європеїзація» (Europeanisation), «узгодженість» (coherence), «сталість» (consistency), «гармонізація» (*harmonization*), «уніфікація» (*unification*) «коммунітаризація» (communitarisation), «правова стандартизація» (legal standardisation), «апроксимація» (approximation), «конвергенція» (convergence) тощо, які утворюють розгалужену термінологію правової євроінтеграції.

Автор статті здійснив спробу впорядкувати ці поняття, згідно з терміно-системою, яка була застосована для з'ясування на монографічному рівні сутності напрямів та засобів зближення інститутів контрактного права країн – членів ЄС [5, с. 37– 63], а також процесу європеїзації контрактного права як певної моделі європейської інтеграції (зближення) у сфері приватного права, що може набути універсального характеру для глобалізації правових систем усього світу [6, с. 16– 22]. Не повторюючи змісту відповідних підрозділів цих монографій, зауважимо, що жодної синонімічної пари серед цих термінів виявлено не було, кожен з цих термінів і понять має своє певне значення.

Однак один із елементів терміносистеми європейської правової інтеграції заслуговує на особливу увагу. Таким поняттям є «апроксимація права держав-членів» (the approximation of the laws of the Member States). Визначність самого поняття «апроксимації» (approximation англ. – зближення, наближення від лат. *ap-proximo* – форма; *ap-propio* – наближатися) [7] має подвійний прояв. По-перше, це поняття давно набуло в *acquis communautaire* легального характеру і застосовується в змісті та навіть назвах переважної більшості Директив ЄС. По-друге, поняття апроксимації все частіше використовується в доктрині європейського права для позначення процесу зближення правових систем і норм права, що має глобальний і довготривалий, прогресуючий характер.

Однак в українському правовому дискурсі термін «апроксимація», свого часу був запропонований С.Р. Станік [8, с. 29], не отримав належного поширення, за винятком докторської дисертації О.К. Вишнякова, де він використовується як складова неологізму з нечітко визначеним змістом – «європейська ринкова апроксимація» [9, с. 12].

На жаль, запропонована терміносистема і, зокрема епістемологічний потенціал терміна *approximation*, не враховуються при розробці євроінтеграційних документів.

Головна ж проблема полягає в тому, що в процесі нормотворчості в цій сфері недостатньо враховується те, що будь-які документи з міжнародного правового співробітництва мають як мінімум двосторонній характер. Тому їх вивчення повинно розпочинатися з порівняльного аналізу всіх наявних їх мовних версій. При цьому слід пам'ятати, що відповідно до вимог «золотого правила тлумачення» значення використаних термінів у контексті літературної та природної мови має поступатися смислового навантаженню, яке вони несуть як елементи відповідної юридичної терміносистеми.

Проілюструємо на конкретних прикладах до яких наслідків може привести незнання або забуття цього простого правила.

Візьмемо для прикладу такий актуальний документ, як Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію (ПДА). В україномовній версії знаходимо не зовсім зрозуміле положення, яке сформульоване таким чином: «ефективна *імплементація* (виділено нами) цивільного, кримінального, господарського та адміністративного кодексів та їх відповідних процесуальних кодексів згідно з європейськими стандартами» (підпункт (ii) пункту 2 підрозділу 2.1. розділу 2. «Політичний діалог» операційної частини Порядку денного асоціації Україна – ЄС) [10].

Навіть у необізнаного в лінгвістичних тонкощах професійного юриста виникає сумнів у тому, що англійський термін «*implementation*» у даному контексті має означати те ж саме, що й українська «*імплементація*», яка в вітчизняному юридичному лексиконі насамперед тлумачиться як перенесення інших (переважно міжнародних) норм до національного законодавства, чого при всьому бажанні інтерпретатора жодним чином не можна зробити, наприклад з Цивільним кодексом України.

Якщо ж ми звернемося до англійського варіанта цього фрагмента, то знайдемо в ньому не тільки невдало перекладений термін, а й ще одне слово, до якого горезвісний перекладач поставився як до «надлишкового»: «*effective implementation and enforcement* (виділено нами) of the civil, criminal and administrative codes and their corresponding procedural codes, based on European standards» [11].

Здається, що з мотивів хибної благозвучності тексту невідомий перекладач пішов на зухвале порушення важливого правила правового тлумачення – *в юридичному тексті не може бути зайвих слів і навіть знаків*. Ось так зовні подібні терміни та слова, так звані «хибні друзі» мовознавця, можуть спровокувати самого перекладача перетворитися на *фальшивого друга* (англ. *false friend*; фр. *faux amis*; нім. *Falscher Freund*) юриста.

Звичайно, що в даному контексті *implementation and enforcement* має тлумачитися як «здійснення та забезпечення дотримання». Тоді нібито безглуздий текст набуває дуже важливого і глибокого змісту – «для ефективної реалізації запозичених з європейських зразків норм, що містяться у новостворених національних кодексах України, недостатньо формального їх дотриман-

ня – необхідно при цьому спиратися на європейські стандарти правореалізації».

Ще більш істотне зауваження стосується вже перекладу тексту самої Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, – з іншої сторони, текст якої українською мовою з'явився 20 червня на офіційному сайті Комітету з євроінтеграції Верховної Ради України і репрезентований як робочий переклад [12].

У ст. 1 перекладу тексту Угоди, де вказуються цілі Асоціації, уперше зустрічається термін *postupova adaptacija zakonodavstva Ukraini do acquis ES* як шлях переходу до діючої ринкової економіки (п. «d» п. 2 ст. 1). В англomовному тексті Угоди, який є аутентичним, вживається інший термін, принципово відмінний від застосованого в україномовному робочому перекладі – *the progressive approximation of its legislation to that of the Union* [13].

Як ми вже з'ясували, термін *approximation*, який, до речі, в аутентичному англomовному тексті Угоди про асоціацію згадується 125 разів (разом з одноокринними словами – 140 разів), у «євромові» набув сталого змісту, який принципово відрізняється від українського терміна «адаптація» і більше відповідає поняттю «наближення».

Показово, що в англійській юридичній мові у значенні «адаптація» використовуються поняття *adaptation* або *adjustment*, але ж ніяк не *approximation* [14, с. 38, 42, 80]. З іншого боку, в усіх без винятку варіантах перекладу, які є неофіційними і якими репрезентується Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до права ЄС англійською мовою, для перекладу *adaptacii* використовується саме термін «*adaptation*» [15]. Показово, що саме термін «*adaptation*» застосовується в англomовному тексті Угоди про Асоціацію 46 разів.

Не повертаючись до здійсненого нами раніше критичного аналізу концепції правової адаптації [6, с. 180–201], зробимо одне істотне посилання, доречне для розв'язання порушених нами інтерпретаційних питань. Наприклад, проаналізувавши офіційну термінологію, яка використовується в Польщі та Словаччині для позначення процесу наближення до права ЄС, Ірина Кравчук у своєму «базовому аналізі», здійсненому англійською мовою і на англomовних джерелах, приходять до дуже важливих висновків. Зокрема, вона відмічає не тільки те, що український законодавець обрав термін «*adaptation*», відмінний від «*approximation*», який використовується в цих країнах, а й висловлює своє негативне ставлення до українського підходу [16, с. 2–3].

Однак, результати подальшого порівняння робочого українського перекладу англomовного аутентичного тексту Угоди про асоціацію можуть викликати «тиху паніку» в будь-якого фахового юриста. В україномовному відповіднику основної частини Угоди (без численних додатків) спостерігаються сім (!!!) різних варіантів перекладу терміну *approximation*:

1) «наближення» (ст.ст. 64, 66, 67, 84, 133, 138, 148, 256, 341, 352, 353, 363, 385, 387, 394, 397, 424, 463, 475 Угоди про Асоціацію);

2) «адаптація» (преамбула – 5 разів, ст.ст. 1, 53, 114, 150, 152, 153, 154, Угоди про Асоціацію). До речі, у всьому україномовному тексті Угоди (без додат-

ків) термін «адаптація» використовується як для перекладу *approximation*, так і *adaptation* – 34 рази;

- 3) «зближення» (ст.ст. 56, 337, 403 Угоди про Асоціацію);
- 4) «гармонізація» (ст.ст. 356, 358, 368 Угоди про Асоціацію);
- 5) «апроксимация» (ст.ст. 322 Угоди про Асоціацію);
- 6) «наближення та гармонізація» (ст. 405 Угоди про Асоціацію);
- 7) нарешті, у частині другій ст. 463 Угоди про Асоціацію «the gradual

approximation of Ukraine's legislation» перекладено як «поступове наближення законодавства України», однак у перекладі частини третьої цієї ж статі термін *approximation* взагалі проігноровано¹. Доречно для неофіційного реферування тесту, що перекладається, через його скорочення та спрощення, абсолютно неприпустиме для нормативного тексту, без перебільшення епохального значення.

Висновки. На підставі вищевикладеного логічними є такі узагальнення.

1. Юридіко-технічні. Розбіжності між українським перекладом та англomовним оригіналом Угоди про асоціацію абсолютно неприпустимі, але й не випадкові. Складається враження, що окремі розділи цього великого за обсягом документа з невідомих причин були розподілені між окремими перекладачами, причому більшість з них виявилися зовсім необізнаними в юридичній термінології і всі разом концептуально не об'єднані, а навіть розсварені між собою.

Юридичні документи такого рівня не можуть бути адаптовані до іншомовного дискурсу шляхом «технократичних», майже механічних процедур перекладу. Для цього необхідний, власне, не переклад, а тлумачення. Не випадково ж фахівці різних рівнів англійською принципово різняться: (1) нижчий – це *translator* або перекладач, що механічно перетворює тексти як конвертер; (2) *interpreter* – перекладач як інтерпретатор, тлумач; (3) *dragoman* – драгоман як висококваліфікований перекладач (при дипломатичних представництвах), який здатен адаптувати тексти до принципово іншого, навіть екзотичного, національно-культурного середовища, і нарешті (4) *versionist* – перекладач майстер-класу, рівень обізнаності якого дозволяє розуміти різні версії предмета перекладу і мати свою власну. Отже, україномовний текст Угоди про асоціацію мали б створювати щонайменше інтерпретатори, які згуртовані справжніми драгоманами та версіоністами.

¹ Так наступний текст «The Association Council may update or amend the Annexes [I to XLIII] to this Agreement to this effect, taking into account the evolution of EU law and applicable standards set out in international instruments deemed relevant by the Parties, without prejudice to any specific principles and obligations on regulatory approximation under [TITLE IV: TRADE AND TRADE RELATED MATTERS] of this Agreement» перекладено як «З цією метою Рада асоціації може актуалізувати або вносити поправки до Додатків до цієї Угоди, враховуючи розвиток права ЄС і стандартів, що застосовуються, які визначені у міжнародних документах та, на думку Сторін, мають безпосереднє відношення до цього, без шкоди для будь-яких конкретних положень, відповідно до Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) цієї Угоди».

З метою формування такої вітчизняної мовно-юридичної школи й були створені, спочатку відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. № 852 «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» *Центр порівняльного права при Міністерстві юстиції України*, а згодом на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 р. № 1353 і *Центр перекладів актів європейського права*.

Плідна, скоординована праця цих установ (версіоністів та перекладачів, що поступово ставали інтерпретаторами) тривала близько 5-6 років, доки у 2004 р. з метою «покращення» та «оптимізації» не розпочалася перманентна організаційна «лихоманка», що, як завжди, супроводжувалася чехардою та шарпаниною кадрів. Спочатку Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 р. № 417 за пропозицією Міністерства юстиції на базі Центру порівняльного права та Центру перекладів актів європейського права, що ліквідувалися, утворено *Центр європейського та порівняльного права*. Але наприкінці цього ж 2004 р. Постановою Кабінету Міністрів № 1742 Центр європейського та порівняльного права, ліквідовано і на його базі в складі Міністерства юстиції створено *Державний департамент з питань адаптації законодавства* як урядовий орган державного управління [17]. Менше, ніж через півтора роки й цей Держдепартамент ліквідується [18], щоправда ненадовго — через півроку він відновлюється [19]. Нарешті, Державний департамент з питань адаптації законодавства ліквідовано на підставі Постанови Кабінету Міністрів від 28 березня 2011 р. № 346 [20].

Треба рішуче виправляти ситуацію з організаційно-кадровим та науково-методичним забезпеченням підготовки різномовних версій нормативно-правових актів. З ухваленням Угоди про асоціацію на нас насуватиметься лавина подібних документів. Отже, настав час «збирати каміння».

2. Політико-правові. Як би ми не уникали політичних аспектів Угоди про асоціацію, міждержавний («міжсуверенітетний») характер цього документа ігнорувати не можна. У зв'язку з цим викликає занепокоєння відсутність двох аутентичних мовних версій Угоди, що мають однакову юридичну силу. Варто підкреслити, що не потрібно мати двадцять вісім мовних варіантів тексту цієї Угоди – достатньо лише двох (приміром, англійського та українського). Варто нагадати, що двосторонній характер цього акта зазначений у самій його офіційній назві: Association Agreement between the European Union and Its Member States, of the One Part, and Ukraine, of the Other Part (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, — з іншої сторони).

Наявність різних, але рівних за юридичною силою мовних версій міжнародної угоди – це не проста формальна дрібниця. Від цього залежить те, з яких саме позицій розв'язуватимуться неминучі розбіжності в тлумаченні Угоди та природні конфлікти інтересів сторін у майбутньому. Одномовність офіційного тексту Угоди про асоціацію дає підстави порівняти (і лише порівняти!) її з договором приєднання в приватному праві (ст. 634 Цивільного кодексу України – далі ЦКУ) [21]. У таких зовсім різних за правовою приро-

дою актах виявляється один дуже істотний збіг характеристик: свобода волевиявлення для однієї сторони за договором жодним чином не обмежується, а для іншої – зводиться до граничної межі: приєднатися до підготовленого іншою стороною тексту угоди чи ні. Як кажуть, «третього не дано». З приводу приєднання до Угоди про асоціацію на Україну тиснуть з двох боків, причому є всі підстави вважати, що діяння обох конкуруючих політичних центрів щодо України можна кваліфікувати як «надмірний вплив» (*undue influence*). З обох боків на нас чекають умови, встановлені іншою стороною, але «друга сторона не може запропонувати свої умови договору» (частина перша ст. 634 ЦКУ). Отже питання для нас стоїть так: «під кого» саме ми маємо добровільно позбавитися частки свого суверенітету та незалежності?

3. Інтеграційно-правові. Зайво пояснювати, що без приведення україномовного «клаптикового» перекладу Угоди про асоціацію до єдиної концептуальної основи експертами-«версіоністами» не можливо адекватно розуміти її зміст фахівцями і всіма заінтересованими особами в нашій країні. Головне питання – про що ж ми, власне, будемо врешті-решт звітувати «замовникам» – про «апроксимацію» чи «адаптацію» нашого законодавства до законодавства ЄС?

Як було з'ясовано, ці два поняття мають зовсім різне змістовне наповнення. Той факт, що укладачі офіційного тексту Угоди про асоціацію використовують обидва терміни *approximation* та *adaptation*, свідчить про те, що вони таки розрізняють їхнє значення.

І справа не тільки в тому, що *approximation* у тексті документа зустрічається втричі частіше за *adaptation*, головне, що коли йдеться про найсуттєвіші питання наближення певних норм законодавства України до законодавства ЄС, вживається саме *approximation*.

Таким чином, англomовний варіант тексту Угоди після її ухвалення змушуватиме нас до перегляду концепції адаптації (*adaptation*), яка закріплена в чинному законодавстві України. Існує нагальна необхідність переглянути цю концепцію, враховуючи уразливість та безнадійну застарілість самої ідеї «пріоритетних сфер адаптації», до яких, до речі, не потрапило цивільне законодавство і зокрема договірне право, а також механічний, формально-начотницький підхід до визначення відповідності законопроектів праву ЄС [22]. Проігнорувати ці пропозиції й залишити в українськомовному тексті Угоди про асоціацію в незмінному вигляді цю аморфність, невизначеність базової інтеграційної термінології, фактично означає – залишити чинним недієвий у багатьох аспектах механізм адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: перспективи підписання та можливості тимчасового застосування. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. 14.05.2012 р. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/911/>

2. Асоціація ЄС – Україна: що це дасть Вам [Електронний ресурс] / Представництво ЄС в Україні, 2012. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/association_115x170_uk.pdf.

3. ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі [Електронний ресурс] / Представництво ЄС в Україні, 2013. — Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/dcfta_guidebook_web.pdf.

4. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: перспективи підписання та можливості тимчасового застосування. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. 14.05.2012 р. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/911/>

5. *Гайдулін О.О.* Зближення контрактного права європейських країн: Монографія / О.О. Гайдулін. — К : Видавець Позднішев, 2009. — 293 с.

6. *Гайдулін О.О.* Європеїзація контрактного права: Монографія / О.О. Гайдулін. — К. : КНЕУ, 2012. — 238, [2] с.

7. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь: ок. 50 000 слов / И.Х. Дворецкий. — 3-е изд., испр. — М. : Рус. яз., 1986. — 840 с.

8. *Станік С.Р.* Деякі проблеми запровадження апроксимації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу / С.Р. Станік // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конф., жовтень, 1998. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України. — С. 29—30.

9. *Вишняков О.К.* Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу: Автореф. дис...докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Міжнародне приватне право» / Олександр Костянтинівич Вишняков — Одеса : Одеська національна юридична академія, 2008. — 36 с.

10. Порядок денний асоціації Україна — ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990

11. EU—Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement. [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.eeas.europa.eu/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826

13. Association Agreement between the European Union and Its Member States, of the One Part, and Ukraine, of the Other Part. [Electronic resource]. — Mode of access : http://glavcom.ua/pub/2012_11_19_EU_Ukraine_Association_Agreement_English.pdf

14. *Карабан В.І.* Англійсько-український юридичний словник: понад 75 тис. слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тис. українських перекладних відповідників / Вячеслав Іванович Карабан. — Вінниця: Нова книга, 2004. — 1088 с.

15. Law of Ukraine from March 18, 2004 of No. 1629-IV About the Nation-wide program of adaptation of the legislation of Ukraine to the European Union law [Electronic resource]. Mode of access : <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=18212>

16. *Кравчук І.* Approximation of Ukrainian Law to EU Law. Basic Analysis [Electronic resource] / Iryna Kravchuk // Comparative Law Center at the Ministry of Justice. — 21 с. — Mode of access : <http://www.batory.org.pl/doc/k3.pdf>.

17. Про утворення Державного департаменту з питань адаптації законодавства: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2004 р. № 1742 // Офіційний вісник України від 14.01.2005. 2004 р., № 52, том 1, с. 297, ст. 3447, код акту 31152/2004.

18. Про вдосконалення організації роботи з приведення національного законодавства у відповідність з європейськими нормами і стандартами: Постанова Кабінету

Міністрів України від 7 березня 2006 р. № 256 // Офіційний вісник України від 22.03.2006. 2006 р., № 10, стор. 218, ст. 627, код акту 35507/2006.

19. Про відновлення дії постанови Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2006 р. № 1314 від 24 грудня 2004 р. № 1742 та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України // Офіційний вісник України від 04.10.2006. 2006 р., № 38, стор. 27, стаття 2589, код акту 37352/2006

20. Про ліквідацію урядових органів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2011 р. № 346 // Офіційний вісник України від 15.04.2011. 2011 р., № 26, стор. 22, стаття 1054, код акту 55729/2011.

21. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40–44, ст. 356.

22. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України від 16.07.2004 – 2004 р., № 29, ст. 367.

Гайдулін О.О. Як порозумітися з Європою? (Досвід інтерпретації тексту Угоди про асоціацію ЄС – Україна)

У статті розглядається тлумачення різних «єврожаргонних» термінів, зокрема «апроксимація». Досліджуються два документи: Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію та сама Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, – з іншої.

Ключові слова: тлумачення, переклад, апроксимація, адаптація, Угода про асоціацію ЄС – Україна.

Гайдулін А.А. Как понимать Европу? (Опыт толкования текста Соглашения про ассоциацию ЕС – Украина)

В статье рассматривается толкование различных «еврожаргонных» терминов, в частности «аппроксимация». Исследуются два документа: Повестка дня ассоциации Украина – ЕС для подготовки и содействия имплементации Соглашения об ассоциации и само Соглашение об ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом и его государствами-членами, – с другой.

Ключевые слова: толкование, перевод, апроксимация, адаптация, Соглашение про ассоциацию ЕС – Украина.

Gaydulyn O. O. How to understand Europe? (Interpretation Experience of the EU – Ukraine Association Agreement's Text)

The article deals with the interpretation of several Eurojargon's terms in particular 'Approximation'. EU – Ukraine Association Agenda to prepare and facilitate the implementation of the Association Agreement and Association Agreement between the European Union and Its Member States, of the One Part, and Ukraine, of the Other Part are investigated.

Keywords: interpretation, translation, approximation, adaptation, EU – Ukraine Association Agreement.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:

- постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;

- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;

- формулювання цілей статті;

- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;

- висновки з даного дослідження;

- внутрішню структуру — розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі Word;

- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;

- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:
 - постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;

- изложение основных обоснованных результатов исследования;

- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;

- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;

- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

The articles to be published in the «Juridical Science» journal, according to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring – titled sections or parts underlined.

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English);

- The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively;

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20–30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:
 - full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author (s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author (s) in the jpg or tif format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

Reproduction of materials published in the journal will require the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.